ریفۆرم
لەم قۆناغەی ئێستای کورددا
بۆ ؟

نوسینی

نەوزادی موهەندیس

چاپی یەکەم

سلێمانی 2006

www.dengekan.com

مافی لەچاپدان و لەبەرگرتنەوەی پارێزراوە
تەنها بۆ نوسەر

ناسنامەی کتێب

ناوی کتێب : ریفۆرم لەم قۆناغەی ئێستای کورددا بۆ ؟؟
نوسەر : نەوزاد عوسمان (نەوزادی موهەندیس)
تیراژ: 500 دانە
چاپی: یەکەم 2006
چاپخانە: شڤان
هەڵەبڕو پیتچن/ نەوزادی موهەندیس
دیزاینی بەرگ/ سامان حمە صاڵح

ژمارەی سپاردنی (833) ی ساڵی 2006 ی لەوەزارەتی رۆشنبیری پێدراوە

ناوەڕۆك

===========

بابەت	لاپەڕە
======	=====
پێشکەشە	6
سوپاس بۆ	7
پێشەکی	8
بەشی یەکەم	15
کورتەیەکی مێژوویی	16
ڕیفۆرمیش هەموو بوارەکانی ژیان دەگرێتەوە	18
ڕیفۆرمخوازی	25
ڕیفۆرم	28

www.dengekan.com

ئەورووپا لەکاتی ڕیفۆرمدا	33
کڵێسا و دەوڵەت	33
ڕینیسانس	36
بۆچی لۆسەر	38
ڕیفۆرم لە بەریتانیا	40
ڕیفۆرمخوازان دەبنە پرۆتستان	44
یەکێتی شماڵکادۆنی	46
ڕیفۆرم لە سویسرا	47
ئاناباپتیستەکان	50
کاڵڤین	51
ئەو هۆکارانەی کە کاریگەریان	52
توندوتیژی نێوان	57
وەرامی کاسۆلیکەکان	58
ڕیفۆرم پەرە دەسێنێ	62
ڕیفۆرم لە ئەمریکادا	65
سیمای نوێی ئەورووپاودونیا	68
گۆڕانکاریە جێگیرەکان	69
ڕیفۆرمیستەکان لەنێوان دوێنێ و ئەمڕۆدا	72
ڕیفۆرم کێ جێبەجێی دەکات و بۆچیش؟؟	77

بەشی دووەم 80

ڕیفۆرم لە تێگەیشتنی ئیسلامەوە..... 81
ڕیفۆرم لە ڕۆژهەڵاتدا................. 96
ڕووداوی 11ی سێپتەمبەر............ 99
بیردۆزەی فەوزای دروستکەر........ 121
چەند نمونەیەك لە ڕیفۆرمی
وولاّتانی عەرەبی...................... 127
ڕیفۆرم لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا... 137
ڕیفۆرم لە کۆماری تورکیادا........... 150
ڕیفۆرم لە وولاّتانی بلۆکی سۆسیالیستی
جاراندا................................ 159

بەشی سێیەم...................... 166

ڕیفۆرم لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا..... 167
گەندەڵی.............................. 169
ئەی چۆن ڕێبگرین لە گەندەڵی؟؟ 173
ڕیفۆرم لەناو حکومەتی هەرێمی
کوردوستاندا......................... 176

www.dengekan.com

ڕیفۆرم لەناو دام و دەزگاکانی 180
سەرەتای ڕیفۆرم لەناو
یەکێتی نیشتیمانی کوردوستاندا.... 186
چرکەساتی وەرچەرخان............. 191
دەقی یاداشتی مەکتەبی سیاسی
بۆ بەڕێزمام جەلال................. 192
دووڕیانێکی نادیار.................. 202
ئامانجەکانی ڕیفۆرمخوازان.......... 205
کۆتایی............................... 207
سەرچاوەکان......................... 212

پێشکەشە :-

- بەڕابەری ماندونەناس ومەزنی گەلی کوردجەنابی مام جەلال سکرێری گشتی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان و سەرۆك کۆماری عێراقی فیدراڵ.

- بەو پیاوانەی دریان بەشەوەزەنگی تاریکی و ڕۆژانی سەخت و دژواری خەباتی کوردایەتیدا و ئەنجامیش سەرکەوتن (هەڤاڵانی مەکتەبی سیاسی و سەرکردایەتی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان).

- بەسەرجەم ئۆرگان و کادرو هەڤالأنم لەڕێکخستنەکان و ه.پ.م.ك کەتوانیویانە پارێزگاری لەمێژووی پڕسەروەری یەکێتی بکەن و درێژەش بەخەباتی ڕەسەنی کوردایەتی لەناو ڕیزەکانی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستاندا بدەن.

- بەسەرجەم شەهیدانی ڕێگای ڕزگاریخوازانی کوردوستان , چونکە ئەم ڕۆژگارو هەموو ئەو دەسکەوت وسەرکەوتنانە بەری ڕەنجی خەبات و خوێنی ئەوانە و پێویستە هەمیشە هەموان خۆمان بەقەرزارباری ئەوان بزانین و بەوەفاش بین بۆ ڕێباز و مندالّ و خێزانەکانیان.

www.dengekan.com

سوپاس بۆ :-

❖ **بۆ هەموو ئەو هەڤاڵ و دۆستانەم کە هاندەری سەرەکیم بوون بۆ نوسین و تەواوکردنی ئەم بابەتە.و بە پێشنیاز و تێبینی و سەرنجەکانیان بابەتەکەمیان دەوڵەمەندتر کرد.**

❖ **بۆ هاوسەر و منداڵە ئازیزەکانم کە کاتی پێویستیان پێبەخشیم وهاوکاریان کردم بۆ تەواوکردنی بابەتەکم و لەوماوەیەدا لەوان دوورکەوتمەوە .**

www.dengekan.com

پێشەکی

- **سەرەتا بیرۆکەی نوسینی ئەم کتێبە وەك بابەتێك بۆ ڕۆژنامە هاتە خەیاڵم و دواتر لەبەر گرنگی و هەستیاری بابەتەکە وام پێباش بوو کە بابەتەکە فراوان و دەوڵەمەندتر بکەم و لەچوارچێوەی کتێبێکدا بەچاپی بگەیەنم و زۆرترین هەڤالانی ڕێکخستنەکان و ئۆرگانەکانی (یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان) ببینن و بیخوێننەوە..**
- **ڕیفۆرم بۆخۆی پرۆسەو بابەتێکی گرنگ و هەستیارە وپێویست دەکات بەووریای و هوشیاریەکی زۆرەوە باسی لێوەبکرێت و جێبەجێبکرێت و هەروەها پێویستیشە هەمیشە لە ذهن و بەرنامەی کاری ئیدارە (حکومەت و حیزب و ڕێکخراوی پیشەیی و جەماوەری و مەدەنی و ...هتد) دا بێت . چونکە هیچ بەرنامەو پلان و کارێك لەکاتی جێبەجێکردن لەسەر زەمینەی واقعدا بێ گرفت و گرێ و گۆڵ نابێت, بۆیە پێویست دەکات بەزووترین کات و بەبەرنامەوپلانێکی زانستی و وورد و هێمن کار بۆ چاکسازی و چارەسەرکردنی بکرێت ئەگینا ئەو کێشە و گرفتانە تادێن**

گەورەتر و ئاڵۆزتر دەبن و ئەوکاتەش چارەسەرکردنی قورس و گران دەبێت وکات و توانای مادی و مرۆیی زیاتری گەرەك دەبێت.

بۆیە پرۆسەی ریفۆرم(چاکسازی) لە هەموو ئیدارەیەکدا کارێکی هەنوکەیی و پێویستە ، ریفۆرم لەسەر بنچینە و بوونی کارو بەرنامەیەکی لەپێشتری خۆیدا چێ دەبێت, نەك لەنەبوون و لەخۆڕا سەرهەڵبدات, پرۆسەی ریفۆرمیش ڕەتکردنەوەی سەرتاپای ڕابووردو و کاری لەپێشینەی خۆی نیە بەڵکو چاکسازی و ڕاستکردنەوەو نوێکردنەوە یە و تەنها ڕەتکردنەوەی لادان و گەندەڵی و سیماو ڕووخسارە دزێووخراپەکانی ئەو بەرنامەیەیە ..

هەروەها ئەگەر بەرنامە بنچینەییەکەی کاری لەپێشینە بەجۆرێکی خراپ و کاریگەر تووشی لەڕێلادان و گەندەڵی و بێهێزی و لاوازی بووبێت , ئەوا پرۆسەی چاکسازی دەبێتە پرۆسەیەکی درێژخایەن ,هەربۆیە پرۆسەکە بەوگەورەیی و گرنگی و قورسی ئەرکەکانیەوە پێویستی بە پشوو درێژی و هێمنی و لەسەرخۆبوون هەیە نەك هەڵەشەیی و پەلەکردن و تووڕەبون و هەڵچون و دەمارگیری..

- ➢ لەم قۆناغەی ئێستای کوردوستاندا و لەئیدارەی

www.dengekan.com

(حکومەت و یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان) دا و دوای تەنها 13 ساڵ لەتەمەنی ئەم دەسەڵاتە ئیداری و سیاسیەی کورد, پرۆسەی ریفۆرم وەك زەرورەتێکی قۆناغەکە و دیفاکتۆ خۆی سەپاندوە و پێویستیش دەکات بەبێ هیچ دواکەوتن و پشتگوێ خستن و دوودڵیەکەوە جێبەجێبکرێت, بەڵام تەنها مەبەست لێی لەپێناو و بەمەبەستی خزمەتکردنی ئەزمونەکە و دەسەڵاتەکە بێت و بیەوێت یەك ریزی و یەکگرتوویی ناو حکومەت و یەکێتیش بپارێزێت و لەڕێی ئەویشەوە پاراستنی بەرژەوەندی باڵای کوردو کوردایەتی ڕاستەقینە بێت و لەدەست نەچوونی ئەم ئەزموون و دەسەڵات و دەسکەوتە گەورانەوە بێت کە بەدەست هاتوون کە بەری ڕەنجی چەندین ساڵەی خەباتی تاك بەتاکی گەلەکەمانن و پڕن لە خوێن و فرمێسك .

- ➢ تەنهاو تەنها مەبەست لێی پتەوبوون و تەکاندان و گوژمپێدانێکی نوێی بەهێز بێت بە فکرو جەستەو ئاڕاستەی ڕاست و دروستی کارو بەرنامە و پرۆژەکانی یەکێتی بۆ زیاتر بەرەوپێشبردن و گەشەکردنی زیاتر و خۆتەکاندن لە خەوش و گەندەڵی و مشەخۆری و ...هتد..کە لەناو جەستەو فکری یەکێتیدا دروستبوون .

نەك مەبەست لەدەسكەوتنی زیاتری پلە و پایە و سامان و ئیمتیازات و پاوانکردنی دەسەلآت و کۆشك و تەلار دروستکردن و ....هتد بێت . بەلآم نابێت ئەو ڕاستیەشمان لەیادبچێت کە پرۆسەی ڕیفۆرم لە ئەنجامی دروست بوون و تەشەنەسەندنی گەندەڵیەوە لەبواری((سیاسی و کارگێڕی و ئابوری))یەوە سەر هەڵدەدات کەلەناو دەزگای سیاسی وەك پارتە سیاسیەکان و دام و دەزگا ئیداریەکان وەك حکومەتدا ڕوودەدەن.لەبەرئەمە یەکێك لە ئامانجە سەرەکیەکانی ڕیفۆرم و ڕیفۆرمخوازان چیٚ کردنی چاکسازیە لە بواری دارایدا و دامەزراندنی دەسەلآتێکی سیاسی نوێترە کە ئامانجی ڕێکخستنەوەی ئیش وکارە داراییەکانە هەر لەچۆنێتی کۆکردنەوەی داهات و خەرجکردن و دامەزراندنی پرۆژەی بەرهەمهێن و ئابوری و بەدەستهێنانی سەرچاوەی نوێی داهات بۆ حیزب و حکومەت کە بەشێوەیەکی زۆر شەفاف و ڕوون بەڕێوە بچێت و لانی کەم مەکتەبی سیاسی و سەرکردایەتی ئاگاداری ئەم پرۆسەیەبن ,نەك تەنها لەلایەن تاکە کەسێکەوە یان گروپێکی بچوکەوە سەرپەرشتی بکرێت بەشێوەیەکی نهێنی و دوور لە دەسیلآتی چاودێری , کە پێویست دەکات مەسەلەی دارایی کە زۆر هەستیارە لەناو حیزب و حکومەتیشدا بەشێوەیەکی دیموکراسیانە و

شەفافانە و عادیلانە بەڕێوە بچێت, دوور لە قۆرخکردن وبە نهێنی بەڕێوەبردن و ناعادیلانە دابەشکردن و خەرجکردنی . کەبەداخەوە لەئێستای یەکێتیدا ئەم سیٚ کوچکەی (دیموکراتی و شەفاف و عادیلانە)) یە ئەگەر نەڵێین وجوودیان نیە ئەوا بەڕادەیەکی زۆر پشتگویٚ خراون و کاریان پێناکرێت.بەتایبەتیش لەمەسەلەی دارایدا.کە کەم کەس هەیە بزانێت یەکێتی مانگانە و ساڵانە داهاتی چەندە؟و چۆن پەیدا دەبێت و کۆدەکرێتەوە ؟چۆنیش خەرج دەکرێت ؟و سەرچلوەی ئەم داهاتە چین و لەکوێوە دێن؟یەکێتی چەند موڵك و ماڵ و سەروەت و سامانی هەیە؟ لەکوێن و چۆن هەڵدەگرێن و بەناوی کێوەن؟کیٚ بەرپرسیارە لەکۆکردنەوە و بەدواچونیاندا؟ئایا ئەو کەسانە هیچ جۆرە بەڵێننامەیەکیان لێوەرگیراوە کە لەدوای نەمان یان مردنیان ئەو موڵك و ماڵآنە بگێڕنەوە بۆ یەکێتی ؟ ئەمانە و چەندان پرسیاری تر.....

- ئەم پرۆسەیەش تەنها لەئیدارەو ڕێکخراوێکی زیندوو و گەشەکردوو دیموکراسی و بوونی ئازادی ڕادەربڕین و پێشکەوتنخوازی وەك یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان چیٚ دەبێت و پێدەگات و جێبەجێش دەکرێت کە هەر لە سکرتێر و مەکتەبی سیاسی و سەرکردایەتی و کادرەکانیشی

هەمووان کەسانی شۆڕشگێڕی ڕاستەقینەو ڕەسەنی کوردایەتین و پیاوانی ڕۆژانی سەخت و دژواری خەباتی شاخن و کەسانی عەقڵ کراوە و دیموکراسی خوازن . نەك کەسانێکی کۆنەپارێز و عەقڵ دۆگما و تاك ڕەو و دیکتاتۆر .

ئەم پڕۆسەیە دەخوازێت لەهەمووان لەسەرکردەوە تا بنکەی هەرە خواری ڕێکخستنەکان و هێزی پێشمەرگەش و هەموو دام و دەزگاکانی حکومەتیش کە بەبیٚ ترس و دوودڵی یەوە شان بدەنە بەر ئەم پڕۆسەیە بۆ گەیشتن بەئامانج و سەرکەوتن .

بەندەش وەك کادرێك هەستم بەگەورەیی و گرنگی و لەهەمان کاتیشدا بەمەترسی پڕۆسەکە کردوەو نیازیشم بوو بەم نوسراوە ڕاوبۆچوونەکان و ڕێوشوێنەکانی بەرگرتن لە زیاتر گەندەڵی و سەرنەکەوتنی پڕۆسەکە بخەمە بەردەستی سەرجەم سەرکردایەتی و کادر و هەڤاڵانم لەناو یەکێتی دا, بۆئەوەی هەمووان بەیەکەوە ودەست لەناو دەست وەك یەك گروپ و بەرەی یەکگرتوو کاربکەین بۆ ڕاستکردنەوە و نوێکردنەوە و چاکسازی لەهەڵەکانی کاری ڕابووردوماندا و دەرخستنەوەی ڕووی گەش و مێژووی پڕ لەسەروەری یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان نەك وەك دووبەرەی دژ

www.dengekan.com

بەیەك. چونکە خوانەخواستە ئەگەر ئەم پڕۆسەیە بەبەرنامەوکاری دەستە جەمعی و لێکتێگەیشتنی تەواوی مەبەست و بەرنامە و پلانەکانی ئەم پڕۆسەیە لەلایەن هەمووانەوە وەك بەرەیەکی یەکگرتوو ڕوون نەبێت ئەوا ڕەنگە لێکدانەوەی جیاواز هەڵبگرێت و دابەشبوون و لێکجیابونەوەی فکرو باڵ و مینبەرە جیاوازەکانی لێبکەوێتەوە و هەریەکە بەمەبەست و لەئاوازێك لێبدەن و ئەوکاتەش دوورنیە کە پڕۆسەکە بەزیانی گەورەتر بشکێتەوە بەسەر یەکێتیدا و حکومەت و مەسەلە گەورەکەی کوردایەتیشدا ,چونکە تەنها یەکێتی نیشتیمانی کوردوستانە کە بۆتە پایە و کۆڵەکەی بەهێز و گرنگی کوردایەتی لەم قۆناغەدا . و ئەگەر هەر نووچدان و کەوتن و کەرت بوون و بچوك بونەوەیەك بەسەر یەکێتی و دەسەڵاتەکەیدا بێت ئەوا کاریگەری گەورەتری دەبێت بەسەر مەسەلەی کوردو کوردایەتیدا لەعێراق و ناوچەکە و دونیاشدا و ئەوەی بەدەست هاتووشە لەدەست دەچێت .

بۆیە بەندە هەستی بەهەموو ئەم گرنگیانە کردوە و وەك ئەرکی سەرشانی خۆم ئەم بابەتەم خستۆتە بەردەستی هەڤاڵانم و داوای لێبوردنیش دەکەم لەهەر کەموکوڕی و هەڵەیەك کە هەبێت لە بابەتەکەمدا . گرنگ نیەت پاکی و

خزمەتکردنمە بە ڕێبازە ڕاست و دروستەکەی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان .

ئەوەی بەلامە گرنگە لەم کارەدا سەردەق شکاندنی دەربڕینی بیروڕایە بەڕاشکاوانە و دوور لەسڵەمینەوە و ترس و دڵەڕاوکێ و تەنها مەبەستیشم بەرژەوەندی یەکڕیزی و یەکگرتووی و بەهێزبوونی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان و کوردایەتیە و خواش شاهیدە کەهیچ نیاز و مەبەستێکی خراپ و شاراوەم نیە لەنوسینی ئەم بابەتەدا ...

لەگەڵ ڕێزی.......

نەوزادی موهەندیس

سلێمانی

2005/6/12

Nawzad_mohandis@yahoo.com

www.dengekan.com

بەشی یەکەم

کورتەیەکی مێژوویی

➢ ڕیفۆرم بزوتنەوەیەکی بلاّوی فراوانە کە دژی دەرەبەگایەتی و دژی ڕێباز و مەزهەبی کاپۆلیکی لەدیانەتی مەسیحیدا بلاّوبۆوە لە نیوەی یەکەمی سەدەی شانزەهەم لە ئەوروپادا , کە هاوکاتە لەگەڵ بلاّوبونەوەی ڕێباز و مەزهەبی (پرۆتستانتی) لە هەمان دیانەتی مەسیحیدا ..

ئەم بزوتنەوە ڕیفۆرمخوازییە بەیەکەم شۆڕشی بۆرجوازی ناپێگەیشتوو دادەنرێت لەمێژووی مرۆڤایەتیدا.

هەروەها ڕیفۆرم بەو گۆڕانکاریانەش دەوترێت کەبەسەر بزوتنەوە دینیەکاندا هات کەلەسەدەی شانزەهەمدا لەئەوروپادا دەستی پێکرد و بوەهۆی ڕزگارکردنی بەشێکی زۆری ئەوروپا لەدەسەلاّتی پاپا دونیایی و دینیەکانی ئەو سەردەمە , لەبەناوبانگترین پێشەواکانی ئەم بزوتنەوە ڕیفۆرمیە (لۆپە ر کینگ و کالْڤن) بوون . 1

لەم شۆڕشی ڕیفۆرمیەدا بۆرجوازەکان لەگەڵ زۆرێك لە پیاوە نەجیبزادەکان و دەوڵەمەندەکاندا لەدژی کەنیسەی کاپۆلیکی دەسەلاّتدار وەستانەوە .ئەم بزوتنەوە ڕیفۆرخوازیەش لە ولاّتی ئەلْمانیاوە دەستی پێکردو دواتر زۆرێك لە وولاّتانی تری ئەوروپای گرتەوە و بوە هۆی هەڵگەڕانەوە و پاشگەزبونەوە لەمەزهەب و ڕێبازی کاپۆلیکی لە بەریتانیاو ئوسکوتلەندا و

www.dengekan.com

دانیمارك و سوید و نەرویج و هۆڵەندا و فنلەندا و سویسراو و بەشێوەیەکی کەمتر لە ولاّتانی ئەلْمانیاو بۆهیما و مەجەڕدا ..

ئەم بزوتنەوە ڕیفۆرمخوازیە زۆرێك لە گرنگی و پایە و دەسەلاّتی کەنیسەی کەمکردەوە و تێگەیشتن بۆی سانا و ئاسان کرد و لەبەرامبەردا لە بەهای بڕوابوونی خودی تاکی زیادکردو بەرزکردەوە بەسەر ڕووکەشی دەرەوەی دین خۆیدا و بەهای ئەخلاقیاتی بۆرجوازی زۆرگەورە و پیرۆزکرد و بەم شێوەیە کەنیسە لەو وولاّتانەی کەئەم بزوتنەوەیە تیایدا سەرکەوت پەناو پشتیوانی لەدەوڵەتەوە وەردەگرت نەك وەك جاران فەرمان بدات و دەسەلاّتدار بێت . بەشێوەیەك کەنیسە زۆر لەدەسەلاّتەکانی کەم بۆوە لەبەرامبەر ئەو ولاّتانەی تردا کە لەسەر مەزهەبی کاپۆلیك مابونەوە . ئەم کاروانی گۆڕانکاریانە وای کرد کە پێشکەوتنە زانستی و ڕۆشنبیریە دونیاییەکان بەسانایی گەشە بکەن و پێشبکەون..

شێواز و سیمای نەتەوەیی ئەم ڕێبازە نوێیەی ناو دیانەتی مەسیحی (پرۆتستانتی) دەگونجا لەگەڵ ئەم پرۆسە ڕیفۆرمیەدا لەناو ئەو نەتەوە بۆرجوازیانەدا , بەشێوەیەك کە بەرەی پان و پۆڕی جەماوەری ڕەش و ڕووت و سادەی مەسیحیەکان شان بەشانی هەردوو بەرەی پیاوە نەجیبزادەکان و دەوڵەمەندەکان لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە بەرەی

دانیشتوانی شارەکاندا وەستابوون, و نوێنەرەکانیان نەك هەردژی پیاوانی کەنیسە بەڵکو دژی چینە نەجیبزادەکانیشیان وەستابونەوە و نەك هەر دژی جیاوازی دەرەبەگایەتی بەڵکو دژی جیاوازیەکانی موڵکداریێتیش وەستابونەوە , ئەم پیاوانە و ئەم بەرە زۆرینەیەی ریفۆرم خۆیان وا نیشان دەدا کە لەسەر ئەو بنەما ئینجیلیە دیاریکراوانە دەڕۆن کە دەگەڕێتەوە بۆ مەسیحیەتی سەرەتا..

لەبەرامبەریشدا کاپۆلیك مەزهەبەکانیش دەست و پێ بەستراو دانەنیشتن و کەوتنە خۆ بۆ ڕێکخستن و پێکەوەنانی بەرەیەکی بەرامبەر و دژ بەبەرەی ریفۆرمخوازان و توانیان کە ڕێگە بگرن لە زیاتر بڵاوبونەوەی مەزهەبی پرۆتستانتی لەئەوروپادا و تەنانەت توانیشیان لە وڵاتانی وەك پۆڵەندا و فەرەنسادا مەزهەبی پرۆتستانتی هەر نەشهێڵن .

ئەوروپا لەسەرەتای ساڵانی سەدەی شازدەهەمدا چەندان گۆڕانی گەورەی تێدا ڕوویدا . گەشتی دۆزینەوەکان بەدرێژایی پەنجا ساڵی پێش ئەم سەردەمە, ناوچەکانی ئەفریقیا و ڕۆژهەڵاتی دوور و ئەمریکای بۆ بازرگانی ئەوروپییەکان ئاوەڵاکردبوو. مەکینەی چاپکردن داهێنرابوو, بڵاوبونەوەی کتێب خەریك بوو برەوی پەیدادەکرد. هونەرمەندان و بیریارانی سەردەمی ڕینیسانس, دەروازەکانی دنیای نوێی جوانی و

www.dengekan.com

زانستیان کردبۆوە. گۆڕانکاریە بنچینەییەکانی ناو ڕێبازەکانی کڵێسای ڕۆژئاوا کە لەسەرەتای سەدەی شازدەهەمدا دەستی پێکردبوو, نزیکەی هەموو ئەوروپییەکان مەسیحی و بەمەزهەب کاسۆلیك ببوە مەکۆی ژیانی هەموو ئەندامانی کۆمەڵ , لە هەژارترین جوتیارەوە بگرە تا شاو دەربارەکەی, ڕۆژگار بەپێی ڕۆژە پیرۆزەکان(جەژنی ئاینی یان ڕۆژانی پشوو) دەست نیشان دەکرا. کڵێسا هەقدەستی بەهونەرمەندان و وەستاکان دەدا تا کۆشکی یادی جیلوەکانی شکۆی خوداوەندی دروست بکەن. دۆزەرەو دەریاوانانی سەردەمی دۆزینەوەکان بۆ پەیداکردنی زێڕ , پەیداکردنی ناوبانگ و دەستخستنی ڕەزای خودا. بەرەو دەریاکان دەڕۆیشتن, لەواقیعدا, کڵێسا بەکردەوە خۆی لەهەموو کاروبارێك دەگەیاند و دوا هەڵوێستی خۆی ڕادەگەیاند. هەتا شاکانیش دەبوایە لە ژێر فەرمانی کڵێسا و پاپا کە سەرۆکی کڵێسا بوو. هەڵسوکەوت بکەن, یەکێك لە توندترین سزاکان(تەکفیرکردن) بوو, کەسەکان دوای تەکفیر لە ئەنجامدانی ڕێوڕەسمی ئاینی و لەمافی قەزای کڵێسا بێبەش دەکران. جودابونەوە لە کڵێسا بەمانای جودایی لەهەموو کۆمەڵ بوو, لەبەر هەندێ تەکفیر بەهەڕەشەیەکی زۆر جدی لەقەڵەم دەدرا. هەڵبەتە هەتا بەدرێژایی سەدەکانی ناوەڕاست هەموو ئەوروپییەکان مەسیحی نەبوون. ئاینی ئیسلام و

یەهودی, سەرباری کاریگەری پشکنینی بیروباوەڕی ئیسپانی و شەڕی سەلیبی. قەت بەتەواوی لە ئەوروپا لەناونەبران.بەڵام بەهۆی کەمی ژمارەی پێڕەوانی یەهود و ئیسلام لە چاو مەسیحیەکان, هەر ئەوروپیەکی چینی ناوەڕاستی سەدەی پازدەهەم تەنیا دیدێکی سەرپێی و سەرەڕۆ و لەوانەشە شێوێنراوی لەمەڕ ئەو ئاینانە هەبوو .

ڕیفۆرمیش هەموو بوارەکانی ژیان دەگرێتەوە و چەندین جۆرو بواری هەیە لەوانە :–

- کاری ڕیفۆرمخوازان وتازەگەران دەگۆڕێت بەگۆڕانی نەتەوەکان و هەڵسوکەوتەکانیان. هەرکاتێك شارستانیەت پەرەی سەند ژیان زیاتر ئاڵۆزتر دەبێت و پەل وپۆی لێدەبێتەوە و هەر لق و پۆپێکیشی پێویستی بەڕیفۆرم دەبێت. لەئێستادا ئەمە حاڵی ڕۆژهەڵاتە. چونکە پێشتر ژیان زۆر سادەوساکار بووە بەشێوەیەك ڕیفۆرمخوازان هەموویان لەیەك ئاڕاستە و بواردا بوون و بەشێوەی یەك زنجیرەی پێکەوە گرێدراو بوون کە زۆربەیان ڕیفۆرمخوازی دینی بوون یان داواکاری بەرزبونەوەی ئەخلاقی بوون لەڕووی شارستانیەتەوە . بەڵام ئەمڕۆ ژیان گۆڕاوە و پەلی هاویشتوە

www.dengekan.com

بەهەهەموو ئاڕاستە و بوارێکدا کە هەر بوارەی پێویستی بەڕیفۆرمخوازێك یان چەندان ڕیفۆرمخواز هەیە, لەکۆندا ڕیفۆرمخواز لەهەموو بوارەکاندا کاری دەکرد , بەڵام دواتر و لەسەردەمی پسپۆڕیدا هەریەکە پسپۆڕی لەبوارێك یان بەشێکی بچووکی بوارێکدا پەیدا کرد, هەروەك چۆن دکتۆرێك جاران دکتۆری چاو و نەخۆشیەکانی تریش بوو, بەڵام دواتر پسپۆڕی لەبواری چاو یان بەشێکی بچووکی چاودا پەیداکرد. بەم شێوەیە ڕیفۆرمخوازانیش لە ئێستادا بواری کارکردنیان دیاریکراوە و لەبەشێك یان لقێکدا کاردەکەن و بەدوای کەموکوڕی و ناتەواویەکاندا دەگەڕێن تا چاکسازی تیادا بکەن. لەبەرئەمە ڕیفۆرم هەمەجۆر بووەو بوارەکانی کارکردنی هەمە چەشن بووە , بەشێوەیەك ڕیفۆرمخوازان لەبواری ئەدەب و هونەر و سیاسەت وئابوری و دین و کۆمەڵایەتی دا پەیدا بوون. هەرکاتێك ڕۆژهەڵات پێشکەوت... پسپۆڕی پێشدەکەوێت و پسپۆڕیش لەڕیفۆرمدا پێشدەکەوێت .

ڕۆژهەڵات لە ئێستادا لەهەموو کاتێك زیاتر پێویستی بە ڕیفۆرم هەیە. دوای ئەم هەموو مت بوون و سڕبوونەوە .ڕۆژهەڵات لەئێستادا لەدوو ڕیانێکدایە لەهەموو بوارەکانی ژیاندا هەر لەزمان و ئەدەب و سیستەمی خێزان و

سیستەمی کۆمەڵگا و لەبواری سیاسەت و ئابوری و ..هتدا.لەهەموو ئەم بوارانەدا پێویستی بەکەسانی نوێخواز و ڕیفۆرمخواز هەیە کە دەستی نەوەی ئێستا ڕاکێشن و بەردی بناغەی یەکەم نەوەی داهاتوو دابنێن .کە ئەم کارەش ئاسان و سانا نیە بەڵکو گەلێك سەخت و دژوارە ,بەڵام ڕیفۆرمخوازی ڕاستەقینە گوێ ناداتە سزا و توندوتیژی و چەوسانەوە بەڵکو سووردەبێت لەسەر خەبات و کۆڵنەدان تاگەیشتنە ئامانج و سەرکەوتنی کۆتایی .

بوارە جیاوازەکانی ڕیفۆرمیش بریتین لە :–

1. ڕیفۆرمی ڕیشەیی Radical Reform

ئەوروپا ڕاستەوخۆ لەدوای ڕیفۆرمەکانی کاپۆلیك و پرۆتستانتیەکانەوە لە سەدەی شانزەهەمەوە بەم جۆرە ڕیفۆرمە ئاشنا بوو , کەهەندێ بەڕیفۆڕمی سێیەمی ناودەبەن یان بەڕیفۆڕمی چەپ ناوی دێنن .

2. ڕیفۆرمی سیاسی Polatic Reform

www.dengekan.com

بریتیە لە پرۆسەی چاکسازی یان گۆڕانکاری لە جۆرو شێوازی سیستەمی سیاسی لە تاکڕەویی و دیکتاتۆریی و شۆڤێنی و ڕەگەزپەرستی و خێڵەکی و بنەماڵەیی و کۆنەپارێزیەوە بۆ سیستەمێکی عیلمانی و دیموکراسی و پێشکەوتنخواز کە بڕوای بە هەڵبژاردن و بەشداریکردنی جەماوەر هەبێت لە حوکم و دەسەلأتدا و بەڕێگەی ئاشتی ئاڵ و گۆڕی دەسەلأت بکرێت .. ئەم جۆرە ڕیفۆرمەش لەلایەن پارتە سیاسیەکانەوە جێبەجێدەکرێت,چونکە پارتە سیاسیەکان لەمیانەی بەشداریکردنیان لە حوکم و پەرلەمان و ئۆپۆزسیۆندا بەشداری دەکەن و لەڕێگەی هەڵبژاردنەوە سەرکەوتن بەدەست دەهێنن و هەر ئەوانیش بەرپرسن لە داڕشتنی بەرنامە و پلان و هەڵبژاردنی جۆری سیستەمی سیاسی و ئابوری و ئیداری و دەسەلأت و حکومەت,چونکە پارتە سیاسیە سەرکەوتوەکان یان بەتەنها یان پێکەوە (ئیئتیلاف) حکومەت پێك دێنن و هەر ئەمانیش لێپرسراون لە هەڵسەنگاندنی ئیشوکارەکانی حکومەت و کاری حکومەت تەنهاڕاییکردن و جێبەجێکردنی بەرنامە سیاسی و ئابوری و کۆمەلأیەتیەکانی پارتە سیاسیەکانە و حکومەت واجهەی حیزبە و چەندە حکومەت لەکارەکانیدا سەرکەوتوو بێت و جێگەی ڕەزامەندی جەماوەر بێت هێندەش حیزبی دەسەلأتدار بەهێز و خاوەن بنکەی جەماوەری دەبێت و

دەتوانێت بەردەوام بێت لە دەسەڵاتدا . بۆیە لەسەردەمی ئێستادا کە سیاسەت بۆتە بوارێکی فراوانی ژیانی کۆمەڵگاکان و کارو کاریگەری گەورەی هەیە لەسەر هەموو بوارەکانی تری ژیان .بۆیەش گرنگی وکاریگەری مەزنی هەیە و پێشەنگە لە پرۆسەی ڕیفۆرمەکاندا و چەندە ڕیفۆرمی سیاسی سەرکەوتووبێت ئەوەندەش ڕیفۆرمەکانی تر سەرکەوتن بەدەست دەهێنن و سەرئەنجامیش کۆی پرۆسەکە سەرکەوتوو دەبێت و کۆمەڵگاش پێدەنێتە قۆناغێکی نوێوە.

3. ڕیفۆرمی ئیداری

ئەم جۆرە لەڕیفۆرم لەدام و دەزگاکانی حکومەتدا چێ دەکرێت.چونکە حکومەت و دام ودەزگا زۆر وزەوەندەکانی کاری ڕایی کردنی مامەڵە و داواکاری ڕۆژانەی هاولاّتیانیان لە ئەستۆدایە و لەگەڵیشیداجێبەجێکردنی بەرنامە سیاسی و ئابوری و کۆمەلاّیەتی و خزمەتگوزاریەکانی پارتی سیاسی دەسەلاّتداری لەئەستۆدایە.

حکومەت لەبەرئەوەی ئەرکی جێبەجێکردنی پرۆژە خزمەتگوزاریەکانی وەك دابینکردنی((ئاو و ئاوەڕۆ و کارەباو سووتەمەنی و تەلەفۆن و دروستکردنی پردو ڕێگاوبان و ...هتد))ی لەئەستۆدایە کە پێویستیی ڕۆژانەی هاولاّتیانە و

www.dengekan.com

هەروەها بەرنامە و پلانی بوژانەوە و بەگەڕخستنی بازاڕو ئابوری و بازرگانی دەکەوێتە ئەستۆ و بەهەمان شێوە دامەزراندنی کارگە و کارخانە و پڕۆژەی گەورە و ستراتیژی گرنگی پیشەسازی و نەوت و پەروەردە و تەندروستی و زانست و ئاوەدانکردنەوە و ..هتد کە کاری سەرەکی حکومەتن. ئاشکراشە هەموو ئەم پڕۆژە و کارانەش پێویستیان بەبودجە و سەرمایەیەکی زۆر هەیە,بۆیە سەرەتای گەندەڵی ئیداری و دارایی لەحکومەت و دام و دەزگاکانیەوە سەرهەڵدەدات و دواتریش هەموو بوارەکانی ژیان و کرمەڵگا دەگرێتەوە و بەهۆی ئەوەش کە حکومەت و فەرمانبەرانی لەهەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵ پێك دێت و لەهەموو خێزانێکدا هەن , زۆر بەخێرایی دیاردەی گەندەڵی بلاّودەبێتەوە و تەشەنە دەسێنێت و ئەنجامیش ئەو حکومەت و دەسەلاّتە ئیداری و سیاسیە بەگەندەڵ دەناسرێت,.

حکومەت و ئیدارەی گەندەڵ لەئەنجامی نەبونی شەفافیەت لەیاساو ڕێساکاندا ونەبونی پلانێکی زانستی و وورد بۆ بەڕێوەبردن و سەرپەرشتی کردن و بەدواچوونی کارەکاندا سەرهەڵدەدات.هەروەها بەهۆی نەبونی کادری شارەزا و دەست پاك و ئەمین لەپۆست و پلەوپایەکاندا گەندەڵی هێندەی تر زیاد دەکات و لەجێگەیاندا کەسانی هەلپەرست و مشەخۆر و گەندەڵ و بەرژەوەند پەرست دروست دەبن.

بۆیە لەم کاتەداچیٚ کردنی پرۆسەی ڕیفۆرمی ئیداری دەبێتە کارێکی زۆر هەنوکەیی و بەپەلە کە ئەرکی دەسەلآتی سیاسیە ڕیفۆرمی بنچینەیی و ڕیشەیی لەئیدارەدا چیٚ بکات بە:-

- دانانی یاساو ڕێسای نویٚ کە بگونجێت لەگەلٚ گیانی سەردەم و وەلآمدانەوەی داواکاری و پێداویستیەکانی کۆمەلٚگا و جەماوەریش بێت.
- دەرکردنی یاساو ڕێساکان بەشێوەیەکی ڕوون و ئاشکراو دوور لە شاراوەیی و ئالۆزی و تێنەگەیشتن بێت و هەتا ژمارەی بڕیارەکان کەمتر و گشتگیرتر بن باشترە .چونکە زۆری بڕیارەکان و گۆڕانکاریەکانیان دەبێتە هۆی دروستبوونی فەوزا و تێکچڕژانی دەسەلآتەکان و سەرالیێتێکدانی ئیدارە.
- دیاریکردنی دەسەلآتەکان بۆ هەموو ئاستەکان لەسەرەوە بۆ خوارەوە لە ئیدارەدا بەپێی دەستوور ویاسا,. چونکە نەبوونی دەسەلآت و دانەبەزاندنی بۆ ئاستەکانی خوارەوە و قەتیسکردنی لەلایەن تاکەکەس یان گروپێکی بچوکەوە دەبێتە هۆی دروستبوونی ڕۆتین و دواکەوتن و ڕاینەکردنی مامەلٚەی ڕۆژانە وئەنجامیش گەندەلٚی ئیداری ودارایی لیٚ دەکەوێتەوە.
- دانانی کادری شارەزاو بەئەزموون و گەنج و بەتوانا و خاوەن بڕوانامەی زانستی و دەست پاك و ئەمین لە پۆستەکاندا واتە ((کەسی شیاو بۆ شوێنی شیاو)) کە

www.dengekan.com

دلٚسۆزیان تەنها بۆ بەرژەوەندی گەل و نەتەوە و نیشتیمان بێت نەك بۆ تاکە کەس و ڕابەر و سەرکردە و خێلٚ و عەشرەت و بنەمالٚە.

- بوونی پلانی زانستی و وورد کە ڕێگە لە بەهەدەرچوونی توانا مادی و مرۆییەکان بگرێت و بەدوواچوونی ووردیشی هەبێت بۆ هەموو لادان و گەندەلٚی و مشەخۆریەك.

بەم شێوەیە ڕیفۆرمی ئیداری دەبێتە تەواوکەری ڕیفۆرمی سیاسی و دوانەیەکی لێکدانەبڕاوو تەواوکەری یەکتر پێك دەهێنن و ڕەنگدانەوەی پۆزەتیڤیانەشیان دەبێت لەسەر سەرتاپای بوارەکانی تری ژیان و پرۆسەی ڕیفۆرمەکانی دی.

4. ڕیفۆرمی ئابوری Economic Reform

ئەمیش بریتیە لە چاکسازی لە سەرچاوە و وەبەرهێنان و یاساو ڕێسا کۆن و داخراو و ئاڕاسەکراوەکانەوە لەلایەن دەولٚەتەوە بۆ یاساو ڕێسای نوێی وا کە بگونجێت لەگەلٚ سیستەمی بازاڕی ئازاد وکێبڕکێی نرخ و بازاڕدا لەسەر بنچینەی باشی لە نەوعیەتدا و نەمانی سنورەکان لەبەردەم ئالوگۆڕکردنی بازرگانی و کالآکاندا لەنێوان دەولٚەت و کۆمەلٚگاکاندا و دەستکرانەوە و کارئاسانی کردنی دەولٚەت بۆ کەرتی تایبەتی و کۆمپانیا زەبەلاحە فرە نەتەوەییە

ئابوریەکانی دونیا بۆ ئەوەی کاری وەبەرهێنان و سەرمایەگوزاری بکەن . لەدونیای سەردەمدا و لەسەدەی بیست ویەکدا کە گۆڕانکاریەکان هێندە گەورە و کاریگەرن و هێندەش بەخێرایی کاریگەریان دەگاتە دوورترین جێگەی دونیا و کۆمەڵگاکان, هەروەها بەهۆی سەرهەڵدانی بەجیهانی بوون و داهێنانە سەرسوڕهێنەرە گەورەکانی زانست و تەکنەلۆژیای ژمارەیی digital و هۆکارەکانی پەیوەندیکردن لە کۆمکپیوتەر و تۆڕی ئینتەرنێت و ...هتد.بواری ئابوریش گۆڕانکاری و هەنگاوی گەورەی بەخۆیەوە بینیوە, چونکە لەجاران زیاتر و خێراتر سەرچاوە سروشتیەکان وەبەردەهێنرێن و کاڵاکان زووتر دروست دەکرێن و خێراتریش دەگەنە بازاڕەکان و بەشێوەیەك کاریگەریان لەسەر بواری ئابوری پەیداکردوە کە بۆ نموونە ئەگەر لەئەمریکادا کالآیەکی نوێ بەرهەم بهێنرێت ئەوا لەماوەیەکی زۆر کورت و کەمدا دەگاتە دوورترین بازاڕەکانی جیهان کە ئەم خێرا بلآوبونەوەی کالآیانە وای لە بازاڕ و بازرگانی کردوە کە بوژاندنەوە و جوڵەیەکی سەرسوڕهێنەری بەخۆیەوە بینیوە و کۆمەڵگا جیاوازەکانیشی بەهەژار و دەوڵەمەندەوە بەزووترین کات ئاشنابەیەکتر کردوە و شارستانیەتە جیاوازەکانیشی لەیەکتر نزیك کردۆتەوە,

www.dengekan.com

جا ئەم گۆڕان و پێشکەوتنە گەورانەی بواری ئابوری پێویست بە گۆڕانی بەرنامە و پلانی گەشەپێدان و وەبەرهێنانی نوێ دەکات کە کارئاسانی و هاوکاری زیاتری تیادا بێت,بەشێوەیەك کە حوکمەتەکان یاساو ڕێسای نوێ دەربکەن کە هانی وەبەرهێن و خاوەن سەرمایە و کۆمپانیاکان و کەرتی تایبەت بدەن بۆ بەشداریکردنی جدی و زیاتر لەو بوارەدا.بەشێوەیەك ئابوریەك و بازاڕێکی ئازاد و سەربەست و شەفاف چێ بکەن, کە دووەربێت لە داخراوی و کۆنترۆڵی حکومەتەکان,ئەمەش تەنها لەچوارچێوەی پرۆسەیەکی گەورە و وورد و زانستی ڕیفۆرمدا دەبێت کە بە ڕیفۆرمی ئابوری ناسراوە .

5. ڕیفۆرمی کۆمەڵایەتی Social Reform

ئەم جۆرەش لە ڕیفۆرم گرنگی دەدات بە چاکسازی و گۆڕین لە داب و نەریتە باو و داخراو وکۆنەپارێزەکانی ناو کۆمەڵگا و هەوڵدەدات لە جێگەیاندا داب و نەریتێکی کراوەتر و ئازاد و سەربەستانە بچەسپێنێت و ئازادیە گشتی و تایبەتیەکانی تاك و کۆمەڵ بپارێزێت و گۆڕانکاری لە یاسا کۆنەکانی مەدەنی و پەیوەندیەکانی تاکەکانی کۆمەڵ و خێزاندا بکات و هەوڵی یەکسان بوونی ژن و پیاو لەکۆمەڵگادا دەدات و دەیەوێت مافەکانی مرۆڤ بەگشتی و مافەکانی ژنان بەتایبەتی بپارێزێت و

هەنگاو دەنێت بەرەو پێکەوەنانی کۆمەڵگایەکی مەدەنی کە تیایدا حکومەت دەسەلاَتێکی ئەوتۆی نەمینێت و تەنها رێکخراوە مەدەنی و دیموکراسیەکان رۆڵی کاریگەریان هەبێت لە چاودێرکردنی کارەکانی حکومەت و رێگەنەدرێت بە چەوساندنەوە و زوڵم و زۆرو پێشێلکردنی مافەکانی تاك و کۆمەڵ . و دابینکردنی ژیانێکی خۆشگوزەران وتەندروست و دابینکردنی بیمەی بێکاری ونەهێشتنی هەژاری و دواکەوتوویی و نەخوێندەواری .. .

6. ریفۆرمی کشتوکاڵی Agrarian Reform

بریتیە لە سازدانی راستکردنەوە یان گۆڕانکاری لە سیستەمی کشتوکاڵیدا بۆ زیادکردنی بەرهەمی کشتوکاڵی و فەراهەمکردنی پێداویستی ناوخۆیی بۆ گەشەکردنی نەتەوەیی و دابینکردنی شێوەیەك لەعەدالەتی کۆمەلاَیەتی .بەهۆی سوود وەرگرتن لە ئامێر و کەل و پەلە کشتوکاڵیە تازەکانەوە و بەکارنەهێنانی هۆکارە کشتوکاڵیە باو و دواکەوتوو سادەکانی جارانەوە و بەکارهێنانی تۆو سەمادی کیمیاوی و داودەرمان بۆ نەهێشتنی ئافاتە کشتوکاڵیەکان و هوشیارکردنەوە و تێگەیاندنی جوتیاران و بەخێوکەرانی ئاژەڵ و پەلەوەرەکان بە زانستی نوێی سەردەم و چاککردنی زەوی شۆرەکات و

www.dengekan.com

وەبەرهێنان لە قەد پاڵی چیاکان و و دارستانەکان و لەوەڕگا و ...هتد.

7. ریفۆرمی سەربازی Army Reform

بریتیە لە چاکسازی لە بواری سەربازیدا و هەوڵ دەدرێت کە بنەماو تێگەیشتنە کۆن و کلاسیکیە سەربازیەکان بگۆڕێت بۆ بنەماو تێگەیشتنی نویَ لەکارو ئەرکەکانی سەربازیدا و هەوڵدەدرێت کە سوود لە چەك و تەقەمەنی و داهێنانە نوێکانی بواری سەربازی وەربگیرێت و تەنها پشت بە توخمی مرۆڤ نەبەسرێت و بەڵکو زانست و تەکنەلۆژیا سەربازیە نوێکان جێگەیان بگرێتەوە و گۆڕانکاریش لە جۆرو شێوازەکانی مەشق و ڕاهێناندا بکرێت بەشێوەیەك کە سەربازی نویَ پێبگەیەنرێت کە توانای شەڕو بەرگریکردنی باشی هەبێت ..

8. ریفۆرمی زانستی و فەرهەنگی Since & Calture Reform

بریتیە لە چاکسازی و گۆڕان لە فەرهەنگ و بەرنامەی خوێندن و فێرکردندا و سوود وەرگرتن لەداهێنان و پێشکەوتنە زانستی و تەکنەلۆژیەکانی سەردەم لە کۆمپیوتەر و ئینتەرنێت و ...هتد و هەروەها گۆڕان و چاکسازی لە فەرهەنگ و ئەدەب و کەڵچەری کلاسیکی کۆمەڵگادا ..

* * *

* *

*

ڕیفۆڕمخوازی Reformism

- ئاڕاستەیەکی سیاسیە لە بزوتنەوەی کرێکاریدا , کە بڕوای بەزەرورەتی پێکدادانی چینەکان و شۆڕشی ئیشتراکی و دیکتاتۆریەتی پڕۆلیتاریا نیە و ڕەتی دەکاتەوە . و داوای هەمئاهەنگی نێوان چینەکان دەکات و خوازیاری گۆڕینی سەرمایەداریە بۆ (کۆمەڵگای ڕەفاه وخۆشگوزەران) لەڕێگەی ڕیفۆڕمەوە .

ڕێباز یان بۆچوونی ڕیفۆڕمخوازی لە چارەکی کۆتایی سەدەی نۆزدەهەمەوە دەرکەوت کە بنچینەکەشی کۆمەڵایەتیە کەبریتیە لە ڕیزی پێشەوە و بەرزی سوود وەرگر لە چینی کرێکاریدا کە ناسراوە بە ئۆرۆستۆکراتیەتی کرێکاری .

بۆچوونی ڕیفۆڕمخوازی مۆدێرن خۆی لە (نێونەتەوەیی ئیشتراکی) دا دەبینێتەوە کە بریتیە لە یەکێتیەکی نێودەوڵەتی ڕیفۆڕمخوازان کەلەساڵی 1951 دا دامەزراو توانی لەساڵی

1962 دا 40 پارت و ڕێکخراوی سیاسی دونیا لە خۆبگرێت و ژمارەی ئەندامانیشی بگاتە 10 ملیۆن و نیو ئەندام لەسەرتاسەری جیهاندا .

دەتوانرێت شەڕ ڕیشەکێشبکرێت لەهەموو بیردۆزە ڕیفۆڕمیە کۆمەڵایەتیەکاندا کە هەوڵ دەدات ئەوەی ناتوانرێت ڕێکەوتن لەنێوانیاندا بکرێت کۆیان بکاتەوە لە (موڵکایەتی تایبەتی , عەدالەتی کۆمەڵایەتی , جیاوازی کۆمەڵایەتی و خۆش گوزەرانی گشتی) . ڕیفۆڕمخوازانی نوێ تاکە ڕوئیاو بینینێکی تەواویان نیە بۆ دونیا, بیردۆزەی بۆچوونی ڕیفۆڕمی لەلای (م. فیلیب و ف. ایخلر و ب. بوینبڵ و ا. ستراشی و ...هتد) بەشێوەیەکی هەڵبەستراو لەنێوان فکری کانگی نوێ و بارودۆخ و ڕێبازی سروشتی لەلێکۆڵینەوەی مرۆڤ و مەسیحیەتدا کۆدەکەنەوە . و بڕوایان وایە کە گفتوگۆ (مناقشە) کاتی بەسەرچوە و ئەم بۆچوون و ڕێبازە ڕیفۆڕمخوازانەیە بڕوای وایە کە ئیدی توند و تیژی باوی نەماوە و کاتی بەسەرچووە و تەنها پشتگیری لە شۆڕشێکی هێمن و لەسەرخۆ دەکات و مادیەت ڕەت دەکاتەوە و ڕایدەگەیەنێت کە حەتمیەتی مێژوویی سروشتی و ئابوری بۆ ئیشتراکی شتێکی پڕوپوچە ..و ڕایدەگەیەنێت کە ئیشتراکیەت هەڵدەیەنجرێت لە بواری ڕوحدا و بۆچوونە ئەخلاقیەکانی تاک وهەریەکە لەزەمەن و چینەکانیش تێدەپەڕێنێت و ئەم بۆچوونە

www.dengekan.com

ڕیفۆڕمیە واز لە هەموو داب و نەریتێکی جوانی ئیشتیراکی دەهێنێت . بەجۆرێك کە هاوپەیمانی نێوان کەهەنوتی و ڕێکەوتن لەنێوان زانست و دیندا بۆتە سیاسەتی سۆسیالْ دیموکراتە ڕاستڕەوەکان.

لەڕابەر و بیرمەندە بەناوبانگەکانی ڕیفۆرم بریتین لە (م. فیلیب و ف. ایخلر و ب. بوینبلْ و ا. ستراشی و ...هتد) وە لە سیفاتە هاوبەشەکان و دیارەکانی ئەم سەرکردە و ڕابەرانەش بریتیە لە دژایەتی کردنی شیوعیەت . کەئەمەش پاڵی نا بە ڕیفۆرمخوازی کۆمەڵایەتیەوە بەرەو تەنگژەی ئایدۆیۆلۆژی سیاسی .

ئەگەر لەڕیزەکانی ڕاپەڕینی کۆمەڵانی خەڵکدا کەسێك بەیاسای ڕیفۆرمەکان قایل بێت پێی دەڵێن (ڕیفۆرمیست) .2

ڕیفۆرم Reform

➢ چاکسازی (ڕیفۆرم) ناوێکە بەو سەردەمە دەگوترێ کە کۆمەڵی مەسیحی تیایدا پارچە پارچەبوو. لەم سەردەمەدا ئەگەرچی کڵێسای کاسۆلیك درێژەی بەبوونی خۆی دەدا. بەڵام ئەو کەسانەی بە پرۆتستان ناسراوبوون و داواکاری چاککردنی داوودەزگاکانی کڵێسابوون, ڕێگایەکی جودایان گرتە بەر . ئەوان چەند جۆرە ئاینێکی تازەی مەسیحییان لەسەر بنچینەی کتێبی پیرۆز و ژیان و ڕێنوێنیەکانی عیسای مەسیح دامەزراند کەلەگەڵ

کڵێسای کاسۆلیك و یان لەگەڵ یەکتردا, لەڕووی بیروباوەڕە و کاروباری ئاینی, جودابوون.

ئەوەی وەك بزوتنەوەیەکی ئاینی دەستی پێکردبوو, کاریگەریەکی بەرچاوی سیاسی و کۆمەڵایەتی لەگەڵ خۆی هێنا, ڕیفۆرم ئەوروپای کەلەبەر ڕۆشنایی تەنیا لێکدانەوەیەکی مەسیحیەت گەیشتبوە یەکێتی, کردە کیشوەرێکی پێکهاتوو لە میللەتی جۆراوجۆرو هەریەکەیان بەناوی ئاینێکی تایبەتی و دەوڵەتێکی تایبەتی خۆی .کڵێسای کاسۆلیك کە ئیدارە ناوەندیەکەی لە ڕۆما بوو, ئیدی تەنیا شێوازی مایەی قبوڵی مەسیحیەت لە ئەوروپا نەبوو, لەلایەکی دیکە ئەوروپاش لە کۆمەڵێکی فیودالیەوە بەرەو کۆمەڵێکی بازرگانی دەگۆڕا. ئابووری ئەوروپا کەپێشتر لەسەر بنچینەی کاری سەختی لادێییەکان و جوتیاران دامەزرابوو. هەتا دەهات پەیوەندی لەگەڵ پارەو ئەو کەل و پەلانە پەیدا دەکرد کە بە بازرگانی لەگەڵ ناوچەکانی تری دنیا وەدەست دەکەوتن. بەم شێوەیە ڕیفۆرم بەشێکی جودانەبۆوەی ئەو گۆڕانکاریە فراوانە بوو کە نیشانەی ڕەوتی شارستانی ئەوروپا لەسەدەکانی ناوەڕاستەوە بۆ سەردەمی هاوچەرخ بوو.

➢ ڕیفۆرم بریتیه له ڕاستکردنەوه یان پێشخستنێکی نا ڕیشەیی له شێوازی دەسەڵات یان پەیوەندیه کۆمەڵایەتیەکاندا بەبێ ئەوەی کاربکاتە سەر بنەماکانی .

ڕیفۆرم جیاواز له شۆڕش تەنها بریتیه له چاکسازی کردن له سیستەمی سیاسی و کۆمەڵایەتی هەبوو بەبێ ئەوەی بنەچەو بنەماکانی ئەو سیستەمە بگۆڕێت ..

تێوری زانێك ووتویەتی :

((مەفهومی ڕیفۆرم لەگەڵ مەفهومی شۆڕشدا لەیەکتر جیان , ئەگەر ئەمە فەرامۆش بکەین و هەست بەهێڵی نێوان ئەم دوو مەفهومە نەکەین ئەوا ئەکەوینە هەڵەی گەورەوە ... بەلاّم ئەم سنورەی نێوان ئەم دوو مەفهومە شتێکی وەستاو نیه , بەڵکو هەمیشە لەگۆڕاندایە ..وەلەهەموو کات و سەردەمێکدا پێویستە ئەو هێڵە دیاری بکرێ)).3

تێوری شۆڕشگێڕانە بەرهەڵستی ڕیفۆرم ناوەستێ , ئەم ڕیفۆرم و کارە چارەسەریانە ڕەت ناکاتەوە کەلەجیهانی سەرمایەداری‌دا ئەکرێت .. وە هەروەها ڕیفۆرم بەلقێك لەلقەکانی شۆڕش دائەنێت , شۆڕشی کۆمەڵانی خەڵك هەندێك کات کە سەرکەوتوو نابێت دەزگای دەسەڵاتدار ناچار ئەکات پەنا بەرێتە بەر یاسای ڕیفۆرم. پێویستە ڕێکخراوە شۆڕشگێڕەکان دەسەڵاتی فەرمانڕەوا

www.dengekan.com

بەجۆرێك ناچار بکەن کە زۆرتر و قوڵتر ڕیفۆرمەکان جێبەجێ بکات.. هەروەکو تێوزانێکی تر دەڵێت :

((پێویستە بۆ فراوانبوونی زەمینەی ڕاپەڕینی چینایەتی سوود لە ڕیفۆڕمەکان وەربگیرێت)) .4

ڕیفۆرم بۆ خۆی پرۆسەی گۆڕانکاری و کارێکی نوێی دوورو درێژ خایەن و هەستیار و گرنگ و گرانەلەسەرجەم بوارەکانی سیاسی و ئابوری وسەربازی وکۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و....هتدا .

ڕیفۆرم وەك ئەوە وایە کە چەند پایەیەکی تەختە بخرێتە ژێر بینایەکەوە بۆئەوەی کرداری ڕووخاندنی بیناکە ڕوونەدات یان دوای بخات و زۆرجار ڕیفۆرم بۆ ئەو مەبەستە بکاردێت کە شۆڕش ڕوونەدات یان ڕوودانەکەی دوابخات ..

پرۆسەی ڕیفۆرم لەهەموو زەمان و زەمینەیەکدا دەکرێت جێبەجێبکرێت بەو مانایەی کەبریتیە لە ڕاستکردنەوە و خستنە سەرسکەی سروشتی کارەکان و بەردەوامبوون, بەلاّم بۆ سەرکەوتن و زامنکردنی ئەو سەرکەوتنە پێویست دەکات کە هەل و مەرجی خۆیی و بابەتی گونجاو هەڵبژێردرێت بۆ دەستپێکردن و ئەنجام دانی پرۆسەکە.

ڕیفۆرم دەکرێت کەلەسەرجەم دام ودەزگاکانی حکومەت و دەسەڵات و یاساکان و سەرجەم ڕێکخراوو حیزبی سیاسی و ڕێکخراوە پیشەیی و جەماوەریەکاندا بکرێت بەو مانایەی

ڕیفۆرم بریتیە لە نەمانی گەندەڵی ئیداری و دارایی و نوێبونەوەی توانا و وزە و بەرنامە و پلانی کاری داهاتوو .

ڕیفۆرم لەپرۆسە گشتگیریەکەیدا بریتی نیە لە ڕەتکردنەوەی سەرتاپای مێژوو و ڕابووردوو, بەڵکو بریتیە لە ڕاستکردنەوەی هەڵە وکەموکوڕیەکانی ڕابووردوو هەروەها خۆگونجاندن لەگەڵ ئیدیۆمە تازە و مۆدێرن و سەردەمیەکاندا و مامەڵەکردن لەگەڵ کاراکتەر و فاکتەرە مۆدێرنەکاندا بەمەبەستی بەرەوپێشچونی زیاتر و پێشکەوتن لەگەڵ ڕوودا و پێشهاتەکان و داهێنانە نوێکانی ناوخۆیی و ناوچەیی و دونیاشدا ..

ڕیفۆرم لەمێژووی خەباتی سیاسی و چەکداری و کۆمەڵایەتی زۆربەی گەلان و دەوڵەتان و پارتە سیاسی و جەماوەریەکانی دونیادا پەیڕەوکراوە و ئەنجامی باشیشی لێکەوتۆتەوە.

ڕیفۆرم پرۆسەیەکی زۆر هەستیارو گرنگە چونکە بچوکترین هەڵە لە جێبەجێکردندا دەبێتە هۆی لادان لە ئاڕاستەی سروشتی پرۆسەکە و دواتریش بەرەو هەڵدێران و زیانی گەورە دەشکێتەوە بەسەر ئەو کەس و لایەنانەدا کەپێی هەڵساون,هەربۆیە کاری وورد و دیقەت و عەقڵی کراوە و شەفاف و بیری ژیرانەی گەرەکە بۆ سەرپەرشتی و ئاڕاستەکردنی ...

www.dengekan.com

*   *   *

ئەورووپا لەکاتی ڕیفۆرمدا

- لەسەرەتای سەدەی شازدەهەم, زۆربەی ئەورووپایان بۆ ماوەی نزیکەی دوازدە سەدە , بەئاشکرا پێڕەوەی ئاینی مەسیحیان دەکرد. پێش ئەوە بەدرێژایی سێ سەدە مەسیحیەکان لە ترسی سزاکانی دەوڵەتی ڕۆما, بەنهێنی ڕێوشوێنە ئاینیەکانی خۆیان جێبەجێدەکرد. لەساڵی 313 ی زاینی ئیمپراتۆر کوستانتین کە ساڵی پێشتر هاتبوە سەر ئاینی مەسیحی, پێڕەوکرد لەو ئاینەی کردە کارێکی یاسایی. ئاینی مەسیحی بەدرێژایی سەدەکانی ناوەڕاست(نزیکەی 500 تا 1500 ی زاینی) بەخێرایی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەورووپادا بڵاودەبۆوە . مێژووی ئەورووپا تاڕادەیەکی زۆر مێژووی کڵێسایەکی کاسۆلیکە .

کڵێسا و دەوڵەت

- لەکۆتایی سەدەکانی ناوەڕاست, هیچ وولاتێك بەواتای ئەمڕۆنەبوو , لەهەر بەشێکی ئەورووپا کۆمەڵێك خەڵك کە بەزمانێکی تایبەتی دەدوان . لەوناوچانەدا دەژیان کە سنوورەکانی زەماوەندی شایەتی , شەڕو هێرشی بێگانەکان

دەستنیشانی دەکرد. بۆ نموونە ئەڵمان , میلەتێکی سەربەخۆ نەبوو, بەڵکو کۆمەڵە ویلایەتێك بوو هەریەکەی لەلایەن شا , شازادە, دۆق یان پیاو ماقوڵێك بەڕێوە دەبرا. تەواوی ناوچەکانی ئەڵمانیا, وێڕای چەند بەشێك لە ڕۆژهەلآتی ئەوروپا و پاشان لە ئیسپانیا بەشێك لە ئیمپراتۆری پیرۆزی ڕۆما بوون , لە فەزایەکی سیاسی وادا , ئیمتیازی کڵێسای تایبەت بەهیچ ناوچەیەك نەبوو و هی هیچ وولآتێکیش نەبوو . پاپا کە سەرۆکی کڵێسابوو, لەڕۆما دەژیا. بەلآم کڵێسا لەهەموو جێگایەك هەبوو. قەشەکان و موبەلیغەکان کە پێداویستیەکانی هەر ناوچەیەکیان تاوتوێ دەکرد. ڕاپۆرتیان بۆ ئوسقوفەکان بەرز دەکردەوە و ئوسقوفەکانیش ڕاپۆرتی خۆیان بۆ پاپا دەنارد, سیستەمێکی سادە بەلآم کاریگەر . لەبەرئەوەی قەشەکان و بەتایبەتی ئوسقوفەکان خوێندەوارترین کەسی ناوچەکانی خۆیان بوون. خەڵکیسەرباری ڕێنوێنیە مەعنەویەکان بۆ مەسەلە نامەعنەویەکانیش پەنایان بۆ دەبردن, بۆ نموونە ئوسقوفەکان بەزۆری گرفتە قەزاییەکانیان لابەلا دەکردەوە . مەیلێکی وا بۆ تەسلیم بوون بۆ لێپرسراوانی کڵێسا لەکاروبارە کۆمەلآیەتیەکاندا لەگەڵ شێوازی کاری کڵێسا لەمەڕ دانی پلەی ئۆسقوفی بە پیاو ماقوڵە بەهێزەکانی ناوچەکان, بەهێز

www.dengekan.com

دەبوو, ئەم پەیوەندیە لەگەڵ کۆمەڵەی نەجیب زادەکان بۆ کڵێساش باش بوو. چونکە ئەم بنەماڵە دەوڵەمەندانە بەزۆری بەشێك لەپارەو سامانەکەی خۆیان بۆ دامەزران بەپلەی ئوسقوفی بەکڵێسا دەدا, هەر ئەو کارە . کڕین و فرۆشتنی پلەو پێگەکان لە کڵێسا, یەکێك لە هۆیەکانی فەسادی ئیداری بوو کە پڕۆتستانەکان بڕیاری نەهێشتنیاندا. نزیکەی ساڵی 1300ی زاینی, کڵێسا گەورەترین موڵکداری ئەوروپا بوو . بۆ داهات و خەرجیەکانی , سیستەمێکی ئاڵۆز و کاریگەریەکی دارایی دانابوو. لە واقیعدا کڵێسا دەوڵەتێکی گەورە بوو, کەسایەتی خۆی بەسەر هەموو دەوڵەتە گچکەکانی ناوچەکاندا سەپاندبوو. کڵێسا خوێندنگا و زانکۆکانی بەڕێوە دەبرد و زۆربەی هونەرەکانی خستبوە ژێر دەسەلآتی خۆی. سەرباریش کڵێسا بەگوتەی یەکێك لە مێژوونوسان خۆی وەك دادگایەکی نێودەوڵەتی ناساندبوو کە دەبوایە هەموو دادوەرو دەوڵەتەکان لەڕووی ئاکاریەوە لەبەرانبەری وەرام دەرەوەبن.

ڕینیسانس

➢ هەروەها لەم سەردەمەدا, بزوتنەوەیەکی نوێی ئەقلآنی سەرەتا لە ئیتالیا و پاشان لەسەرانسەری ئەوروپا پەیدا بوو ,

لەوپەڕی ڕێنیسانسدا . کەسانی سەرسەخت و داهێنەر لەهەر بوارێك , سنوورەکانی ئەو شتانەیان فراوان کرد کە تا ئەودەم ناسراوو مایەی قبولٚ بوون. زاناکان بەلێکۆڵینەوەی سەرچاوە کۆنەکانی یۆنانی و لاتین, بیرۆکەو تیۆری نوێیان پێشکەش کرد کە چەندان سەدەبوو نەناسراوبوون. ئەوان لەسەر بنچینەی بیری پێشوو. تیۆری نوێیان خوڵقاند کە بەناوی مرۆڤدۆستانی مەسیحی ناسراوبوون. لەو باوەڕەدابوون مەسیحیەت لەڕەگ و ڕیشە دروستەکانی خۆی جودا بۆتەوە .ئەوان کەوتنەگەڕان بەدوای دەقی ڕەسەنی ئینجیل بەزمانەکانی عیبری و یۆنانی و هەروەها بەرهەمەکانی دیکەی پەیوەندار بەسەرەتاکانی مەسیحیەت بەو ئومێدەی لەسەر بنچینەی ئەم سەرچاوە ڕەسەنانە. چالاکیەکیەکانی مایەی نارەزایی کلێسا وەك سیمۆنی(فرۆشتنی پسولەکانی کلێسا) , پلورالیزم(هەبوونی پسولەی جۆراوجۆر لەلایەن ئوسقوفەکان) و بەرگەگرتنی قەشەی بەرتیل خۆرو نەزان. چاك بکەن. هەروەك مێژوو نوسێك لەمەڕ مرۆڤدۆستان دەڵێ ((تایبەتمەندی ئەوان پێش هەمووان لەباوەڕ بەتوانای ئەقلآنیەتی مرۆڤ لە خوڵقاندنی پێشکەوتنە بنیادی و ئاکاریەکان دایە))5 , یەکێك لە دیارترین مرۆڤدۆستانی ڕێنیسانس. جیۆڤانی پیکۆ دیللا میرانولای ئیتالی , ئەم

www.dengekan.com

تیۆرییەی دەربڕی کەشێوازی فێربوون ودەرکی واقیعی . خوێندن و پرسیارکردنە. نەئەوەی کەخۆمان بە فەلسەفەیەکی تایبەتی ببەستینەوە . ((کەسانێ کە خۆیان بەیەکێك لە ڕێبازە فەلسەفیەکان بەستۆتەوە .لەکاتی ڕووبەڕووبونەوەی کە پرسیارێك. زانیاریەکانی خۆیان دەخەنە مەترسیەوە. بەلآم من بڕیارم داوە سوێند بەگوتەی کەس نەخۆم , بیرم لەسەر بنچینەی تەواوی مامۆستایانی فەلسەفە دامەزرێنم , لەهەموو نوسینەکانی بکۆڵمەوە , لەهەموو ڕێبازەکان بگەم. هیچ کەس ناتوانێ ڕێگای فێربوونی خۆی بەشێوەیەکی دروست هەڵبژێرێ. مەگەر ئەوەی کە لەسەرەتادا ئاشنای هەموو زانیاریەکان بووبێ))6.

ئەم سەربەخۆییە فیکریە نوێیە بەگۆڕینی شێوازی مامەڵەکردن لەگەلٚ پیاوە ئاینیەکان هاوکات بوو. پەیوەندی نزیکی نێوان گروپی پیاوماقولآن و فەرمانڕەوایی کلێسا. فەسادو بەرتیل خۆری لەگەلٚ خۆیدا هێنابوو, چونکە بنەماڵەی پیاوماقولآن کە خەرجی ئوسقوفەکانیان دەدا. چاوەڕوانی ئیمتیازی تایبەتیان دەکرد. لەسەرەتای سەدەی چواردەهەم کاردینالێك لەمەڕ بایەخ نەدانی لێپرسراوانی بالآی کلێسا بەپێڕەوەکانیان,وای ووت((ئەم ڕۆژانە هەموویان (ئوسقوفەکان) ژمارەیەکی

کەمیان نەبێت, ڕانەکانیان بەرەو پاوانەکان ڕێنوێنی دەکەن . مەسەلەی مایەی سەرنج ئەوەیە هەموویان تەنیا بیر لەبڕینەوەی خوری پەزەکان دەکەنەوە)).7

بۆچی لۆسەر ؟ ((1483 –1546))

➢ بۆچی ئەو گۆڕانکاریە سەرسووڕهێنەرانە دوا بەدوای قسەکانی مارتن لۆسەر ڕوویدا؟ کەسانی تر وەك ویکلیف و هۆس لەسەدەی سێزدە و چواردە قسەی لەم جۆرەیان کردبوو. بەڵام قەت بیروباوەڕیان ئەوەندە بایەخی پێنەدرابوو. ئەگەر قەرار بوو کەسێك لەکاتێکی گونجاو و لە شوێنێکی گونجاودا هەڵکەوێ . ئەوە مارتین لۆسەر بوو , خەڵکی ئەڵمانیای سەدەی شازدەهەم تاکگەراییان بەبەهایەك دەزانی, ئەوان زۆریان حەز لێبوو گوێ لە قسەی کەسێك بگرن کە لە ئازادبوونیان لەدەسەڵاتی شایەکی بێگانە(((پاپا) دەدوێ . لۆسەر لەمەڕ وەدەست خستنی ژیانی مەعنەوی بەزمانێکی ڕەوان و بەزمانی ئەڵمانی لەگەڵیان دەدوا و دەیویست ئەوان خۆیان لێکدەرەوەی ئینجیل بن, بەشێوەیەکی سادە ئەو فەلسەفەکەی خۆی بەم شێوەیە دەردەبڕی ((هەر کەسێك

دەبێ قەشەی خۆی بێ)).8 دەسەڵاتی باوەڕی لۆسەر توانای قسەکردن و کەسایەتیە بەهێزەکەی ئەو هۆکارانە بوون کە بوونەتە هۆی گۆڕانکاریەکان .... ڕیفۆرم دەستی پێکردبوو, بەڵام ڕێگایەکی دووروودرێژی لەبەردەمدا بوو.

*   *   *

*   *

*

ڕیفۆرم لە بەریتانیا

➢ لەبەریتانیا ڕیفۆرم ڕەوتێکی جیاوازی گرت, گەلێ ڕووناکبیری ئینگلیزی بەلایەنی کەمەوە هەندێ دیدوبۆچوونی مارتین لۆسەریان بەدڵ بوو. بەڵام زۆربەی خەڵکی کە نەیاندەزانی بەلاتینی یان بەئەڵمانی بخوێننەوە, ئەوەندە نەکەوتنە بەر کاریگەری ئەو دیدوبۆچونانەی لە

www.dengekan.com

(ویتنبرگ) ئەو شارەی کە مارتین لۆسەری لێ دەژیاو بانگەوازی بۆ ریفۆرم دەکرد دەردەچوون. لەبەرانبەر بریار لەسەر جودایی لەزنجیرە پلەوپایەی کلێسای کاسۆلیك لەلایەن کەسێك, تەنیا بۆ مەسەلەی شەخصی و سیاسی درا. ئەمە پرسیارێکی سادە بوو :کێ بەرپرسی کلێسای کاسۆلیکە , پاپا یان شا؟

شا هێنری هەشتەم , پیاوێکی زیرەك و بەگوڕ, یەکێك لە بەناوبانگترین شاکانی ڕۆژگار بوو و ڕەعیەتەکانی زۆریان خۆش دەویست, ئەو لەبەرئەوەی کوڕی نەبوو کە جێگەی بگرێتەوە بۆیە بیری لە ژنهێنانێکی دی دەکردەوە بەلاَم یاساو ڕێساکانی کلێسای کاسۆلیکی ئەو کاتە ڕێگەیان پێنەئەدا

((باوەڕ وابوو کە جودایی ژن و مێردی تەعمیدکراو, نەکردەیە و تەنیا مردن دەتوانێ ئەوان لێك جودا بکاتەوە)) 9, بۆیە داواکاریەکی نارد بۆ پاپا لە ڕۆما بەلاَم ئەو ڕەتی کردەوە و ڕازی نەبوو لەسەر ژنهێنانی دووەمی , هێنریش بەتەواوی قەناعەتی پەیداکردبوو کە نابێ هیچ کەسێ هەتا پاپاش بتوانێ فەرمانی بەسەردا بکات , ئەو بەتووندی لەوباوەڕەدا بوو کە بەپشت بەستن بە (هەقانیەتی خودایی) تەختی شایەتی پاراستوە, لەبەر هەندێ , هیچ کەس. هەتا کەسێك کەوەك نوێنەری سەرەکی خواوەند لەسەر زەوی ناسرابوو,

www.dengekan.com

نەیدەتوانی چاو بەبڕیارەکانیدا بگێڕێتەوە . هێنری دەیویست تائەوکاتە مل بۆ دەسەلاَتەکانی پاپا کەچ بکا کەلەبەرژەوەندی خۆیدابێ و ئێستا وادەهاتە بەرچاو ئیدی کارێکی لەم جۆرە پێویست نیە .هێنری وای ووت:

((هەتا ئەگەر پایەی پیرۆزی پاپا خراپترین کار بەتەکفیری من و کەسانی دیکە بکا, لەلای من هیچ بایەخێکی نیە . چونکە تەکفیرێکی ئەو نرخی نیە. ایَگەڕێ لەڕۆما کاری خۆی بکا, منیش ئەوەی باوەڕم پێی هەیە باشترە لێرە ئەنجامی بدەم)).10

بەم شێوەیە هێنری لەهەوڵی بەردەوامدا بوو بۆ گەیشتن بەمەبەستەکەی , ئەوەبوو لەساڵی 1529دا ئەنجومەنی ئوسقوفەکانی کۆکردەوە و قەناعەتی پێکردن کە چەند بڕیارێك دەربکات و تیایدا دەسەلاَتی کلێسا لەبەریتانیادا کەم بکاتەوە .جارێکی تر لەژێر فشارەکانی هێنریدا ئەنجومەن لەساڵی 1531دا کۆبۆوە و بڕیاری دا کە هەموو پیاوە ئاینیەکانی بەریتانیا بخاتە بەر حوکمی قانون و دادگاییان بکات.دوابەدوای ئەمەش و لەساڵی 1532دا پیاوە ئاینیەکان بەوە ڕازی بوون کە بەبێ ڕەزامەندی و مۆڵەتی شا هیچ یاسایەکی ئاینی یان بڕیاری پەیوەست بەبەڕێوەبەرایەتی کلێسا دەرنەکەن, ئەوان هەروەها ئەوەشیان قبوڵکرد کە هەموو

یاسا شەرعیەکان لەلایەن لیژنەیەکەوە کەلەلایەن شاوە دادەمەزریّ, قابیلی گۆڕینە و ئەم لیژنەیە بتوانیّ هەموو ئەو یاسایانەی باوەڕی وایە ((لەپێگەی یاسایی خودایی و حکومەتی (هێنری) دا نین هەڵبوەشێتەوە)) لەم ڕێکەوتننامەیەدا کە بەملکەچی پیاوە ئاینیەکان ناسراوە گوتراوە :

((ئێمە هیچ و پووچترین پێڕەوانی ئێوە..بەمتمانە و دڵنیاییەکی تایبەتی کە لەمەڕ هۆش و زیرەکی باڵاو شایستەی شاهانەی ئێوە هەمانە. و هەروەها ئەو متمانەیەی بەزانستی ئێوەمان هەیە. گەڵێ لەتوانای حوکمی باڵاترە.زانستی تەواوی ئەو شاو شازادانەیە کە دەربارەیان دەزانین..لەسەرەتادا لەبەردەم خاوەن شکۆ سوێند دەخۆین و هەستی بچووکی خۆمان ڕادەگەیەنین ئێمە لەمەبەدوا..هیچ یاسایەکی شەرع یان یاسای بنچینەیی یان هەر حوکمێکی دیکە دەرناکەین. مەگەر ئەوانە نەبن کە ئێوە بەڕەزامەندی شاهانەی خۆتان.مۆڵەتمان بدەی کۆببینەوە ..و بەم شێوەیە ڕەزامەندی شاهانە و دەسەڵاتی خۆت نیشان بدەی)).11

هەروەها لەساڵی 1534دا ئەنجومەن کۆبۆوە و بەدانانی پێنج یاسا, کڵێسای ئینگلیستانی لە کڵێسای ژێر دەسەڵاتی ڕۆما جوداکردەوە . بەهەمان شێوە و لەهەمان ساڵدا شا هێنری

یاسایەکی تری دەرکرد و بەڕاشکاوی ئاماژەی بەوەدا کە ((شا بەرزترین پلەی کڵێسای ئینگلیزستانە و دەبیّ هەرواش بیّ)).12

ڕیفۆرمخوازان دەبنە پڕۆتستان

- خەڵکی ئینگلیزستان داخوازی هاوڕێیەتی شا هێنری بوون لەمەسەلەی جودابونەوە لە کڵێسای ڕۆما تا دەسەڵاتێکی ناوخۆیی زۆرتریان دەست بکەویّ ,, لەووڵاتی ئەڵمانیا, جووتیاران و شازادەکان ڕیفۆرمە ئاینیە نوێکانیان بەڕێگایەك بۆ زیاترکردنی دەسەڵاتی خۆیان دەزانی.

پڕۆتستانەکان

- لەساڵی 1529 دا ئەڵمانیا لەنێوان ئەو حوکمڕانانەی پشتگیریان لە ئیمپڕاتۆری پیرۆزی ڕۆما و کڵێسای کاسۆلیك دەکرد و ئەوانەی داکۆکیکاری ڕیفۆرم بوون بەش ببوو. لەوساڵەدا ئیمپراتۆر هەمووانی بۆ کۆبونەوەیەك لەشاری ((سپیر)) ی ئەڵمانیا بانگ کرد تامەسەلەکە یەکلا بکاتەوە. ئەنجومەن حوکمێکی دەرکرد تیایدا مۆڵەتی بەکڵێساکانی لۆسەری دەدا تا لەوناوچانەی میرێکی لۆسەری هەیە .

www.dengekan.com

خەریکی ئیشوکاری خۆی بێ , بەڵام لەگەڵ ئەوەش پێویست بوو مۆڵەت بە کڵێسای کاسۆلیکیش بدرێ کارەکانی خۆیان ڕاپەڕێنن. هاوکات لەویلایەتە کاسۆلیکەکان کە زۆربەی دانیشتوان بوون کڵێسا لۆسەریەکان بەتەواوی نایاسایی ناسران. شەش میری لۆسەری و چواردە شاری ئازادی پاشایەتی لە ناڕەزاییەکی ڕەسمیدا((پرۆتێست Protest)) یان ڕاگەیاند کە ئەوان ناتوانن بەحوکمی ویژدان و بەرژەوەندی, ئەم حوکمە قبوڵ بکەن. بەپێی وشەی پرۆتێست(ناڕەزایی) هەرکەسێك دژی کڵێسای کاسۆلیك ڕاوەستا. بە پرۆتستان لەقەڵەم دەدرا. ئیمپراتۆر شارلی پێنجەم ئەم ناڕەزاییەی پشتگوێ خست و هەرگیز حوکمەکەی بەجدی جێبەجێنەکرد. ئەو ئەوەندەی خەریکی شەڕکردن لەگەڵ فەڕەنسە بوو ئەوەندە نیگەرانی پرۆتستان نەبوو.شارلی پێنجەم بەئومێد بوو و چاوەڕوان بوو ئەنجومەنێك لە ئوسقوفەکان لە کۆتاییدا, هەمووئاژاوە ئاینییەکان یەکلابکاتەوە. لەم میانەدا. ناوچە پرۆتستانەکان درێژەیان بەریفۆرمەکانی خۆیان دەدا.

www.dengekan.com

* * *

* *

*

یەکێتی شمالکالدۆنی

➢ لەساڵی 1531دا میرە پرۆتستانەکان و شارەکانی پرۆتستانشین((بڕیاریاندا لەبەرانبەر ئیمپراتۆر و ئیمپریالیستە کاسۆلیکەکان ڕاوەستن)) بەهۆی ئەوەی میر و نوێنەرانی ئەم شارانە لەشاری شمالکالدۆن خەریکی گفتوگۆ بوون, ئەم کۆبونەوەیە بەیەکێتی شمالکالدۆنی ناسرا. یەکێتیەك کەبوە هێزێکی بەهێزی سیاسی .ئەگەرچی بنچینەی ئەم یەکێتیە. بەئاینی دەردەکەوێ. بەڵام هەروەك (ئوین چادویك) ی مێژوونوس دەنوسێ ((بەزۆری دیار نەبوو کە ئەم یەکێتیە لەبەرانبەر کاسۆلیکەکان پشتیوانی لە پرۆتستانتەکان دەکا , یان لەدژی ئیمپراتۆر داکۆکی لەمافی میرەکان دەکا))[13] هەروەها داکۆکیکاری مەزهەبی کاسۆلیکە یان حکومەتی ئیمپراتۆرە, بەهەر حاڵ لەگەڵ زیاتربوونی پشتیوانی سیاسی لەگەڵ ئەو ئارامی و ئازادیەی لەگەڵ خۆی هێنای . دروست بوونی کڵێسای پرۆتستانی لێکەوتەوە .وەك سەدەی چوارەم لەگەڵ گۆڕانی مەزهەبی ئیمپراتۆر

کونستانتین, مەسیحیەت لەکونە تاریکەکان هاتنە دەریٚ و چووە ناو ژیانی خەڵکی, لۆسەریزم و شیٚوەکانی دیکەی پرۆتستانیزمیش,کاتیٚ ڕیٚبەرە سیاسیەکانی مەزهەبە نویٚکانیان قبوڵکرد.پتەوتربوون.

ڕیفۆرم لە سویسرا

➢ لەو میانەدا لەبەشەکانی تری ئەوروپا.ڕیفۆرمەکان بەرەوتی لیٚك جودا دەچوونە پیٚش .دوو بزاڤی بەهیٚز لە سویسرا دەستیان پیٚکرد , لە وولاٚتیٚکدا کەلەو سەردەمەیشدا وەك ئیٚستا یەکیٚك لەسەربەخۆترین ناوچەکانی ئەوروپا بوو. شارەکانی سویسرا لەکۆنەوە تا ئیٚستا خۆبەخۆ خۆیان بەڕیٚوە بردووە ولەیەکیٚتیەکی سستدا بەسیٚ زمانی ڕەسمی ئەڵمانی و فەرەنسایی و ئیتالیایی پیٚکەوە پەیوەستن . ئەم یەکیٚتیە لە ئیدارەیەکی بیست ودوو یەکە بەناوی (کانتۆن) پیٚك هاتوە و کە شتیٚکە لە هەریٚم دەچیٚ . سەربەخۆیی‌یە سیاسی و کولتوریەکەی سویسرا, ئەم ولاٚتەی کردە شویٚنی لەدایك بوونیٚکی سروشتی بزوتنەوەیەکی نویٚی ئاینی .بەپیٚی قسەی میٚژوونوسیٚك((بەهۆی دڵسۆزیەکی زۆریان بۆ حوکمی ناوخۆ و کۆنفیدراسیۆن, سویسریەکان مەیلیان بۆ فەرمانڕەوایی پاپا لەمەسەلەکانی ئایین نەدەچوو))14 لە واقیعدا .

www.dengekan.com

مرۆڤدۆستی ڕینیسانس بەشیٚوەیەکی پتەو لە سویسرا خوڵقابوو, پیٚگەیەکی بۆ ئیراسمۆس و زانا مرۆڤدۆستەکانی دیکە خوڵقاندبوو.خویٚندکارانی زانکۆکانی سویسرا کتیٚبی پیرۆزیان دەخویٚندەوە .بەدوای سەرچاوە ڕەسەنەکانی دا دەگەڕان و هەوڵیان بۆ باشتر کردنی وەرگیٚڕەکانی دەدا. یەکەمین ڕیفۆرمیستی گەورەی سویسری ئۆلریش تسوینگلی بوو کە تەنیا چەند هەفتەیەك لە مارتین لۆسەر گەنجتربوو . تسوینگلی کە ئاگاداری چالاکیەکانی لۆسەربوو لەسەرەتای ساڵی 1520 دا کەوتە چالاکی . ئەو لەشاری ئەڵمانی زمانی زوریخدا دەژیا . تسوینگلی وەك قەشەیەك ڕوونکردنەوەکانی خۆی دەربارەی کتیٚبی پیرۆز دەردەبڕی و ڕەخنەی لەکاری وەك فرۆشتنی پسووڵەی لیٚبوردن و فرۆشتنی پلەوپیٚگەی پیاوە ئاینیەکان دەگرت . هەروەها قسەی لە دان پیٚدانانی تایبەتی . ڕەبەنی ,ڕۆژو گرتن و بوونی هونەر و مۆسیقا لەکلٚیٚسا دەکرد و دەیگوت کەهیچ کام لەم کارانە لەکتیٚبی پیرۆزدا نەنوسراون و لە بەرهەندیٚ نابیٚ وەك بەشیٚك لە ڕیٚ وڕەسمی مەسیحیەت بناسریٚن. تسوینگلی و لۆسەر و هاوڕیٚ لەگەڵ گەلیٚ پرۆتستانی تر کە دواتر هاتن , لەو باوەڕەدا بوون کارو کردەوەکانی مەسیحیەت تەنیا دەبیٚت لەسەر بنچینەی کتیٚبی پیرۆز ڕۆنرابوون. بەلاٚم کلٚیٚسای کاسۆلیك هەر

لەکۆنەوە باوەڕی وابوو کە مەسیحیەت هەم لەسەر بنچینەی کتێبی پیرۆز و هەم لەسەر بنچینەی ڕەوتی سونەتە.
ئەنجومەنی زوریخ ئەنجامە هەڵێنجراوەکانی تسوینگلی قبوڵکرد و فەرمانی بە قەشەکانی زوریخ کرد((تەنیا دەربارەی ئەو بابەتانە بدوێن کە لەکتێبی پیرۆزدا نوسراون)) ئەم ئەنجومەنە ڕێگەی بە تسوینگلی دا لە ڕێوڕەسمی خواپەرستیشدا کە هەر شتێك بەپێویست دەزانیٚ چاك بكا. هەربۆیە گەلێك لە قەشەكان زەواجیان کردو زمانی خۆیان بەکار دەهێنا لەڕێوڕەسمەکاندا و هەروەها ڕیفۆرم بینای کڵێسەکانیشی گرتەوە بەوەی کە تابلۆ و پەیکەر و خاچ و مۆمەکان و کەرەسەکانی تری ڕازانەوەی کڵێسکانیان لابردو شکاندنیان.و کڵێساکان خرانە ژێر چاودێریەوە و هەندێکیان داخران و هەندێکی تریان کرانە خوێندنگە , بەم شێوەیە بیروڕاکانی تسوینگلی لە ناوچەکانی تری سویسراشدا بلاْوبۆوە و پەلیشی هاویشت بۆ هەندیٚ ناوچەی ئەڵمانیاش هەرچەندە لەگەڵ هەندیٚ بیروڕای لۆسەریشدا جیاوازیش بوون.

ئاناباپتیستەکان

➢ جۆریکی دیکەی پرۆتستانیزم لەسویسرا دەستی پێکردو بەخێرایی بەرەو ئەڵمانیا و هۆڵەندا و بەلجیکا کشا. دواى

یاخی بوونی جووتیاران لەساڵانی 1524–1525 چەندان کۆمەڵ خەڵکی دەستیان بەخوێندنەوەی ئینجیل کرد و شێوازی خۆیان لەمەڕ ئایین خوڵقاند. ئەمانە پاشان بە ئاناباپتیستەکان((ana = دووبارە , baptist=تەعمیدکار) ناسران, چونکە ئەوان باوەڕیان بەتعمیدی گەورەکان هەبوو.و بە پێویستیان دەزانی وێڕای ئەوەی بەمنداڵی تەعمیدکرابوون,جارێکی تر تەعمیدبکرێنەوە .
توندڕەوترین ئەناباپتیستەکان باوەڕیان بەشێوازی کۆمۆنیستی ژیان هەبوو,ئەوان دەیانویست ڕێگای مەسیحیەکانی سەرەتا بگرن و بەشێوەیەکی هاوبەش کەل و پەل و خانوو بەکاربهێنن.هەروەها لەوباوەڕەدا بوون کڵێسا لەکاروباری دنیایی جودایە و حوکمڕانانی مەدەنی (پاشا و شازادە و سەرۆك دەزگاكان و هی تر) ناتوانن هاوکات فەرمانڕەوای ئاینیش بن ,ئەوان بەهۆی ئەم باوەڕەوە, نەتەنیا خۆیان لەبەرانبەر کڵێسای کاسۆلیك ,بەڵکو لەبەرانبەر مەزهەبە نوێکانی پرۆتستان بینیەوە . لۆسەریەکان,کڵێسای ڕیفۆرم کراووکڵێسای ئینگلیزستان کە پەیوەندییەکی نزیکیان لەگەڵ فەرمانڕەوا سیاسیەکان دروست دەکرد. ئاناباپتیستەکانیان بەبێگانە.توندڕەو و بیدعەتکار و ترسناك دەزانی .

www.dengekan.com

کالڤین

- بەدرێژایی دەیەی دوای ساڵی 1530 , زانایەکی ئیلاهی و ڕیفۆرمیستێکی گەورەی دیکە لە سویسرا, ئەم جارە لەشاری فەڕەنسایی زمانی جنێڤ دەرکەوت . جۆن کالڤین لە فەرەنسا لەدایك ببوو.و لە زانکۆی پاریس خوێندبوی. لەساڵی 1536دا کتێبێکی بەناوی سەرەتاکانی ئاینی مەسیحی بلاّوکردەوە و بەیەکێك لەگرنگترین کتێبی سەردەمی ڕیفۆرم بوو. کالڤینیزم دەسەلاّتێکی گەورەی بەدەستهێنا و سیستەمی ئیداری بەشێوەی حکومەتی پیاوە ئاینیەکان دروستکرد. خودی کالڤین بۆ ماوەی 20 ساڵ شاری (جنێڤی) بەڕێوەبرد, ئەو یاسای جێبەجێکردنی خولقاند ولەوە سووربوو بەووردی لەبەرچاوبگیرێن. قومار ,تاولە .سەما قەدەغەبوو.هەرکەس دەبوو لەهەفتەیەکدا لە پێنج ڕێوڕەسمی وەعزدا بەشداری بکا.جل و بەرگو قژتاشین کۆنترۆڵ کرابوو.هەموو کەسەکان ملکەچی پاپا بوون , هیچ هەلاّوێردیەك لەسەر بنچینەی پێگەی کۆمەلاّیەتی نەبوو. پیاوە ئاینیەکان و ڕیش سپییەکان سەریان لەماڵە کانیان دەدا تا ئاگایان لەباری ڕێوڕەسمی خواپەرستی ئەوان بێ .

www.dengekan.com

کالڤینیزم لە فەڕانسە,بوهیمیا,پۆڵەندا, خوارووی فەڕەنسە,هۆڵەندا, و سکۆتلەندا بلاّوبۆوە.

ئەو هۆکارانەی کە کاریگەریان هەبوو لەسەر پڕۆسەی ڕیفۆرم و بەشداریان تێدا کرد

1. دۆزینەوەی کیشوەرەکانی ئەمریکای باکور و باشور کە بەدونیای نوێ دەدەنران و بوەمایەی کۆچکردنی زۆرێك لە ئەوروپاییەکان بۆ ئەو دووکیشوەرە و دۆزینەوەی زیاتری جێگەکان و شارەزابوون بە کەلتورو دابو نەریتێکی نوێ لە ژیان و کەلتوری ئەوروپایی .
2. پیشەسازی چاپ

کەلەساڵی 1454وە لەلایەن (یبۆهان گۆتەنبێرگ))ی ئەڵمانیەوە کە خەڵکی ماینتس بوو دۆزرایەوە کاریگەریەکی گەورەی کردە سەر بلاّوبونەوە و چاپکردنی کتێبی پیرۆزو بەژمارەیەکی زۆر و بەزمانی جیاواز کەوای کرد هەموو کەس بتوانێت بەزمانی خۆی ئینجیل بخوێنێتەوە و هەریەکە لە ڕیفۆرمخوازان و کاسۆلیکەکانیش بیر وباوەڕو ئامۆژگاریەکانی خۆیان چاپ و بلاّوبکەنەوە .

3. شار و بانكدارى

هێنانى زێڕ ز زيو له ئەمريكا و ڕەواج پەيداكردنى بازرگانى لەسەرانسەرى دنيادا پێشكەوتنى ڕەوتێكى بنچينەيى ديكەى لێكەوتەوە. بانكدارى. ئەوروپا له ئابوريەك كه زۆرتر لەسەر بنچينەى كشتوكاڵ بوو.بەسەوداو مامەڵە چالاكى ئەنجام دەدا ,بووە ئابوريەكى سەرمايەدارى, واته سوود وەرگرتن له سەرمايه (پاره) بۆ پەيداكردنى پارەيەكى زۆرتر .لەم سەردەمەدا تواناى قەرەبووكردنەوەى هەقى داوودەرمان و ئاوريشم كه لەئاسياوه دەهات بەكەل و پەل نەبوو. لەبەر هەندێ زيادەكەيان بەزێڕ و زيو دەدا. لەگەڵ زۆرتر بوونى قەبارەى ئاڵوگۆڕ. چەند ڕێگايەكى زۆرتر بۆ سوود وەرگرتن لەپاره دەركەوتن .ئاڵوگۆڕى به سەنەد, متمانەى بانكى. بەرات (چەك) هەمووى وەك ڕێگا بۆ گواستنەوەى پارەيەكى زۆر بەبێ هەڵگرتنى بڕێكى زۆرى زێڕ وزيو پەيدا بوون . هەموو ئەم جۆره ئاڵوگۆڕانه, لەلايەن بانكداران كەگروپێكى تازەى بازرگانان بوون. ئەنجام دەدرا, بەناوبانگترين بانكدارانى ڕيفۆرم له بنەماڵەى (فوگەر) بوون كه بەدانى قەرز به ئيمپراتۆر شارلى پێنجەم. دەوڵەمەند بوون.

4. هونەر

www.dengekan.com

بەدرێژايى سەدەكانى ناوەڕاست و ڕينيسانس , هونەر ,ئەدەبيات و پەروەردە و فێركردن تەقريبەن تەنيا لەلايەن كڵێساوه پشتگيرى دەكرا. ڕيفۆرم بەشێوەيەكى كاتى‌بوه هۆى كەم بوونەوەى بەرهەمى هونەرى , بەهۆى ڕەتكردنەوەى كڵێساى ڕيفۆرمى تسوينگلى بۆ هەموو جۆرەكانى هونەرو مۆسيقا له كڵێساكاندا بەلاّم لۆسەر و كاڵڤين مەيليان بەقبوڵكردنى هونەرى كڵێسايى هەبوو.

5. مۆسيقا

مۆسيقاش لەسەردەمى ڕيفۆرمدا گۆڕانى بەسەردا هات و پرۆتستانتەكان لەكڵێساكاندا مۆسيقاو گۆرانيان بەزمانى خۆيان دەووت . نەك وەك پێشتر تەنهابەزمانى لاتينى دەوترا .

6. خوێندنگاكان

تاسەردەمى ڕيفۆرم خوێندنگاكان تەنيا بۆ فێركردنى قەشەكان تەرخانكرابوون. لۆسەر بەزوويى تێگەيشتبوو , ڕيفۆرمخوازەكان دەبێ بۆ خۆيان خوێندنگاى خۆيان دامەزرێنن تا جێگاى ئەو دەزگايانه بگرنەوه كەلەلايەن كڵێساوه بەڕێوەدەبرێن زۆريش لەوه نارەحەت بوو كه ميرو ڕێبەرانى لۆسەر پەلەيان لەم كاره نەدەكرد .

7. زانست

سەردەمی ڕیفۆرم, هەروەها سەردەمی شۆڕشی زانست بوو, کاتێ (نیکۆلاس کۆپەرنیکۆس) بۆ یەکەمین جار ڕایگەیاند زەوی بەدەوری ڕۆژدا دەسوڕێتەوە , تیوری خۆری ناوەندی , زۆر نەبوە مایەی سەرنج ڕکێشان .لەلایەن هەردوولاوە کاسۆلیکەکان و پرۆتستانتەکانیش.

8. ژن

لەسەدەی شازدەهەمدا ژنان و پێگەیان, لەهەر هۆکارێکی دیکە زیاتر وابەستەی پێگە کۆمەڵایەتیەکەی بوو. ژنانی ئەوروپایی ڕۆڵی ئاسایی دایك و کابان و یاریدەدەری مێردەکانیان دەگێڕا. ژنانی شارنشین لەخوشکەکانی لادێیان شانسی خوێندەواریان زیاتر بوو.بەڵام زۆریش نەبوو. ڕیفۆرمیستەکان لەمەسەلەی داننان بەپرەنسیپێك بۆ ژنان دوودڵ بوون و بڕوایان وابوو کە ژنان دەبێت تەنها لەناو چوارچێوەی ماڵ و منداڵ بەخوێکردن دەرنەچن و لۆسەر بڕوای وابوو کاری قەشەیی تەنها بۆ پیاوان کراوە کە ئەوان بەتوانان بۆ ئەم پیشەیە نەك ژنان . لەگەڵ ئەمانەشدا گەلێك ژن ڕۆڵی گەورەیان گێڕا لە ڕیفۆرمدا لەوانە

((مارگرێت دو ئانگولم) خوشکی شا فرانسوای یەکەم کە پرۆتستان بوو هەروەها کچەکەی (ژن دالبرت) شاژنی نڤار, هەروەها ژنان کاتێك نێوان کاسۆلیك و پرۆتستان توندوتیژی

www.dengekan.com

تێکەوت و ژنانیش لەپێناو ئامانجەکانیاندا شەهید بوون و گیانیان سپارد. بەڵام تا سەدەی بیستەم هیچ ژنێك پلەی قەشەیی لە کڵێسای ئینگلیزستاندا بەدەست نەهێنا و بەڕێژەیەکی زۆرکەمیش بەشداری مەراسیمە ئاینیەکانی کڵێسای پرۆتستانتی دەرکردو ڕیفۆرم پێگەی کۆمەڵایەتی ژنانی زۆر نەگۆڕی .

توندو تیژی نیوان پرۆتستانەکان لەلایەك و کاسۆلیکەکانیش لەلایەکی ترەوە

➢ لەئەنجامی ململانێی هەردوو باڵی پرۆتستان وەك ڕیفۆرمخوازان و کاسۆلیکەکان شەڕو کوشتار و توندو تیژی زۆر ڕوویدا لەئەڵمانیا و سویسراو فەرەنساو ئینگلیزستان و ...هتد لەلایەك لەنێوان باڵەکانی پرۆتستاندا خۆیان وەك باڵی توندڕەوی توسینگلی و باڵی لۆسەریەکان و لەنێوان پرۆتستان و کاسۆلیکەکانیشدا . بەهەزاران لایەنگری هەردوولا کوژران و بەدڕندەترین شێواز ئازاری جەستەیی دەدران و دەسوتێنران و ماڵ و سەروەت و سامانیان بەتاڵان دەبران , هەریەکەیان خۆی بەڕاست و لەسەر هەق دادەناو بەرامبەرەکەی بە مایە پووچ و هەڵەو بیدعەتکار دەزانی .

وەرامی کاسۆلیکەکان بۆ ڕیفۆرمیستەکان

- دوای ئەوەی کڵێسای کاسۆلیك بە درێژایی 1500ساڵ گەلێك کاری ڕیفۆرمی تیادا ئەنجام درابوو وە سەرەڕای ئەوەی کە تۆمەتی زۆریشیان دەلکان بە تسوینگلی و لۆسەر و ڕیفۆرمیستەکانی تریشەوە بەلاّم لەئەنجامدا کڵێسای کاسۆلیك گەیشتە ئەو باوەڕەی کە پێویست دەکات چەند ڕێوشوێنێك بگرێتە بەر وەك ورامدانەوەیەك بۆ ڕیفۆرمیستەکان , لەناو کڵێسای کاسۆلیکدا لە کۆتایی سەدەی پازدەهەم و سەرەتای سەدەی شازدەهەم گروپێکی ڕیفۆرمیستی پەیدا بوو کە بڕیاریاندا لەناو کڵێسادا کڵێسایەکی باشتر بخوڵقێنن و لەو باوەڕەدا بوون کە ڕیفۆرم هەروەك فیلیب هۆگز دەڵی ّ

((ڕیفۆرم تەنهاخۆدروستکردنەوەیە))15 بەناوی ((تیاتین)) کە لەناوی یەکێك لە دامەزرێنەراکانیانەوە وەریان گرتبوو. ئەم گروپە لەساڵی 1523 دا دەستیان کرد بەچالاکیەکانیان لەسەر شەقامەکانی ئیتالیادا و خەریکی وەعزدادانی خەڵکی بوون . ئەم قەشانە بەهۆی دڵسۆزیان بۆ ئەرکەکانیان ناوبانگیان

www.dengekan.com

دەرکرد و لەماوەی سەد ساڵی دواتردا زیاتر لە دووسەد کەسیان بوونە ئەو ئۆسقوفانەی کە باوەڕیان بەڕیفۆرم هەبوو .
هەر لەم سەردەمەدا گروپێکی تر بەلاّم ژنان بەناوی (ئۆرسولین) دەرکەوتن بۆ فێرکردنی کیژان و بەتایبەتیش هەژارەکان, ئەم ناوەشیان لە ناوی (ست ئۆرسولاوە) وەرگرتبوو, ئەم گروپە گەیشتنە فەڕەنساو چالاکیان گەورەتر بوو ودەسەلاّتێکی بەهێزیشان پەیدا کرد .
هەر لەساڵە 1520دا گروپێکی دیکە پەیدا بوو لە ئیتالیا بەڕابەرایەتی (ماتیۆ داباسی) کە پیاوێکی گەنج بوو بەیاریدەدانی هاوەڵەکانی توانیان کاری زۆر گەورە ئەنجام بدەن لە وەعزدادان و هاوکاری هەژاران و بێنەوایان و مەبەستیان بوو کە فەرانسیسیەکان بگێڕنەوە سەر ئامانجی دامەزرێنەرەکەیان(سان فرانسیس ئاسیزی) ئەمانە جلوبەرگێکی قاوەیی زبر و کلاّوێکی چوار نوکیان لەسەر دەناو ڕیشیان درێژبوو . ئەم گروپە بەناوی ئەو کلاّوەوە ناسرا کە لە ئیتایا پێیان دەوت ((کاپوتچو)) یان کاپوسین
بەهەمان شێوە گروپێکی تر بەناوی ((یەسوعیەکانەوە) دامەزران کە گروپێکی گرنگ بوون لەسەدەی شازدەهەم , بەڕابەرایەتی (ئیگناتیۆس ئەی لۆیۆلا) ی ئیسپانی کە لەساڵی 1534دا ڕێکخراوێکی ناڕەسمیان پێك هێنا ئەمانە

(كۆمەڵێكی هەڵبژاردە بوون و تەنیا بەهۆشترین و مولتەزیمترین و بەهێزترین و سەرنج ڕاكێشترین بوون لەڕووی كەسایەتیەوە و بەئیرادەترین كەسیشیان هەڵدەبژارد بۆ ئەندامێتی)) , ئەم گروپە چالاكیان بۆ دەرەوەی ئەورووپاش پەلی هاویشت و گەیشتنە ئەمریكا و هیند و چین و ژاپۆن و ئەفریقیاش . و لەناوئەورووپاشدا توانیان سەركەوتن بەدەست بهێنن و لە ئەڵمانیادا دوای دروستبوونی ئەمان چیدی پرۆتستان گەشەی نەكرد. ناوێكی تری گەشی ڕیفۆرمی كاسۆلیكی بریتی بوو لە قەشەی (ترسای ئاڤێلایی) كە كاریگەری گەورەی هەبوو لەو پرۆسەیەدا.

((ئەنجومەنی ترێنت)) ئەم ئەنجومەنەش بەبڕیاری پاپا پاولۆسی سێیەم دامەزرا لە ساڵی 1545 و تا ساڵی 1563 بیست و پێنج كۆبونەوەی ئەنجام داو كە بۆیان دەركەوت چیدی ناتوانن پرۆستانەكان بە ڕاوبۆچوونی خۆیان قایل بكەن چونكە پرۆستانەكانیش ببونە چەندین گروپ و باڵی جیاواز كە سەخت بوو هەمووانیان ڕازی بكەن بەبیرو ڕاكانیان ولەبەرئەوە بڕیاریاندا كە بیرو باوەڕەكانی ئەنجومەن بەڕەسمی ڕابگەیەنن و سووربوون لەسەر پابەند بوون بە كتێبی پیرۆز و سونەتەوەو لەسەر هەموو ئەو كێشە و بۆچونانەی كە مایەی گرفت بوون لەگەڵ پرۆستانەكاندا بڕیارێكی مام ناوەندیان دا ,

www.dengekan.com

بەڵام ئەمەش جێگەی ڕازیبونی لۆسەریەكان و كاڵڤینیەكان نەبوو هەربۆیە توندو تیژی كەوتە گفتوگۆكانی ئەنجومەنەوە بەڕادەیەك كە قەشەیەك ڕیشی قەشەیەكی تری ڕاكێشاو هەمووە لەبن دەرهێنا و كاتێك پاپا بەمەی زانی هەڕەشەی لێكردن و ووتی ئەگەر ئارام نەبنەوە هەندێ لە قەشەكان دەخەمە ناو ڕووبارەوە تائارنم دەبنەوە . لەئەنجامدا ئەم ئەنجومەنە توانی یەكێتیەك لەناو كڵێسای كاسۆلیكیدا دروست بكات و كڵێساش دوای ئەم ئەنجومەنە بەهێزتر بوو .

* * *

* *

*

ڕیفۆرم پەرە دەسێنێ

➢ لەسەدەی شازدە پرۆتستانیزم لەزۆربەی ناوچەكانی كیشوەری ئەوروپا بەتەواوی چەسپابوو, ئیمپراتۆر شارلی پێنجەم لەساڵی 1555 دا بەدەركردنی ئەم خاڵەی كەسازش هەردەبێ بكرێ , هەمووانی بۆ بەشداریكردن لەكۆبونەوەیەك لە ئاوگسبۆرگ بۆ ئاشتی نێوان میرە كاسۆلیك ولۆسەریەكانی ئەڵمانیا بانگ كرد . ئەوان ڕێكەوتن كە لەبابەتە ئاینیەكاندا

ديودبۆچوونی ناكۆكیان هەبێ و بۆیەكلاكردنەوەی بابەتە سیاسیەكانیش كە بەرەنجامی جیاوازی ئاینی بوون. ڕێگا چارەیەك بدۆزنەوە. لەهۆڵەندادا كە لەسەدەی شازدەدا لەژێر فەرمانڕەوایئیسپانیادابوو و بەبەهێزترین میلەتی كاسۆلیك دەژمێردرا و هاوكاتیش كەوتبوە ژێر نفوزی پرۆتستانتەوە . هۆڵەندیەكان وەك سویسریەكان لەڕووی مێژووییەوە خاوەنی بیروڕای سەربەخۆبوون و لەشارەكان دەژیان و سوودیان لە ئابوریەكی پتەوی بنیات نراو لەسەر مامەڵە و بانكداری وەردەگرت و لەساڵی 1560 لەهۆڵەندا دوو ئاڕاستەی جیاواز دروست بوون یەكێكیان پاڵپشتی لە دەسەڵاتی پاشایەتی دەكردو لەگەورە كاسۆلیك و پرۆتستانتەكان پێك هاتبون كە دەیانویست دەسەڵاتی ئیسپانیەكان كەم بكەنەوە و دووەمیشیان لایەنگری ڕێكەوتن بوون لەگەڵ پرۆتستانتەكاندا چونكە بە كردەوە ژمارەی ئەوان ڕووڵەزیادبوون بوو دواتر بەهۆی توندو تیژی ململانێكانەوە هۆڵەندا بوە دووكەرتەوە باكوری پرۆتستان (كالڤینیست) و باشوری كاسۆلیكی و دواتر هۆڵەنداو بەلجیكای ئێستای لێدروست بوو. كالڤینیزم لە ڕۆژهەلاتی ئەوروپاو وبەتایبەتیش پۆڵەندا و هەنگاریاش لایەنگری بۆخۆی پەیداكرد. كالڤینیزم لەسكۆتلەندا گەورەترین سەركەوتنی بەدەست هێنا و دوای ئەویش لە ئەمریكای

باكوردا , پیاوە ئاینیەكانی ئینگلیكان لەسەدەی حەڤدە, كڵێسای ئوسقوفی پرۆتستانیان لەئەمریكا دامەزراندو لەساڵی 1973 دا وشەی (پرۆتستان) لەناوی ئەم كڵێسایە هەڵگیرا. لەباكوری سنوری ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا لەگەڵ كەنەدا . گروپێكی ئاینی كەلەكڵێسای ئینگلیستان جودابۆتەوە بەكڵێسای ئەنگلیكانی كەنەدا دەناسرێ دروست بوون . هەر لەم ماوەیەدا گروپێكی تری بەهێز پەیدا بوون بەناوی ((پیورتانەكان))كە گروپێكی ڕیفۆرمیستی دژە ئوسقوفیەكان بوون.ئەوان بەڕەسەن پرۆتستانی ئینگلیزی بوون كە دەیانویست كڵێسای ئینگلیزی پاك بكەنەوە و هەرشتێكی لەدیدی ئەواندا پاپایی یان كاسۆلیكی ڕۆمایی بێ لەناوبەن و باوەڕیان بە پرانسیپی كالڤینیزم (جەبر و ئیختیار) هەبوو تەئكیدیان لە فەرمانڕەوایی ڕاستەوخۆی كتێبی پیرۆز دەكردەوە . بەهەمان شێوە و لەئەنجامی قوڵبونەوەی ناكۆكیە فكریی و ئاینیەكان لەناو ڕیزەكانی پیورتانەكاندا لەسەر هەندێ برگە و بابەتی ناو كتێبی پیرۆز , چەندین گروپی سەربەخۆو توندڕەویتر دروست بون و لەساڵی 1641دا نزیكەی 29 كۆمەڵەی سەربەخۆ ناونسكران و لە دوای 5 ساڵ ئەو كۆمەڵانە بوونە 180 كۆمەڵە .و گەورەترین و گرنگترینیان

www.dengekan.com

((باپتيستەكان و كۆيكرەكان)) بوون.و ئەم كۆمەڵەيە لەسەدەی حەڤدەهەمدا ژمارەيان زۆرتر بووو ڕوە و ئەمريكا كۆچيان كردو ئەمريكای باكوريان بەپەناگەيەكی ئارام بۆ خۆيان هەڵبژارد..

ڕيفۆرم لەئەمريكادا

➢ ئاينی مەسيحی بەهەردوو باڵەكەی (كاسۆليك و پرۆتستان) وە لەسەردەستی ئەو كۆمەڵە و باڵە جياوازانەی هەردوولاوە گەيشتە دونيای نوێی ئەو كاتە كە زەوی ئەمريكا بوو . ئەو كۆمەڵانە كە ئەوروپايان بەجێهێشت لەبەر مەترسی و نەبونی ئازاديە ئاينيەكان و بوونی توندو تيژی ڕوويان كردە خاكی ئەمريكای باكور بەنيازی ئەوەی كە جێگەيەكی ئارام بدۆزنەوە بۆ جێبەجێكردنی بيروڕا ئاينيەكانی خۆيان دوور لەئازار و ئەشكەنجە . ئەو زيارەتكارانەی كەساڵی 1620 دا لە تەنيشت بەردی پليمۆت ڕاوەستان ئەو سەربەخۆی خوازانە بوون كە لە ئينگليسزستانەوە چووبونە هۆڵەندا و بەهيوای دامەزراندنی وڵاتێكی ڕەونشين بوون.. دراوسێكانيان پيورتانەكان بوون كە كەمتر توندڕەوتر بوون و لەڕەونشينی كەنداوی ماساچۆستدا دەژيان و ئەمان دەيانويست كە

www.dengekan.com

((هەروەك چۆن كڵێسای پاك دەبێ لەپێكهاتەی ئاينی فاسيد جودابێتەوە , كڵێساش دەبێ بەتەواوی لەدەوڵەت سەربەخۆ بێ))16 و دواتر بيروڕايان بووە ((هەركەس دەتوانێ بەشێوەيەك كە ويژدانی ڕازی بێ ، هەنگاوبنێ. هەركەس بەناوی خودای‌خۆی)) 17, كۆيكرەكان كە لەئەوروپاوە هاتبون لە دوورگەكانی كاريبی نيشتەجێبوون و دواتر چونە نيوئايلەندو لەژێر چاودێری ويليام پين ڕەونشێنێكيان دامەزراند كە ئێستا بە پەنسلڤانيا ناسراوە .مەريلاند بوە جێگەی نيشتەجێبوونی كاسۆليكە ڕۆماييەكان چونكە لەڕەونشينە توندڕەوە پرۆتستانيەكاندا پێشوازيان لێنەئەكراو يەكەمين جێگە بوو كە ئازادی ئاينی بۆ هەمووان دابينكرد , كڵێسای ڕيفۆرميستی هۆڵەندی لە نيۆيۆرك دامەزراو دەسەڵاتی پەيداكرد. و لەساڵی 1660دا 75 كڵێسای سەربەخۆيی خواز لەڕەونشينەكانی ئەمريكادا هەبوون . 41 كڵێسای ئەنگليكان و 13كڵێسای ڕيفۆرميستی هۆڵەندی و 12 كڵێسای كاسۆليك و 5 پرسبيتەری و 4 كڵێسای لۆسەری و باپتيست بوون. لەكاتی شۆڕشدا نزيكەی 20٪ی ڕەونشينەكان سەربەخۆيی خواز بوون. 19٪ يان پرسبيتەر و 17٪باپتيست و 16٪ئۆسقوفی(ناوی نوێی ئەمريكايی بۆ كڵێسای ئەنگليكان) و 2٪كاسۆليك بوون .و لەسەردەمی نوسينەوەی ڕەشنوسی دەستووری بنچينەيی

ویلایەتەیەکگرتوەکانی ئەمریکادا لە دەیەی 1780, ڕۆشن بوو کەلەڕەونشینەکاندا شێوەیەکی مەسیحیەتی زاڵ نیە .بۆیە جێگیرکردنی هەر مەزهەبێك دەبوە ناڕەزایی دروستکردن لەلای مەزهەبەکانی تر . و هەرچەندە پڕۆتستانتەکان زۆرینە بوون بەڵام دەستور نوسان خۆیان بەدوورخستەوە لەبابەتی ئاینیەکان و دواتر لە پەیماننانەمەی مافی هاوڵاتیاندا ئەو بابەتە چارەسەر کراوە.

* * *

* *

*

www.dengekan.com

سیمای نوێی ئەوروپاو دونیا

➢ هیچ ڕووداوێك وەك ئەوەی پەیامە 95 بابەتەکەی مارتین لۆسەر سەرەتای ڕیفۆرمی دەستنیشانکرد, کۆتاییەکەی دەستنیشان ناکا . هەروەك بینیمان بەدرێژایی سەدەی شازدە و حەڤدەهەم.شێوەی جۆراوجۆری پرۆتستان پەیدابوون و هێواش هێواش قبوڵکران. ئەو ڕەوتە تا سەدەی هەژدەهەم و دواتریش بەردەوام بوو . کڵێسای کاسۆلیك کەلەئەنجومەنی ترێنت ڕێك خرابۆوە, هەندێ لەناوچە لەدەستچوەکانی و بەدەستخستنەوەی ژمارەی پێڕەوانی خۆی, بەتازە مەسیحیبووەکانی ئاسیاو هیندو ئەمریکا زۆرتر کرد.

لەساڵی 1600دا. ئیسپانیاو فەڕەنسەو ئێرلەندا و ئیتالیا و نەمسا و زۆر ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا هەر بەکاسۆلیك مابونەوە , سکۆتلەنداو چەند بەشێك لە فەڕەنسە و هۆڵەندای ئێستا و سویسرا و چەند بەشێك لەباکوری ئەڵمانیا و هەنگاریا کالڤینیست بوون , ئەسکەندەناڤیاو چەند بەشێك لە هۆڵەندا و زۆربەی ئەڵمانیا لۆسەری بوون. ئینگلیزستان و باکوری ئێرلەندا

بەزۆری ئانگلیکان بوون و لەچەند بەشێکی ئەڵمانیاو بەلجیکا و لۆکسۆمبۆرگ و ڕۆژهەلأتی ئەوروپا ,ئانابا پتیستەکان بوون .

گۆڕانکاریە جێگیرەکان

➢ دونیای دواى ڕیفۆرم, چەندان تایبەتمەندی هەیە کە بەو هۆیەوە لەدنیای پێش ڕیفۆرم جودا دەبێتەوە , یەکێك لە تایبەتمەندیەکان دەست ڕاگەیشتنی خەڵکی ئاسایی بەکتێبی پیرۆزە. بۆ دەست ڕاگەیشتنی هاولأتیان لەهەموو شوێنێك بەکتێبی پیرۆز. پیشەسازی چاپ بەکارێکی باش دێتە بەرچاو.بەلأم بیروباوەڕ و جۆش و خرۆشی ڕیفۆرمیستەکانیش کاریگەریەکی زۆری کردە سەر گشتی بوونی کتێبی پیرۆزو,وەرگێڕانی کتێبی پیرۆز بۆ گشت زمانە زیندووەکان, تەئکیدکردن لەلێکدانەوەی تاکەکەسی و ئەو واتایەی کە تەواوی ئیماندارەکان قەشەن .بوونە هۆی فراوان بوونی کتێبی پیرۆز لەهەموو ئەوروپا.

هەروەها هەندێ وەرگێڕانی کتێبی پیرۆز.شاکاری ئەدەبی بوون,وەرگێڕانی ئەڵمانی لۆسەر یارمەتی پەرەگرتنی زمانی ئەڵمانی ئەمڕۆیدا.هەروەها دانە ئینگلیزیەکەی شا جێمس

(چونکە جێمسی یەکەم , جێگرەوەی ئیلیزابێس, مۆڵەتی چاپیداو کاتێ چاپکرا ئەو ناوەی لێنرا) کاریگەریەکی زۆری کردە سەر زمانی ئینگلیزی, بەشێوەیەك دەستەواژەکانی نزیکەی چوارسەد ساڵ لەدنیای ئینگلیزی زماندا بەتەواوی قابیلی تێگەیشتن بوون .

تایبەتمەندیەکی دنیای دوای ڕیفۆرم, گۆڕانکاری پێکهاتەی کڵێسا بوو .کڵێسا مەزن و پڕ نەخش و نیگارەکانی کۆتایی سەدەکانی ناوەڕاست و ڕینیسانس, دیارنەمان و بینایەی بچوکتر و کەم نەخش و نیگار تر پەیدا بوون .لەدیدی کاسۆلیکەکان، ناوەندی سەرنجی ئاین, ئەنجام دانی ڕێوڕەسمی شێوی ڕەبانیيە. لەبەر هەندێ ئەو میحرابەی ڕێڕەسمی ئاینی شێوی ڕەبانی تیادا ئەنجام دەدرێت, هەمیشە لەناوەڕاستی کڵێسا و لەبەرامبەر خەڵکی دایە . تەئکیدی پڕۆتستانەکان لەسەر کتێبی پیرۆز و وەعزدان گەیشتە بنیاتنانی ئەو کڵێسایانەی ناوەندەکەیان مینبەری پیاوە ئاینیەکان بوو , سەکۆیەکی باریك کە قەشە لەسەری ڕادەوەستێ و ئینجیل دەخوێنێتەوە و وەعز بۆ خەڵك دەدات, کڵێسای زۆر سادەی لە قوڕو بەرد دروستکراو کە لەنیو ئینگلاند و چەند بەشێکی ڕۆژئاوای ئەمریکا بلأون , ڕاستە وخۆ نیشاندەری

www.dengekan.com

بیروباوەڕیپیوورتانی و کالڤینیزم لەسادەبوونی و پێویستی خۆلادان لەبتپەرستیە.

پێش ڕیفۆرم, مەسیحیانی ئەوروپایی بۆ چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانیان پەنایان بۆپاپا دەبرد. لەباتی ئەوە, پرۆتستانەکان ڕوویان کردە کتێبی پیرۆز و پاشان بوونە چەندان کۆمەڵە کە هەریەکەیان لێکدانەوەیەکی جودای کتێبی پیرۆزی دەکرد. بەڵام پرۆتستان و کاسۆلیکەکان هەردوولایان تێگەیشتن کە بەکەم کردنەوەی دەسەڵاتی ناوەندی کلێسا, دەسەڵاتی سیاسی ناوخۆ زیاتر دەبێ, دەوڵەتەکان یان میلەتەکان, بەکەمکردنەوەی دەسەڵاتی کلێسای جیهانی پێشوو .بایەخێکی زۆرتریان دەبوو.

ڕیفۆرمیستەکان

لەنێوان دوێنێ و ئەمڕۆدا

➢ هەموو بەڵگەکان ئاماژە بەوە دەدەن کە دونیا بەرەو پێشەوە هەنگاو دەنێت , ئەشێ نەتەوەیەك پێشبکەوێت و دواتر تووشی شکست ببێت و دوێنێی لەئەمڕۆی گەشاوەتر بێت. یان گەلێك لەخووڕەوشت ودابونەریتەکان نەمێنن و نزم ببنەوە و بەمەش ڕابووردوویان لەئێستایان باشتر بێت. بەڵام

دونیا هەمیشە لەگەشەو پێشکەوتن و باڵانومادا دەبێت و ئەمڕۆی لەدوێنێی باشتر و بەیانی لە ئەمڕۆی گەشاوەتر دەبێت .دونیاش لەچوارچێوەی یاسایەکدا دەچێتە ڕێوە و گەشە دەکات وەك یاسا سروشتیەکان ئەگەرچیش زیاتر ئاڵۆز و زیاتر نادیار و هێواشترن لە دۆزینەوەیدا. بەڵام یاسا گەلێکی نەگۆڕن کە هەموو نەتەوەکان پیایاندا تێپەڕ دەبن و قۆناغەکانی دەبڕن کەلە سێ قۆناغ پێك هاتوون:یەکەمیان,کاریگەری غەریزە و هۆکارە بایۆلۆژیەکانی لەسەرە, دووەمیان ,ئەندێشە و وەهم زاڵە کەتیایدا فەوزا و بێ سەروبەرەیی بڵاوە .سێیەمیان بەرەو خۆڕیکخستن دەچێت و دووردەکەوێتەوە لەفەوزا بەو پێیەی عەقڵ زاڵە و سوود لەئەزموون و هەڵەکانی ڕابووردوو وەردەگیرێت. ئەم سێ قۆناغەش دەتوانرێت بەسەر هەموو بوارەکانی ژیانی کۆمەڵایەتیدا بچەسپێت هەر لە خێزانەوە تا سیاسەت ئابوری و ...هتد. ئاشکراشە پەڕینەوە لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر سەرناگرێت بەبێ هەوڵ و ماندوبونێکی زۆر و سەدەو ڕۆژگارێکی دوور و درێژ و ململانێی توندو تیژ کەزۆرجاران خوێن ڕشتن و مەرگ و کوشتار و جەنگیشی لێدەکەوێتەوە لەنێوان لایەنگرانی کۆن و نوێدا . لەنێوان خواستەکانی مانەوەی کۆن لەسەر پێی و خواستەکانی نوێگەری و سوود

www.dengekan.com

لێوەرگرتنی . بۆ هەموو قۆناغێکیش کە سانی ڕیفۆرمیست و نوێگەرایی هەیە کەبەوە جیادەکرێتەوە کە کەسانێکی دووربینن بەبەراوورد لەگەڵ خەڵکانی سەردەمەکەیاندا, وە لەهەمووان زیاتر هەست بەزیانەکانی قۆناغەکە دەکەن و لەهەموانیش گەشبینترن بەوەی کە چاکەخوازێك جێگەی گەندەڵێك دەگرێتەوە .

ئەم گرووپە تازەگەر و ڕیفۆرمخوازانە دەسدەکەن بە ڕیفۆرم بەهێنانەوەی بەڵگە و ڕاستیەکان بەڵام لەبەرامبەردا کۆنەپارێزەکان دەکەونە دژایەتی کردنیان. کەکەسانێکی پیرن لەگەڵ ئەم ژیانە نوێیەدا ڕانەهاتوون,وەك ئەوکەسە نەخۆشە وان کە نەخۆشیەکەیان وای لێکردوون و بەجۆرێك زاڵ بوە و پەرەی سەندوە کە بیر لەچارەسەر نەکەنەوە بەڵکو تەنانەت بەوەش نازانن کە هەر نەخۆشیشن., بەڵام لایەنگرانی ڕیفۆرم و تازەگەرایی زۆرینەیان گەنجەکانن چونکە نەخۆشیەکە هێشتا نەیان گەیشتوێتێ و هەمیشە ڕوو لەئاسۆی دواڕۆژن بەپێچەوانەی پیرەکانەوە کە هەمیشە ڕوو لە ڕابووردوو کۆنە پارێزن و ڕابووردویان لە داهاتوو پێ گرنگتر و گەشاوەترە و هەمیشە شانازی پێوەدەکەن . ئەم دوولایەنە وەك دووسوپای بەجەنگ هاتوو وان هەندێ جار بەبەڵگە و ڕاستیەکان و هەندێ

www.dengekan.com

جاری تر بە پیلان گێڕان و فێڵبازی و تەڵەکەبازی و هەندێ جاری تریش پەنا دەبەنە بەر چەك و شمشێر

لەسەرەتادا ڕیفۆرمیست بیرڕاکانی بەهێمنی و سەنگینیەوە دەخاتە ڕوو بەڵام لەلایەن بەرامبەرەوە هێرشێکی توندی دەکرێتە سەر کە ناچاری دەکات ئەویش بەهەمان شێوە بەتوندو تیژی وەڵام بداتەوە و شێلگیرانەتر بێت بۆ بیروڕاکانی و چیدی بەهێمنی بانگەواز ناکات و پەنا دەباتە بەر شێوازێك کەلەبەرامبەر هێرشبەرەکاندا بوەستێتەوە و زۆر جاران ئەم هەڵوێستە وادەکات کە داواکاریەکانی زیاتر بکات.

زۆرجاران کەسانی چاکە خواز و ڕیفۆرمیست دەچەوسێتەوە بەهۆی بیروڕا و دینەکانیانەوە و خەونەکانیان پوچەڵ دەکەنەوە , بەڵام لە ئەنجامدا هەر گرەو دەبەنەوە و هەروەك چۆن لەکاتی هێمنی و سەلامەتیاندا گرەو دەبەنەوە . بەم شێوەیە بەردەوام لایەنگرانیان ڕۆژ بەڕۆژ ڕوو لەزیاد بوون دەکات و بیروباوەڕەکانیان لەلایەن زۆرینەوە قبوڵ دەکرێت و خەڵکی لەسەریان ڕادێنن. و بەم شێوەیە ژیان بەردەوام دەبێت تا ڕۆژگارێك دێت کە بیروباوەڕێکی نوێ دێت و جێگەی ئەم دەگرێتەوە .,ئەمە مێژووی کۆن و نوێیە لەوکاتەوەی کە یەزدان مرۆڤایەتی دروستکردوە و ئەمە یاسایەکی نەگۆڕە و لە

ڕابووردوودا ڕوویداوە و لەئێستا و لە داهاتووشدا هەر ڕوودەدات .

- ڕیفۆرم وادەردەکەوێت کە زیاتر ئاینی بێت و دواتر بوارەکانی سیاسەت و کۆمەڵایەتی و ئابوریشی گرتەوە . ئەمەش بۆ ئەوەیە چونکە ڕیفۆرم پاشکۆی ژیان و تێڕوانینی کۆمەڵگایە بەشێوەیەك ئەگەر دین لەنەتەوەیەکدا زاڵ بوو ئەوا ڕیفۆرم لەدیندا دەکرێت , ئەگەریش کۆمەڵگا سەر قاڵی سیاسەت و کاروباری سیاسی بوو ئەوا ڕیفۆرم لەسیاسەتدا دەکرێت و ئەگەریش باری سیاسی هێمن و جێگیر بوو ئەوا ڕیفۆرم لەبواری کۆمەڵایەتی و ئابوریدا دەکرێت و وای لێدێت کە ئیدی ڕیفۆرم سیاسەت بەڕێوە دەبات و ئاڕاستەکانیشی دیاری دەکات .

ئەمەش ڕاستی ڕیفۆرمە لە ڕۆژهەڵاتدا و زۆربەی ڕیفۆرمیستەکان لە پیاوانی ئاینی بوون ئەگەر دین زاڵ و بڵاوبوە , بەناوی دینەوە چەندین یاساو ڕێنمایی دەردەکرا بۆ ڕێکخستنی کاروباری دەوڵەت و خەڵکی لەماڵ و مامەڵەکانیاندا لەسەری دەژیان و سۆزی دین ئەم بارودۆخەی ڕاکێش دەکرد, هەربۆیەش کارێکی ئاساییە کە ڕیفۆرمخوازەکان ئاینی بوون. ئەم بارودۆخە بەردەوام بوو تاسەردەمێکی نزیك , هەتا باهۆزی سیاسەت دەستی پێکرد و

www.dengekan.com

سۆزی نەتەوایەتی سەریهەڵدا ئیدی ڕیفۆرمخوازەکان پیاوانی سیاسەت بوون وداوای ڕیفۆرمیان لەدیندا نەدەکرد بەڵکو لەکێشەی نیشتیمان و مەسەلە نەتەوایەتیەکان و ڕێکخستنی کاروباری سیاسەتدا ڕیفۆرمیان داوادەکرد. بەڵام تائێستا قۆناغی ڕیفۆرمی کۆمەڵایەتی و ئابوری بەشێوەیەکی جدی لەڕۆژهەڵاتدا دەستی پێنەکردوە,چونکە بارودۆخی سیاسی جێگیر و ئارام نیە. ئەمە بەمانای ئەوە نیە کە ئەگەر ڕیفۆرمی دینی یان سیاسی هەبوو ئیدی ڕیفۆرمی کۆمەڵایەتی یان ئابوری نیە.بەڵکو هەر قۆناغێك بەپێی زاڵی و بڵاوی ئاین یان سیاسەت دەناسرێتەوە .

ڕیفۆرم
کێ جێبەجێی دەکات و بۆچیش ؟

- پرۆسەی ڕیفۆرم بۆخۆی لەهەناوی پرۆسەو بەرنامەو کارێکی لەپێشتر لەخۆیدا سەرهەڵدەدا و لەدایك دەبێت لە ئەنجامی دروستبوونی گەندەڵی و لەڕێلادان و نەمانی دیسپلینەکان و قۆرخکردنی ئیمتیازاتەکان و تاك ڕەوکردن لەبڕیارو سیاسەتەکاندا و حساب بۆنەکردن یان بەشداری‌نەکردنی جەماعەت لەداڕشتنی سیاسەت و

بڕیارەکاندا و پەراوێزکردن و دوورخستنەوەی نەوەی نویٚ و نەمانی گیانی دیموکراسیەت و ئازادیەکان و لێدانی بەرژەوەندی زۆرینەو دروستبوونی ترس لەدڵ و بیر و ڕادەربڕینەکان بەرامبەر سەرکردە و ڕابەر و کەسی یەکەم و پارتی پێشڕەو و ....هتد

ڕیفۆرم لەلایەن کەسان و گروپ و پارت و ڕێکخراوێکەوە سازدەدرێت و سەرهەڵدەدا و جێبەجێش دەکرێت کە هەست بەپەراوێزکردن و فەرامۆشکردن و دوورخستنەوە لەکارو بڕیار و ئیمتیازاتەکان بکەن .. هەست بکەن کە سەرەتای تاك ڕەوی و دیکتاتۆریەت و سەپاندنی ڕاوبۆچوونی تاك دەستی پیٚ کردووە , کاتیٚ هەستیان کرد لەبەرامبەر داکۆکیکردنیان لەدیموکراسی و ئازادی و مافەکانیان توشی ڕاوەدوونان وگرتن و تیرۆرکردن دەبنەوە . کاتێك هەست بکەن کە بارودۆخی ئارامی و ڕێزگرتن و گوێگرتن لەڕاوبۆچوونەکانیان گۆڕدراوە بەترس و دوودڵی و دڵەڕاوکیٚ و نەبونی ئەمان و ئاسایش.

ئەوکەس و لایەن و گروپ و ڕێکخراو و پارتانە یەك دەگرن و کۆدەبنەوە لەسەر بەرنامەی ڕیفۆرم و ئیدی ڕیفۆرم بەهەموو ماناکانیەوە داوا دەکەن و دەیکەنە دروشم و خەبات دەکەن بۆ جێبەجێکردن و بەدەستهێنانی داواکانیان .

www.dengekan.com

وەك پێشتر باسمان کرد ڕیفۆرم لەخۆڕا و لەئان و ساتێکدا لەدایك نابێت و نارسکێت بەڵکو زەمەنێکی دەوێت تا سەرهەڵدەدا و پێدەگات و دەست پێدەکات, بەهەمان شێوەش پڕۆسەی ڕیفۆرم تەمەنێکی دیاری کراوی نیە و ناتوانرێت قەتیس بکرێت لەچوارچێوەی کاتێکی دیاریکراودا بەڵکو پڕۆسەیەکی درێژخایەن و بەردەوامە چونکە بەگۆڕانی ژیان و پێشکەوتنەکان و لەدایك بوونی دیاردەی نویٚ پێویست بوونی ڕیفۆرم خۆی فەرز دەکات .بۆیە خاڵی دەستپێکردنی هەیە و خاڵی کۆتایی نیە .

پڕۆسەی ڕیفۆرمیش لەهەناوی گەل و حکومەت و حیزب و ڕێکخراوێکی زیندووەوە دەست پێدەکات و گەشە دەکات چونکە ڕیفۆرم بۆخۆی بەردەوام بون ونوێبونەوەیە لە پڕۆسەیەکی گەورەتردا و بۆ گەورەتریش جا ئەم پڕۆسە گرنگەی گۆڕان و بەرەوپێش بردنە پێویستی بەعەقڵ و کەسانی زیندووە نەك کەسانێکی عەقڵ داخراو و چەق بەستوو بەشێوە و شێوازێکی دیاریکراوی کلاسیکی و مردووی نەگۆڕەوە .

ڕیفۆرم بەواتا باوەکەی مانای چاکسازی دەگەیەنێت لەبوارەکانی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و خوێندن و فەرهەنگ و سەربازی و.....هتد..

*　　　*　　　*

*　　　*

*

پەراوێزەکانی بەشی یەکەم

1. الموسوعه السياسيه/الجزو الاول/ الموسسه العربيه للدراسات/الگبعه الپالپه/1986بيروت/لبنان
2. الموسوعه الفلسفيه/دارالگليعه للگباعه والنشر/الگبعه الپانيه/1980/بيروت/لبنان
3. فەرهەنگی نوێ/ بورهان قانع/چاپخانەی حوادپ/1984/بەغداد /عێراق
4. هەمان سەرچاوەی 3
5. ڕیفۆرم/سارافلۆوەرز/وەرگێڕانیئەبوبەکرخۆشناو/چاپخانەی داناز/2004سلێمانی /کوردوستان
6. هەمان سەرچاوەی 5
7. هەمان سەرچاوەی 5
8. هەمان سەرچاوەی 5
9. هەمان سەرچاوەی 5
10. هەمان سەرچاوەی 5

www.dengekan.com

11. هەمان سەرچاوەی 5
12. هەمان سەرچاوەی 5
13. هەمان سەرچاوەی 5
14. هەمان سەرچاوەی 5
15. هەمان سەرچاوەی 5
16. هەمان سەرچاوەی 5
17. هەمان سەرچاوەی 5

بەشی دووەم

ڕیفۆرم
لە تێگەیشتنی ئیسلامەوە ..

- ئیسلامیش وەك یەکێك لە گرنگترین ئاینە ئاسمانیەکان کەلەدوای ئاینی یەهودی و مەسیحی دابەزیوەتە خوارەوە بۆسەر مرۆڤایەتی و ڕۆڵ وکاریگەری خۆی هەبوە لەسەر گۆڕانکاری لەژیانی کۆمەڵگاکانی سەردەمی خۆیدا و تەکانێکی زیاتری داوەتە پێشکەوتن و نوێبونەوەی گەشەکردنی بیروڕاکانی مرۆڤ.

www.dengekan.com

ئاینی ئیسلام بۆ خۆی بریتیە لە کۆکەرەوەی زۆرێك لە ئایدیا و ڕێباز و داب و نەریتی هەردوو دیانەتی یەهودی و مەسیحی و کۆمەڵگاکانی پێش خۆی و ئیسلام توانیویەتی بەبەرگێکی نوێ و گیانێکی نوێی سەردەمیانەی خۆی بیانگونجێنێت و بەمرۆڤیایەتیان ڕابگەیەنێت,پرۆسەی ڕیفۆرمیش هەروەك پێشتر باسمان کرد بریتیە لە پرۆسەیەکی نوێبونەوە,بەو پێیەش ئیسلام جۆرێك لەریفۆرمی لەدیانەتی مەسیحیدا جێبەجێکرد و ئەوەشی کەمایەوە بەنەگۆڕی هێشتیەوە و بەرگێکی ئیسلامی نوێی کردە بەری و لەگەڵ ژیانی نوێی کۆمەڵگای ئیسلامیدا گونجاندی و ئیسلام بۆخۆشی و لەناو هەناوی خۆیدا بەدرێژایی 1427 ساڵی تەمەنی لەقۆناغ و سەردەمی جیاوازدا لەسەردەست و لایەن و گروپ و کەسانی زانا و بیریار و ڕۆشنفکرەکانیەوە گەلێك ڕیفۆرم و چاکسازیان لەئایدیا و ڕێباز و بیروبۆچونەکانیدا ئەنجام داوە و بەپێی تێگەیشتن و پێشکەوتنی هەر قۆناغێك کارێکی واکراوە کە دەق و فەرموودەکان بەشێوەیەك جێبەجێبکرێت کە بگونجێت لەگەڵ ڕۆحی سەردەمەکەدا و بەم شێوەیەش گەلێك گۆڕان و چاکسازی و نوێکاری لە ئیسلامدا ئەنجامدراوە. بەبەڵگەی ئەوەی کە ئیسلامی سەرەتای سەردەمەکانی پەیامبەر و خەلیفەکانی ڕاشیدین گەلێك جیاوازی تێکەوت

لەگەڵ ئیسلامی سەردەمەکانی دەوڵەتی ئەمەوی و عەباسی و خەلافەتی عوسمانیەکان و ...هتدا و لەسەردەمی ئێستاشدا گەلێك جیاوازترە .

هەموو ئەم چاککاری و نوێکاریانەی کەلەتێگەیشتن و ئایدیای ئیسلامدا ڕوویانداوە بەمەبەستی زیاتر قوڵکردنەوەی بنەماڕەسەنەکانی ئیسلامە لەناو کۆمەڵگادا و گەڕانەوەیە بۆسەر ڕچە و ڕێبازە سەرەتاییەکانی ئیسلام ئەم کارانەش هەروەك چۆن لەدیانەتی مەسیحیدا لەلایەن کۆمەڵە گروپ و کەسانێکی توندڕەوەوە ئەنجام درا بۆ گەڕانەوە بۆ سەرەتا پیرۆزەکانی مەسیح و کتێبی پیرۆز, ئاوهاش لەئیسلامدا دوای ئەوەی کەکۆمەڵە کارێکی بیدعەتکاری و هەندێ داب ونەریتی نەشیاو تێکەڵ بەفکر و ئایدیای ئیسلام بوون لەسەر دەستی پیاوانی ئاینی کۆنەپارێز یان پاشا و سوڵتانەکان بەقازانجی بەردەوامی دەسەلاّت و نفوزیان ، کۆمەڵە گروپ و ڕێکخراوێکی ئیسلامی توندڕەو دروستبوون بەمەبەستی گەڕانەوە بۆ سەرەتاکانی ئیسلام و پێشەوا صاڵحەکان و پێیان دەوترێت((سەلەفیین)) و ئەم کۆمەڵانە بڕوایان بەزۆر کار نەبوو کەلەئیسلامدا بلاّوببوەوە و هەوڵی نەهێشتن و نەمانیان دەدا و بانگەوازی گەڕانەوەیان بۆ ڕچەی پەیامبەر و ئاوەلاّنی یەکەمینیان دەکرد و لەم پێناوەشدا چەندین شەڕ و کوشتار و

ماڵ وێرانکردن و سەربڕین و ئاژاوەی خوێناوی لەناو کۆمەڵگای ئیسلامیدا ڕوویان داوە و لە ئێستاشدا هەر بەردەوامە . و هەر کۆمەڵ و گروپێکیش((هەقانیەتیخودایی)) بەلای خۆیەوە دەزانێت و بەرامبەرەکەی بەبیدعەتکار دەناسێت.

لێرەدا دەکرێت بپرسین کە ڕیفۆرم لەڕوانگەی بیریارێکی کلاسیکیەوە چی دەگەیەنێت ؟؟؟؟؟

ڕیفۆرم لەڕوانگەی ئەوانەوە ئەوە دەگەیەنێت کە ئیسلامی کۆمەلاّیەتی لەئاست ئیسلامی پێوانەییدا دابنرێت بەواتای دەبێت کۆمەڵگا کۆمەڵگایەکی ئیسلامی بێت.

ئەم داواکاریەش بەدرێژایی مێژووی ئیسلام بەردەوام بوە چونکە هیچ کاتێك ئیسلامی کۆمەلاّیەتی وەك ئیسلامی پێوانەیینەبوە ؟. و ئەم ڕاستیەش فتوادەرو لێکۆڵەرەوە ئیسلامیەکانیش دانی پیادا دەنێن.کەواتە ئەم جیاوازیە لەنێوان ئەم دوو ئیسلامەدا واقعێکی بەردەوامە .ئەم جیاوازیەش بەشێوەیەك گەورە بووە کە گەیشتۆتە ئاستی لێکدابڕان لەنێوانیاندا و ئەم لێکدابڕانەش ناوێکی ئیسلامی هەیە و پێیی دەوترێت ((غەریبی ئیسلام)) بەمانای بیری ئیسلامی لە ڕێدەرچوو زاڵە بەسەر کۆمەڵگای ئیسلامیدا .و گەیشتۆتە ڕادەی دەرچوون لە ئیسلام .لێرەوە تێدەگەین کە

www.dengekan.com

ڕیفۆرمیستە ئیسلامیەکان بۆچی هەمیشە دەگەڕێنەوە سەر ئەم فەرموودەیەی پەیامبەر کە دەڵێت ((بدیو الاسلام غریبا وسیعود غریبا کما بدیو,فگوبی للغرباو, قیل :وما الغرباو یارسول الله ؟ قال :الڑین یصلحون عند فساد الناس)) 1..

واتە ((ئیسلام بەنامۆیی هاتوەو دەستی پێکردوە و هەر بەنامۆیش دەگەڕێتەوە و مژدە بۆنامۆکان , ووتیان نامۆکان کێن ئەی پەیامبەر,ووتی:ئەو کەسانەن کە ڕیفۆرم و چاکە دەکەن لەکاتی گەندەڵ بوونی خەڵکیدا)).

ئەم جیابونەوەیەی ئیسلامیش, پێویست بەڕیفۆرم دەکات لەسەر ئەم تێگەیشتنە تا گێڕانەوەی ئیسلامی یەکەم بۆ ئیسلامی پێوانەیی و ئەمەش پێویست بە دەسەڵاتێکی بەهێز دەکات کە لەڕوانگەی بیریارانی دێنەوە دەرچوون لە دەسەلاتی حاکمێکی زاڵم کارێکی نەشیاوە و ئەوان پێیان واییە کە بوونی فەرمانڕەوایەکی زاڵم باشترە لەنەبوونی هیچ دەسەڵاتێك لەبەر ڕوونەدانی فیتنە و کاری ڕیفۆرم بەلای ئەوانەوە بریتیە لەدانانی دەسەڵاتێکی تری زاڵم نەك ڕووخاندنی .

لێرەدا پرسیارێکی گرنگتر دێتە پێشەوە. ئایا چۆن ئیسلام (ئیسلامی پێوانەیی) لەناو خاکی ئیسلامدا نامۆ دەبێت ؟؟؟؟

وەلآمی ئەم پرسیارە ئەوەیە کە زۆربەی بیریارانی دین پێیان وایە کە ئیسلام بە ((کۆنەپارێزی یان هەڵسوکەوتی هەڵە))

www.dengekan.com

نامۆ دەبێت. هەربۆیە ڕیفۆرمیستە ئیسلامیەکان هەڵمەتەکانیان دژ بە ((کۆنە پارێزی جێبەجێکردنی هەڵە لە ئیش وکارە دینیەکاندا)) کە ئەم هەڵسوکەوتانە بونەتە مایەی دروستبوونی داب و نەریت و بیرباوەڕ کە لە ئیسلامەوە دوورن کە ئەمەش بریتیە لە لادان لە

((ڕەسەنایەتی ئیسلام)) .

لەڕاونگەی ئیسلامەوە , دوو جۆر((تەقلید)) هەن , یەکێکیان قبوڵنەکراوە و ئەویتریشیان پەسەندە و قبوڵکراوە . ئەوەی قبوڵنەکراوە بریتیە لە چاولێکەری هەموو بیروباوەڕ و کارێك کە دژە بەئیسلامی ڕەسەن . ئەوەی پەسەندیشە بریتیە لە

((چاولێکەری ڕەسەنایەتی یان سونەتی پەیامبەر)) کە لەسەر هەموو ئیسلامێك وکۆمەڵەیەکی ئیسلامی پێویستە((سونەت)) بەبەردەوامی جێبەجێ بکرێت. بەمەش شوناسی موسوڵمان دێتەدی واتە ئیسلامی ڕەسەن .

ئیسلام لە تێگەیشتنی ئیسلامیدا بریتیە لە بنچینەی تەواو بەشێوەیەك لەنێوان ئیسلام و فیترەتدا وەکیەکیەك دروست بووە. کە هەموو زانایانی ئیسلام لەسەر ئەو بڕوایەن جگە لە فەیلەسوفەکان ئەویش ئەوەیە کە ((ئیسلام دینی فیترەتە بنچینەییە))2 .بەو واتایەی کە ئەگەر مرۆڤ لەهەموو ئەو شتانەی لەخۆی گرتوە دابماڵرێت تەنها ئیسلام دەمێنێتەوە

چونکە ئەصڵ و بنچینەیە و ئەوانی تر تەقلیدە .و مرۆڤ لەکاتی ئاساییدا تەنها هەر دەبێت کەسێکی بەدین بێت.مادامیش ئیسلام(دینی هەقە) کەوتە دەبێت مرۆڤ هەر موسوڵمان بێت و هەر کۆمەڵگایەکیش دوور لە ئیسلام کۆمەڵگایەکی لادەرە لە ڕەسەن و ئەصڵی خۆی. لێرەوە تێدەگەین بۆچی هەموو بانگەوازە ڕیفۆرمیستەکانی ئیسلام گەڕانەوەیە بۆ ((ئیسلامی ئەصڵ)).

هەر لەمەشەوە تێدەگەین کە بۆچی ڕیفۆرمیستەکان هەمیشە بانگەوازی ڕیفۆرمی ئیسلامی دەبەستنەوەبە ((ئیجتیهاد)) وە. ئیجتیهادیش بەو مانایە نا کە چونە پێشەوەیە کە لەکۆمەڵگایەکی گۆڕاوە و پێویست بەبیناکردنەوە دەکات بەگوێرەی بارودۆخە نوێکەی بەو پێیەش هەر گۆڕانێك کەلەئیسلام دووربکەوێتەوە بریتیە لە ((تەقلید)) یان لادان. هەروەها ((ئیجتیهاد)) بەو مانەیەش نا کە ئازادی ڕادەربڕین و ڕەخنەگرتن هەبێت لەکاتێکدا کە دەقی ئەصڵی هەبێت .و هەر ئەویش سەرچاوە بێت. تەنها ئیجتیهاد لەکارێکدا یان لەمەسەلەیەکدا دەکرێت کە دەقی لەسەر نەهاتبێت . ئیجتیهاد تەنها بریتیە لە کاری لێکدانەوە یان نوێکردنەوەی لێکدانەوەکان بۆ دەقە ئەصڵیەکان, هەروەها دەوترێت ئیجتیهاد بریتیە لە گەڕانەوە بۆ دەقەکان یان گێڕانەوە بۆ دەقە

ئەصڵیەکان لەناو دەقەکانی تردا .لەبەر ئەمەش لێکدانەوەی جیاواز و مەزهەبی جیاواز و ڕاڤکردنی جیاواز هاتۆتە ئاراوە . مادام ئیجتیهاد بریتی بێت لە گەڕانەوە بۆ دەقە ئەصڵیەکان لێرەوە مانای ڕاستی پەیوەندی ئیجتیهاد و ڕیفۆرم دەردەکەوێت. کە هەردووکیان بریتین لە گێڕانەوەی دەقەکان بۆ ئەصڵ ((ئیسلامی ئەصڵ)) یان ((ئیسلامی فیترەت)) . لێرەشەوە هەریەکە لەبەرەی ڕیفۆرم و تەقلید خۆیان بەنمایندەی ڕەسەنی ئیسلام دەزانن و بەرامبەرەکەی بەبیدعەتکار دەزانێت .

لێرەوە ڕیفۆرمی ئیسلامی لەوەوە سەر هەڵدەدا کە ئیسلام لەناوخۆیدا تووشی لاسەنگی و لادانێك هاتووە.و دوورکەوتۆتەوە لە ئیسلام.هەربۆیەش پێویست دەکات بەڕوانگەیەکی ئیسلامی تەواوە ڕاستبکرێتەوە. ودووربێت لەهەموو بەکارهێنانی شێوازێکی غەیرە ئیسلامی کە دووربێت لە سروشتی کۆمەڵگای ئیسلامی و دووربێت لەهەموو هەڵهێنجانێکی غەیرە ئیسلامیەوە و لەپرۆسەی ڕیفۆرمدا بەکاری بهێنن .

لەمێژووی فکری ئیسلامیدا دووبۆچوون بۆ ڕیفۆرم هەبووە لەلایەن زاناکانەوە. یەکەمیان ئەوەیە کە پێش هێرش و فشاری ئەورووپییەکان بوە و ڕایان وایە کە کێشەی ئیسلام کێشەیەکی

www.dengekan.com

ناوخۆییە و هەربۆیەش دەبێت تەنها لەناوخۆی ئیسلام و بەشێوازی ئیسلامی جێبەجێ بکرێت .

دووەمیشیان دوای هێرش و فشاری ئەوروپییەکانە لەسەر کۆمەڵگا ئیسلامیەکان بەمەش کاری ڕیفۆرمی ئیسلام بەلای ڕیفۆرمیستە نوێکانەوە دەبێت بەهاوکاری و سوود وەرگرتن لە شێوازی غەیرە ئیسلامی وەربگیرێت بۆ سەرکەوتنی پرۆسەی ڕیفۆرم لە کۆمەڵگا ئیسلامیەکاندا .

لایەنگرانی ڕیفۆرم لە ئیسلامدا لەکۆن و نوێدا لەزۆر کار و بیر و بۆچووندا لەیەك چوون تەنها لەوەدا نەبێت کە ڕیفۆرمیستە نوێکان دانیان بەو ڕاستیەدا ناوە کە کۆمەڵگای ئیسلامی دواکەوتووترە لە کۆمەڵگای ئەوروپی و بۆیە پێویست بەڕیفۆرم دەکات , کۆمەڵگای ئیسلامی چەندین جار تووشی داگیرکردن و دۆڕاندن هاتوو لە بەرامبەر ئەوروپییەکاندا. دواترینیان بریتیە لە وەی کە لەسەدەکانی ناوەڕاستدا لە ئەنجامی شەڕی سەلیبییدا و لەسەدەکانی نوێشدا لەبەرامبەر هێزە لیبڕاڵەکاندا, بەمەش ڕیفۆرمیستی ئیسلامی نوێ لە ڕیفۆرمیستی ئیسلامی کۆن جودابۆتەوە کە ڕیفۆرمیستە نوێکان پێیان وایە ڕیفۆرم لە ئیسلامدا نابێت تەنها بەشێوازی ئیسلامی چێ بکرێت و بەکێشەیەکی ناوخۆیی ئیسلامی بزانرێت . بەڵکو دەبێت ڕیفۆرم لەوەوە سەرچاوە بگرێت کە

www.dengekan.com

کۆمەڵگای ئیسلامی لەئەنجامی دواکەوتوویدا لە کۆمەڵگای ئەوروپایی و لە ژێر فشارەکانی ژیانی نوێدا ڕیفۆرم چێ بکرێت بۆ ڕاستکردنەوەی بارودۆخەکە .

یەکێك لەو ڕیفۆرمخوازانە کە هەمیشە هۆکاری ناوخۆیی ئیسلامی دەکردە هۆکار بۆ ڕیفۆرم بیریاری گەورەی ئیسلام ((ئیمامی غەزالی)) بوو کە یەکێك بوو لە ڕیفۆرمخوازانی سەردەمی خۆی و لەکتێبی ((احیاو علوم الدین))دا کە لەماوەی هەڵمەتی خاچ پەرستەکانی یەکەمدا دایناوە کە توانرا شاری خودسیبش داگیربکەن . غەزالی سووربوو لەسەر ئەوەی کە هێزە ناوخۆییە ئیسلامیەکان هۆکاربوون لەسەر ڕیفۆرم و بەتایبەتیش ((شیعەکان و ئیسماعیلیەکان)) و هۆکاری غەیرە ئیسلامی دوورخستەوە لە بیرو بۆچونەکانیدا, بەهەمان شێوە غەزالی هۆکاری ڕیفۆرمی دەگەڕاندەوە بۆ کێشە و ململانێ ناوخۆییەکانی ئیسلام و پێی لەسەر ئەوە دادەگرت کە دەبێت بەگژ ((تەقلید)) دا بچێتەوە و بگەڕێتەوە سەر ((ئیسلامی ئەصڵ)) . بەڵام لەدوای داگیرکردنی وولاتانی ئیسلامی لەلایەن ئەوروپییەکانەوە لەنیوەی دووەمی سەدەی هەژدەوە ئیدی ناکرێت کە فشار و دەستێوەردانی غەیرە ئیسلامی پشتگوێ بخرێت و چیدی زانایانی ئیسلام نابێت تەنها ئیسلام و کێشە ناوخۆییەکانی بکەنە هۆکاری دەستپێکردنی ڕیفۆرم,

بەڵكو دەبێت هۆكاری دەرەكیش لەبەرچاو بگرن . بەم شێوەیە ئەمە خاڵی سەرەكی جیاوازیە لەنێوان ڕیفۆرمخوازانی كۆن و نوێی ئیسلامیداو لەئێستادا ڕیفۆرمخوازی ئیسلامی نوێ دان بەوڕاستیەدا دەنێن كە كۆمەڵگای ئیسلامی لەچاو ئەوروپادا دواكەوتوە بەشێوەیەكی كەم و دەشڵێن كە ئەو پێشكەوتنە تەنها لایەنی مادیە و هیچیتر.هەر ئەمان هۆكاری پێشكەوتنی ئەوروپا دەگێڕنەوە بۆ شێوازی سیستەمی سیاسیان كەلەسەر بنچینەی ئازادیەكان و سەروەری یاسا دامەزراون و لەبەرامبەریشدا دواكەوتنی كۆمەڵگا ئیسلامیەكانیش بۆ بوونی سیستەمێكی سیاسی دامەزراو لەسەر بنچینەی چەوساندنەوە دەگەڕێننەوە كەلەم خاڵەدا بیریارە سەلەفی و لیبڕاڵە ئیسلامیەكان یەكدەگرنەوە و هاوڕان وەك((لوتفی ئەلسەید لەگەڵ عەلال ئەلفاسی و محمد عەبدە لەگەڵ خیرەدین تونسی))دا ئەم بیریارە سەلەفیانە لەسەر ئەوە كۆكن كە دەبێت كۆمەڵگای ئیسلامی و سیستەمە سیاسیەكەی بگەڕێتەوە بۆ ((بنچینەكانی عەدالەتی ئیسلامی)) جگە لەو بزوتنەوە ڕیفۆرمخوازە ئیسلامیە نوێیانە كەلەناوچە گوندنشینەكاندا دامەزراون كە هاوڕانین لەگەڵ ئەماندا وەك بزوتنەوەكانی ((وەهابی و مەهدەوی و سەنوسی)) هەر لەبەر ئەم هۆكارانەش بوو كە هەردوو ڕەوتی ڕیفۆرمخوازی ئیسلامی

www.dengekan.com

(سەلەفی و لیبڕاڵی) كۆكبوون لەسەرئەوەی كە دەستوور هەبێت لە ووڵاتدا بۆ ئەوەی دەسەڵاتی ڕەهای پاشا و سوڵتانەكان كەم بكەنەوە و وایان لێبكەن كە وابەستەی یاسا و ڕێسا بنچینەییەكانی ئیسلام بن . هەرئەوەش بوو كەلە ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا چەندین كۆمەڵە و ڕێكخراو دروست بوون كە داوای دانانی دەستووریان دەكرد و بەم شێوەیە هەمووان بەرەو بواری ڕیفۆرمی سیاسی دەچوون و لەبەرامبەردا بواری ئابوری و كۆمەڵایەتی لە فكری عەرەبی ئیسلامی نوێدا لاوازبوو.

كۆمەڵگای عەرەبی ئیسلامی دوای قۆناغی داواكردنی نوسینەوەی دەستوور,كەوتنە پێكەوەنانی پارتی سیاسی و خەباتی سیاسی و پەڕلەمانی دەستپێكرد و لەم پێناوەشدا ململانێی حیزبایەتی دەستپێكرد و كێشە كۆمەڵایەتیەكان سەریان هەڵدا و خواستی سەربەخۆبوون گەشەی سەند و داوای نەمانی پاشكۆیەتی داگیركەر سەریهەڵدا و ئەوەبوو زنجیرەیەك كودەتای سەربازی ڕوویاندا و دوای نسكۆی ساڵی 1967 یش كە زۆربەی هۆكارەكەیان دەگێڕایەوە بۆ جۆری سیستەمی مصری ناصری كە سیستەمێكی چەوسێنەر بوو هەربۆیە جارێكی تر خواستی خەباتی پارتی سیاسی و پەڕلەمانی سەریهەڵدایەوە .

کۆمەڵگای ئیسلامی بەرەوپێش دەچوو لەگەڵ ڕەوتی گۆڕانکاریەکانی دونیادا و هەوڵی خۆگونجاندنیان دەدا لەگەڵ باهۆزی دیموکراسی و ئازادیەکان و مافە مەدەنی و ڕۆشنبیریەکان و بازاڕی ئازاد و بەمەش ڕۆژ بەڕۆژ واقعی کۆمەڵگای ئیسلامی لەگەڵ ڕەوتی سەلەفی ئیسلامیدا لێك دوور دەکەوتنەوە و سەلەفیەکانیش هەوڵیان دەدا کە جۆرە خۆگونجاندنێك لەگەڵ ئەو گۆڕانکاریانەدا ئەنجام بدەن و کەوتنە داهێنان و بەکارهێنانی هەندێك زاراوە و ووشەی نوێ ی ئیسلامی کە هاوشان بن لەگەڵ زاراوەکانی لیبراڵ و دیموکراسیەکاندا بۆ نموونە زارەوەی شورایان لەبەرامبەر دیموکراسی وزارەوەی ئەهلی حەل و عەقد لەبەامبەر نوێنەرانی گەلو زاراوەی ئیجتیهادیان لەبەرامبەر ئازادیە فکریەکان بەکاردەهێنا و داهێنا و بەمەش ڕیفۆرمخوازە ئیسلامیەکان زیاتر لەمانا و تێگەیشتنی ئیسلامیەکان دووردەکەوتنەوە .

بیریارانی عەرەبی ئیسلامی کۆن لەکاتێکدا لەسەر((سیاسەتی شارستانی)) یۆنانیەکانیان یان دەستووری یۆنانی نوسیوە لەنزیکەوە هیچ شارەزاییەکیان نەبوە لەو شارستانیەتە یان ئەو دەستوورەدا وەك فارابی فەیلەسوف, بەلاّم فەیلەسوفە نوێکانی ئیسلامی وەك تەهتاوی کاتێك دەربارەی دەستووری 1818ی

www.dengekan.com

فەرەنسی دەنوسێت ئەو لەنزیکەوە لەکۆمەڵگای فەرەنسی تێگەیشتووە.لەبەرئەوەی نوێگەرانی عەرەبی ئیسلامی لەئێستادا پشت نابەستنە گوتە و نوسین و لێکۆڵینەوەکانی فەیلەسوف و بیریارانی کۆنی عەرەبی بەڵکو ڕوویان کردۆتە ئاڕاستەیەکی تر وەك ئیبن خەلدون و لەنوسینەکانی ئەمدا کە دەربارەی کۆمەڵگا و سیاسەت و سەربەستی نوسیویەتی زیاتر ئاماژەی دینیان تیادایە لەخەڵکانی تر و زیاتر ووشەکانی خەلدونیان بەکارهێناوە وەك

((الوازع و الخلل و العمران و الملك القهری ...هتد)).

بەم شێوەیە ڕیفۆرمخوازانی نوێی ئیسلامی پێ لەسەر ئەو ڕاستیە دادەگرن و خۆیان جیا دەکەنەوە لە ڕیفۆرمخوازانی عەرەبی ئیسلامی کۆن بەوەی کە دان دەنێن بەدواکەوتنی کۆمەڵگا ئیسلامیەکان لەئەوروپاییەکان و لەهۆکاری پێشکەوتنەکانی ئەوروپاییەکانیش دەکۆڵنەوە و ئەوەش باش دەزانن کە لەسەردەمانێکدا موسوڵمانەکان لەپێش ئەوروپاییەکانەوە بوون بەلاّم ئەوروپاییەکان هۆکاری زانست و پێشکەوتنەکانیان بەکارهێناوە و پێش ئیلامەکانیان داوەتەوە . بەلاّم ڕیفۆرمخوازە کۆنەکان تەنها هۆکاری دواکەوتنەکان دەگێڕنەوە بۆ لادانی کۆمەڵگای ئیسلامی لە ئیسلامی ئەصڵی و بەم شێوەیەش بیرو ڕا جیاوازەکان و

ململانێکان لەنێوان کۆنەپارێز و ڕیفۆرمخوازاندا بەردەوام دەبێت.

*   *   *

*   *

*

ڕیـــــــــــــفـــــــۆرم
له
ڕۆژهـــــــــەلاتـــــــــــدا .

www.dengekan.com

- ڕیفۆرمیستەکان له ڕۆژهەلاتدا , کارێکی سەخت و دژوارو زۆر هەستیاریان له ئەستۆدایه وەك له ڕیفۆرمخوازانی ڕۆژئاوا لەبەر ئەم هۆیانەی لای خوارەوه :–

1. ئازادیەکان لەڕۆژهەلاتدا وەك لەڕۆژئاوادا نەچەسپیون. تاکه کەس ناتوانێت ئەوەی دەیەوێت بیلێت یان بیکات یان داوای ڕیفۆرم بکات لەو بوارەی که دەیەوێت بەشێوەیەك که تووشی بەرەنگاری نەبێتەوه و دژی بیروباوەڕەکانی نەوەستنەوه. بەڵکو بەتوندترین شێواز وەلاّم دەدرێنەوه .لەبەرئەمه خاوەن بیروباوەڕه ڕیفۆرمخوازەکان لەناو دلّ و مێشکی خۆیاندا دەیهێڵنەوه یان لەلای کەمێك لەکەسه نزیکەکانیان دەیدرکێنن.چونکه ئەوەی که بیروڕاکانی بەئاشکرا بدرکێنیّ ئەبێت حسابی ڕووبەڕووبونەوه و قوربانی دان بکات .
2. کەسی ڕیفۆرمخواز لەڕۆژهەلاّتدا کارەکەی زیاتر سەخت و گرانه . چونکه پێش ئەوەی دەست بکات بەبانگەوازی ڕیفۆرمخوازی دەبێت دوو مەسەلەی بەباشی لێکدابێتەوه, یەکەمیان لێکدانەوەی ووردی سروشتی ڕۆژهەلاّتیەکەی و مێژووی نەتەوه و عەقلّیەت و توانای و کاریگەری ڕیفۆرم لەسەری . دووەمیشیان لێکۆڵینەوەی مەسەلەی ڕۆژئاوا و چۆنێتی گەشەکردن و سەرهەڵدان و کاریگەریەکانی,چونکه

ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا زۆر جیاوازیان هەیە لە عەقڵیەت و شارستانیەت و مێژوو و داب و نەریتدا, کاتێك ڕۆژهەڵات بەئاگا هاتۆتەوە ڕۆژئاوا چەندین قۆناغی بڕیوە . ڕۆژئاوا گەشەکردنێکی ئاسایی و خودی تیادا بەرجەستە بوە. بەڵام ڕۆژهەڵات لەسەر دەستی چەند کەسێکی ڕیفۆرمخوازی ڕۆژئاواییەوە بەئاگا هاتۆتەوە کە شێوە تێکەڵیەکی تیادا دروست کردوە .هەربۆیە ڕیفۆرمخوازی ڕۆژهەڵات دەبێت بەدووچاو ببینێت . چاوێکیان بڕوانێتە مێژوو سروشتی ڕۆژهەڵاتیەکەی و چاوەکەی تریشی بڕوانێتە چۆنێتی گەشەکردنی ڕۆژئاوا و دواتر هەوڵی دیاریکردنی جۆرێکیان بدات و هەندێ گۆڕانکاری تیادا ئەنجام بدات و دەست بکاتە ڕیفۆرمکردن تیایدا .

3. لەڕۆژهەڵاتدا,کاری ڕیفۆرمخوازی گەلێك سەختە, چونکە ژیان لێرە زۆر ئاڵۆزە و لەنێوان تاکەکانیدا یەکەیەکی هاوبەش نیە, بۆ نموونە بیرکردنەوەی تاکەکانی,هەندێکیان تاخاڵی کۆتا عەقڵیەتێکی چەقبەستوو دۆگمایان هەیە و لەئاستێکی نزمدان ......و هەندێکیشیان بەڕادەیەك ئازادە کەلەوپەڕی سەربەستیدایە و بیروباوەڕەکانی زۆر پێشکەوتنخوازانەیە. ئەمە لەوانەیە لەزۆر نەتەوەدا هەبێت,بەڵام لەڕۆژهەڵاتدا زیاتر ئاشکراترە وەك لەڕۆژئاوادا. چونکە ڕۆژئاوا ڕۆشنبیریەکی

www.dengekan.com

گشتیان هەیە کە بۆتە دروستبوونی یەکەیەکی هاوبەش لەنێوانیاندا. هەر لە هەڵسوکەوت و زانست و نان خواردن و جل وبەرگ پۆشین و ...هتد.ئەم نزیکی و بوونی خاڵە هاوبەشانە لە ڕۆژئاوادا کاری ڕیفۆرمخوازانی ئاسان و سانا کردوەو بەپێچەوانەشەوە لەڕۆژهەڵاتدا نەبوونی ئەو خاڵە هاوبەشانە کاری ڕیفۆرمخوازانی سەخت و گران کردووە.

* * *

* *

*

ڕووداوی 11ی سێپتەمبەری ئەمریکاو کاریگەریەکانی لەسەر پڕۆسەی ڕیفۆرم لەدونیادا ....

- لەمێژووی مرۆڤایەتیدا گەلێك ڕووداو بونەتە خاڵی وەرچەرخان و گۆڕانی گەورە لەدونیادا بەشێوەیەك کە دونیای پێش گۆڕان و دوای گۆڕانەکە گەلێك جیاواز بوون لەیەکتری. گەورەیی و کاریگەری ئەو ڕووداوانە دەبنەهۆی بێوێنەیی ڕووداوەکە. لەو ڕووداوانەش ڕوودانی هەردوو جەنگی جیهانی و بەکارهێنانی چەکی ئەتۆمی بۆ یەکەمجار لەسەدەی بیستدا لەشارەکانەی هیرۆشیماو ناگازاکی لەیابان لەلایەن ئەمریکاوە.

ئەم ڕووداوانە هێندە گەورەو کاریگەربوون کە تائێستاش کاریگەریان لەسەر دونیا هەر ماوە و وەکو چەند وێسگەیەکی گرنگ لە قۆناغەکانی پێشکەوتنی مرۆڤایەتیدا بەخاڵی وەرچەرخان دادەنرێن لەبەر گەورەیی و کاریگەری و ژمارەی قوربانیانیان و مەترسیەکانیان بۆ سەر ئایندەش.

www.dengekan.com

لەسەرەتای سەدەی بیست ویەکەمیشدا و لەکاتێکدا کە هیچ کەس و وولات و لایەنێك بەنیازنەبوون کە دونیا گۆڕانێکی گەورەو ڕووداوێکی گەورەتری تیادا ڕووبدات, ڕووداوێك کە سەرتاپای بیروبۆچونەکان داگیر بکات و بەخۆیەوە سەرقاڵی بکات ڕووداوێك کە کاریگەری و مەترسیەکەی هێندە گەورەبوون کە دونیای کردە دووبەش و دووئایدیاو دوو گوتار و دووهەڵوێست. ئەم ڕووداوە دونیایەکی نوێی هێنایە ئاراوە کە زۆر جیاواز بوو لەدونیای پێشخۆی .ڕووداوێك کە ئەگەر لەهەر جێگە و وولاتێکی تردا ڕووی بدایە هێندەی ئێستا کاریگەر و مەترسیدار نەدەبوو.هەربۆیە ئەم ڕووداوە لەگەورەیدا بێوێنەیە لەکاریگەریدا بێ هاوتایە لە یەکلایکردنەوەی دونیادا ومەترسیدارتریشە,هەربۆیە بەڕووداوە گەورەکە یان ڕووداوی سەدە ناودەبرێت, ئەویش ڕووداوی 11ی سێپتەمبەری ساڵی 2001ی ئەمریکایە کە لەڕۆژی 3شەممەدا ڕوویدا و بە 3شەممەی ڕەش یان 3شەممەی گەورە ناوزەد دەکرێت . ڕووداوەکە لەناو جەرگەی هەردوو شاری گەورە و گرنگی واشنتۆن و نیویۆرکدا ڕوویاندا و بە 5-7 فڕۆکەی مەدەنی هێرش کرایە سەر (سەنتەری بازرگانی جیهانی و پێنتاگۆن و کۆنگرێس و کۆشکی سپی) و هێرشەکانی سەر پێنتاگۆن و سەنتەری بازرگانی سەریان گرت

و ئەوانی دی ئامانجەکانیان نەپێکا . ئەم ڕووداوە گەورەیەکەی لەوەدایە لەناو جەرگە و هەناوی ڕابەری دونیادا ڕوویدا لە ئەمریکای بڕیار بەدەست و بڕیاردەر لە سەر ئێستای دونیا ڕوویدا لە سەنتەری ڕابەری سیستەم و نەزمی نوێی دونیادا ڕوویدا لە مەڵبەندی پێشکەوتن و داهێنانە سەرسوڕهێنەرەکاندا ڕوویدا . ئەم ڕووداوە لەلایەن وولاتێکی گەورەو ئامادە بۆ شەڕەوە بەرپا نەکرا بەڵکو لەلایەن ڕێکخراوی ئیسلامی توندڕەوی ئەلقاعیدە بەڕابەرایەتی ئوسامە بن لادنەوە پیلان و ئامادەکاری و جێبەجێکردنیشی بۆ دانراو ئەنجام درا و تیایدا هەردوو تاوەری سەنتەری بازرگانی جیهانی کە هەریەکەیان لە 110 نهۆم پێك هاتبون و خاپورکران و تەخت بوون لەگەڵ زەویدا و پێنتاگۆنیش بەشێکی گەورە و گرنگی لێ وێرانکراو زیاد لە 5هەزار کەسی سیڤڵ بونە قوربانی ئەو کارەساتە. بەم شێوەیە ئەم کارەساتە بوە هۆی ڕاچەنینی هەموو دونیا بەگەورەو بچوکەوە و دونیا لەدوای ڕووداوەکە بوە دونیایەکی تر و دابەشبوە سەر دووبەرەی دژبەیەك, بەرەی دژە تیرۆر بەسەرکردایەتی ئەمریکا و بەرەی تیرۆریستان بەسەرکردایەتی تۆڕی جیهانی ئەلقاعیدە و هەموو ئەو وولات و گروپ و ڕێکخراوە ئیسلامی و توندڕەوانەی کە هاوکاری و پشتیوانیان لەم ڕێکخراوە دەکرد.

www.dengekan.com

ئیدی جەنگێکی گەورەی دونیای ڕاگەیەنرا, بەڵام جیاواز لەهەردوو جەنگی جیهانی و جەنگی سارد, ئەم جەنگە جەنگێکی شاراوە و دوژمنێکی نهێنی و بڵاو لەناو ڕیزەکانی بەرامبەریدا, دوژمنێك خاوەن بەرنامە و شێواز و ئامڕازی تایبەتی کە جیاواز بوو لە شێوە و شێواز ئامڕازی سوپایەکی مۆدێرن و ڕێکخراو و خاوەن ئەزموونی شەڕ.دوژمنێك بەمرۆڤایەتی و شارستانیەت و پێشکەوتن و هەموو ئاکارێکی خۆش گوزەرانی و ژیاری . ئەم دوژمنە هیچ سلێك ناکاتەوە لەهیچ ئامانج و وێرانکاریەك و دەست ناپارێزێت لە هیچ بوارێکی ژیانی پێشکەوتوو لە ئەمریکا و ئەوروپا و تەنانەت لە وولاتە ئیسلامیەکانیش .

بەم شێوەیە ئەمریکاش لەگەڵ هاوپەیمانەکانی هەموو ئەو گروپ و ڕێکخراو و وڵاتانەیان خستە لیستی تیرۆریستانەوە کە داڵدە و پشتیوانی مادی و مەعنوی لە ئەلقاعیدە دەکەن و کردیاننە ئامانجە جەنگیەکانیان,ئیدی بە ئارەزووی خۆیان هەر گروپ و ڕێکخراوێك لەگەڵ سیاسەت و بەرژەوەندی و ئامانجەکانیاندا ڕێك نەدەکەوت هەرچەندە ڕێکخراوی شۆڕشگێڕی و مقاوەمەتی شەرعیش بونایەو لەپێناو مافە ڕەواکانی گەلەکانیاندا تێبکۆشانایە ئەوانیشیان دەکردە

تیرۆریست و فشارو گەمارۆی ئابوری و مادیان دەخستنە سەر و ناویان لەلیسی ڕەشی تیرۆریستاندا تۆمار دەکردن .

بەم شێوەیە ئەم ڕووداوە بوە ((خوێنەکەی عوسمان))3 و ئەمریکا خۆی کردە خاوەنی و بەکەیفی خۆی و لەڕوانگەی بەرژەوەندیەکانیەوە هەر وولآت و ڕێکخراوێك کەلەگەڵ ئامانج و تێڕوانینەکانی ئەودا نەدەگونجا دەیکردە تیرۆریست و دوژمنایەتی دەکرد بەبێ ئەوەی گوێبداتە ئەوەی کە مقاوەمە و شۆڕشگێڕە یان نا.ئاشکراشە کاری تیرۆریستی و مقاوەمەت هێڵێکی باریکی لێڵیان لەنێواندایەوە وهەموو شۆڕشگێڕی ومقاوەمتێکی شەرعی گەلان ئەگەر پەنا بباتە بەر کوشتنی ڕەشکوژی و خەڵکانی بێگوناهو مەدەنی و ئاوادەنیەکان ئەوا دەبێتە تیرۆریست و هەربۆیەش تائێستا پێناسەیەکی ڕوون و ئاشکرای تیرۆریست و مقاوەمەی شەرعی لەدونیادا نیە و نەکراوە .چونکە کارێکی زەحمەتە و ئاسان نیە .هەربەهۆی ئەم ڕووداوەوە بوو کە ئەمکریکا و هاوپەیمانەکانی هێرشیان کردە سەر ڕژێمی تالیبان و ڕێکخراوی ئەلقاعیدە لە ئەفغانستاندا و توانرا ئەو ڕژێمە بڕوخێنرێت و ئەلقاعیدەش لەبەریەك هەڵبوەشێنرێت و لاواز و پەرت وبلاو بکرێت و دوای ئەم جەنگەش ئەندام و لایەنگرانی ئەلقاعیدە بەهەموو دونیادا بلاوبونەوە و جەنگەکە قۆناغێکی نوێی بەخۆیەوە بینی و

www.dengekan.com

دواتر ئەمریکا پەلاماری ڕژێمی عێراقیشی دا و ئەویشی ڕووخاند و هێندەی تر ئاژاوەکە قوڵبوەوە وبەتایبەتیش لەناوچەی ڕۆژهەڵآتیناوەڕاستدا کە لە بنچینەدا بۆخۆی ناوچەیەکی گەرمی ململانێی نێوان عەرەب و ئیسرائیل بوە و پڕکێشە و ململانێ بووە. هەربەهۆی ئەم ڕووداوەوە بوو کە ئەمریکا پڕۆژەیەکی گەورەی گۆڕان و ڕیفۆرمی بۆکۆمەڵگاو حکومەت و دەسەلآتدارانی ڕۆژهەلآتی ناوەڕاست دارشت بەناوی پڕۆژەی ڕۆژهەلآتی ناوەڕاستی گەورەوە کەمەبەست لێی گۆڕانکاری بوو لە سیستەمی سیاسی و ئابوری و کۆمەلآیەتی و بەزانستیکردنی ئەو کۆمەڵگایانە بوو .چونکە ئەمریکا لەو ڕاستیە گەیشتبوو کە هەژاری و دواکەوتووی و چەوسانەوە و نەخوێندەواری لەم کۆمەڵگایانەدا هۆکاری سەرەکین بۆ دروست بوونی توندڕەوی و تیرۆر. کەئەمانەش مەترسی گەورەن بۆ سەر ئەمنی نەتەوەیی ئەمریکا و ڕۆژئاوا لەمەودای دوورو نزیکدا . هەربۆیەش چارەسەر بریتیە لە چێکردنی سیستەمێکی دیموکراسی لەجیاتی تاك ڕەوی و دیکتاتۆریەت, چەسپاندنی ئابوریەکی بەهێزو کراوە و شەفاف و بازاڕێکی ئازاد لەجێگەی ئابوریەکی داخراو و ئاڕاستکراو وکۆنترۆڵی حکومەتەکان. گۆڕینی سیستەمی کۆمەلآیەتی لە کۆمەڵگایەکی داخراوەوە کە مافەکانی مرۆڤ و ژنانی تیادا

پارێزراو نەبوبێت و هیچ جۆرە ئازادیەکی تیادا نەبێت بەسیستەمێکی سەربەست و ئازاد و کراوە .کە تاکەکانی کۆمەڵ هەست بەبوون و وجودی خۆیان بکەن لەجیاتی کۆمەڵگایەکی دواکەوتوو نەخوێندەوار و هەژار و بێکار کۆمەڵگایەکی زانستی و پێشکەوتوو خۆشگوزەران دابمەزرێنن.بەمەش دونیایەکی نوێ دوور لەتیرۆر و تیرۆریستان دادەمەزرێت کە جێگەی توندڕەوی و دەمارگیری تیادانامێنێتەوە . ئەم پرۆژەیە سنوری جوگرافیاکەی هەموو وولاتە عەرەبییەکان و ئیسرائیل و تورکیا و ئێران و پاکستان و ئەفغانستان دەگرێتەوە . ودوای ڕووخانی هەردوو ڕژێمی تاڵیبان و بەعس , فشارەکان لەسەر سوریاو ئێران چڕبونەتەوە بەهۆی پشتگیریان لە حیزبوڵای ئیسلامی و کێشە ئەتۆمیەکەی ئێران و دەستێوەردانی کاروباری عێراق.

لەبەرئەمە گۆڕانکاریەکان بەڕێوەیە بۆ ناوچەکە و وڵاتانی عەرەبی ناوچەکەش کەوتونەتە خۆ بۆ ئەنجامدانی ڕیفۆرم لەهەموو بوارەکانی ژیاندا و دەیانەوێت بەمەش سیماو ڕوخساریان جوان بکەن و لەگوڕوتینی پرۆسەکەش کەم بکەنەوە و تابتوانن جەماوەکانیشیان ڕازی بکەن , هەروەکو عەلی عەبدوڵای سەرۆکی یەمەن ووتویەتی ((پێش ئەوەی سەرمان بتاشن باخۆمان چاکی بکەین))4. بەڵام نازانن کە

ئەوکارانەی ئەوان دەیکەن نابێتە ڕێگر لەبەردەم داواکاری گەلەکانیان و ئەمریکاشدا .چونکە ئەوان بەهیچ شێوەیەك ئامادەنین ڕیفۆرمێکی ڕاستەقینە ئەنجام بدەن چونکە سەرکەوتنی و ئەنجامدانی ڕیفۆرم مانای ڕووخان و لەناوچوونی خۆیانە.بەڵام ئەم باهۆزی گۆڕانکاری و ڕیفۆرمانە بەڕێوەیە و بۆ پێش دەچێت و درەنگ بێت یان زوو هەموو ئەو دەسەڵات و حکومەتانە دەگۆڕێت و کۆمەڵگایەك و ناوچەیەکی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی نوێ دێتە ئاراوە .

بەم شێوەیە ڕووداوی 11ی سێپتەمبەری ساڵی 2001ی ئەمریکا کاریگەری گەورەی بەجێهێشتوە لەسەر هەموو دونیا و بەتایبەتیش ئەم ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستە و هاندەر و هۆکاری سەرەکیشە بۆ چێکردنی پرۆسەی ڕیفۆرم و سەرکەوتنیشی ...

* * *

* *

*

چەند نمونەیەك لەڕیفۆرمی وولاتان و کۆمەڵگاکانی ڕۆژهەڵات

www.dengekan.com

➢ ڕیفۆرم له وولاَتانی عەرەبیدا

ئاشكرایه جۆری سیستەمی حوكم لەسەرجەمی وولاَته عەرەبییەكاندا دابەشبۆته سەر دووجۆر حوكم,یەكەمیان پاشایەتی و دووەمیان كۆماریه,هەرچی پاشایەتیەكانه بەشێوەی ویراسەت حوكم لەناو بنەماڵەی پاشایەتیدا قەتیس بوه و دەرچوون و گۆڕان تیایدا زەحمەته .هەرچی كۆماریەكانیشه بەهۆی مانەوەی زۆر لەحوكمدا و دروستبوونی تاك ڕەوی و دیكتاتۆریەت تیایاندا و دەستبەرنەدان له ئیمتیازات و دەسەلاَت و خۆشیەكانی كورسی حوكم وایان لێهاتوه كەكار بۆ هێنانه سەر حوكم یان جێگرتنەوەی سەرۆكەكان لەلایەن یەكێك لەكوڕەكانیانەوە دەكەن وەك (بەشار ئەسەد و جمال موبارەك و ئەحمەدی عەلی عبدولاَ صالَح و سەیفی ئیسلامی كوڕیموعەمەر قەزافی)و ئەمانیش هەر بەناو پاشایەتی نین ئەگینا لەناوەڕۆكدا وەك ئەوانن.

هەردوو جۆر حوكمەكه لەسەر بنچینەی بنەماڵەیی و تاك ڕەوی و جەورو ستەم دامەزراون و هیچ بڕوایەكیان به دیموكراسیەت و هەڵبژاردن و ئاڵوگۆڕی دەسەلاَت نیه و گاڵتەیان به چاكسازیه دەستوریەكان و بوونی ئازادیەكان و پاراستنی مافەكانی ژنان و مرۆڤ دێت و ڕێگرن لەبەردەم كاری كۆمەڵه و ڕێكخراوه پیشەیی و دیموكراسی و مەدەنیەكاندا و گرنگیەكی زۆر نادەنە لایەنی كۆمەلاَیەتی و ئابوری كۆمەڵگاكانیان و بەهەموو شێوه و شێوازێك

www.dengekan.com

كاردەكەن بۆ توندكردنی دەسەلاَتیان و درێژەدان بەحوكمیان .

مێژووی وولاَتانی عەرەبی لەوكاتەوەی كه بەناو سەربەخۆبوون و وولاَتانی خاوەن سیادەیان پێك هێناوە و سنووریان بۆ دیاریكراوە هەریەكەیان بەپێی میزاجی تاكه كەس و پاشاو سەرۆك و تاكه حیزب و هەندێ جاریش قەبیله و عەشیرەت بەڕێوە دەچن .دوور له دەسەلاَتی یاسا و دەستوور و شەرعیەت وەرگرتن له گەلەوە .ئەم دەسەلاَتانه هێندەی سەرگەرم و پەرۆشی مانەوەیانن و چەسپاندنی دەسەلاَتەكانیانن .چارەكی ئەوە پەرۆشی پێچشخستن و چاكسازی نەبوون له دام و دەزگاكانی دەسەلاَتەكانیاندا بەبڕوبیانوی بێ ئەرزشەوە گوێی خۆیان خەواندووە لەو مەسەلەیەدا . هێندەی بەتەنگ سەروەت و سامان كۆكردنەوەی خۆیان و بنەماڵەكانیان بوون چارەكی ئەوە بەتەنگ نەهێشتنی نەخوێندەواری و هەژاری و بێكاری و دواكەوتوویی و نەخۆشی كۆمەڵگاكانیانەوە نەبوون.

بەم شێوەیه ئەم كۆمەڵگایانه كه خاوەن توانایەكی مادی و مرۆیی گەورەن لەڕەوتی پێشكەوتنیدونیا و لەزانست و تەكنەلۆژیاو پیشەسازی و داهێنان دواكەوتن و بونه پاشكۆی ڕۆژئاوا و ئەوروپاو گەندەڵی هەموو بوارەكانی ژیانی گرتۆتەوە بەجۆرێك كه دەربازبون یان چارەسەركردنی نیمچه مەحاڵ بووە.بەو بیانوەی كه ڕیفۆرم و چاكسازی دەبێت لەناوخۆوە بێت و بەتوانای

ناوخۆیی و ئامڕازی ناوخۆیی و ئیسلامی بێت و بەهەموو جۆرێك ڕێگربوون لەهاوكاری و كارئاسانی و سوودوەرگرتن لەئەزموونی دەرەكی و بەتایبەتیش ئەوروپی و ئەمریكی.

هەربۆیە ڕەوتێك لەناو كۆمەڵگا عەرەبییەكاندا و بەتایبەتیش لەناو ڕۆشنبیران و چینەكانی تردا سەری هەڵدا كەداوای گۆڕان و ریفۆرمیان دەكرد لەسەرتاپای ژیانی كۆمەڵگاكانیاندا هەر لەبواری سیاسی و ئابوری و ئیداری و كۆمەڵایەتی و خوێندن و زانست و ئەدەب و ...هتد...ئەم ڕەوتە هەرچەندە سەرەتاكانی دەگەڕێتەوە بۆ هەشتاكانی سەدەی بیست ,بەڵام لەدوای ڕووداوی 11ی سێپتەمبەری ساڵی 2001 ی ئەمریكاوە گوڕوتینێكی بەهێزی پەیداكردوە و كاریگەریەكانی واگەورە بوە كە خودی نوخبەی سیاسی و دەسەلآتی لەووڵاتانی عەرەبیدا گرتۆتەوە .

ئەم پرۆسەی ڕیفۆرمەش دوو هۆكاری سەرەكی كاریگەری لەسەری هەبوە :-

1. هۆكاری ناوخۆیی

ئاشكرایە لەئەنجامی چەندین ساڵی دوورو درێژی حوكمی پاشاو سەرۆكەكان و بەردەوامی جەورو ستەم و داپڵۆسین و بەهەدەردانی توانا مادی و مرۆیەكانی ئەو كۆمەڵگایانە و نەبوونی هیچ جۆرە دیموكراسیەت و ژیانێكی سەربەستی فرەیی حیزبیانە و نەبونی ئازادیەكان و ڕاگەیاندن و

www.dengekan.com

ڕێزنەگرتن لەمافەكانی مرۆڤ و ژنان و زیادبوونی هەژاری و بێكاری و بەردەوام بوونی یاسای تەواری وبەشدارینەكردنی جەماوەر لەحوكمدا و نەبونی بازاڕێكی ئازاد و ئابوریەكی بەهێز و سوود وەرنەگرتن لەزانست و داهێنانەكانی سەردەم.

وای كرد كە جەماوەر و بەتایبەتیش نوخبەی ڕۆشنبیران و گەنجان و ژنان و چینەكانی تریش ڕق و بێزاریەكی زۆر دەربڕن و لەهەر فورسەتێكدا بۆیان هەڵبكەوتایە خۆپیشاندان و ناڕەزاییان دەردەبڕی دژی دەسەلآت و هێزی سوپاو پۆلیس دەوەستانەوە جارێك بەئاشتیانە و جارێك بەپەنابردنە بەر چەك و پەلاماردان و ڕاپەڕین و هەندێك جاریش بەدامەزراندنی كۆمەڵە و گروپ و ڕێكخراوی مەدەنی و پیشەیی و دیموكراسیەوە.

هەربۆیە ئەم ڕق و قین و پەنگ خواردنەوەیەی جەماوەر وای كرد كە حوكم و دەسەلآتە عەرەبییەكان لەناو خۆیاندا و لەچینی دەسەلآتداردا بەتایبەتیش گەنجەكانیان جۆرە ڕیفۆرمێك سازبكەن بەئامانجی هێوركردنەوە و كپكردنەوەی داواكاریەو ڕق وقینی جەماوەر بەوەی كە هەندێ گۆڕان لەیاساو دەستوور و یاساكانی هەڵبژاردندا بكەن و جۆرە ئازادیەكی حزبی و میدیاكان بدەن و كارئاسانی بۆ ڕێكخراوە مەدەنیەكان بكەن و كەمێك ئازادی بازاڕ دابین بكەن و چاوبخشێننەوە بەیاسا

مەدەنیەکاندا و ڕێگە بەژنان بدەن بۆ خۆ هەڵبژاردن و دەنگدان و یاسای میراتی و شووکردن و تەلاَق دان و..هتد.

2.هۆکاری دەرەکی

ئاشکرایە لەم سەردەمەدا هۆکاری ناوخۆیی بەبێ یارمەتی و هاوکاری هۆکاری دەرەکی ناتوانێ سەرکەوتنی گەورە بەدەست بهێنێ چونکە حاکم و پاشاکان ڕێگەی بچوکترین کاری سیاسی و دیموکراسی نادەن بەجەماوەرەکانیان . هەربۆیە بەبێهۆکاری دەرەکی مەحاڵە پرۆسەی ڕیفۆرمی سیاسی و ئابوری و ئیداری و کۆمەلاَیەتی لەکۆمەڵگا عەرەبیەکاندا بێتەدی .

ئاشکراشە فشار و دەستێوەردان و هاندانی ئەمریکا و ئەوروپا بۆ چێکردنی ڕیفۆرم لە وولاَتە عەرەبییەکاندا لەدوای 11ی سێپتەمبەرەوە بەشێوەیەکی گەورە و بەرچاو هەستی پێ دەکرێت چونکە بۆیان دەرکەوتوە کە نەبوونی دیموکراسی و ئازادی و کپکردنی دەنگ و ڕەنگ بۆتە هۆی دروستبوونی تیرۆر وتیرۆریستان کە ئەمەش کێشە و مەترسیەکی گەورەی بۆسەر ئەمنی نەتەوەیی ڕۆژئاوا و ئەمریکا دروست کردوە . لەبەرئەمە

www.dengekan.com

ئەمریکا توندتر لە ئەوروپا کار بۆ گۆڕین یان ڕیفۆرمی سەرتاپای حوکمی وولاَتانی عەرەبی دەکات.

- ➢ عەرەبەکان بۆ خۆشیان لە سێ ڕوانگەی نەزەریەوە دەڕواننە ڕیفۆرم و قبوڵیانە ئەوانیش:

1. ڕوانگەی شەپۆلی دیموکراسی لیبڕاڵی :-

کەوالەڕیفۆرمی سیاسی دەڕوانن کە بریتیە لە پرۆسەی بیناکردنی کۆمارێکی دیموکراسی عیلمانی یان پاشایەتی دەستووری لەسەر شێوەی ڕۆژئاوا و داوادەکەن کە دەسەلاَتی حاکم و پاشاکان کەمبکرێتەوە و یاسا سەروەر بێت و ڕاگەیاندن ئازادبێت و هەڵبژاردنی ئازاد و سەربەخۆ بکرێت و یاساکانی تەواری نەمێنن و دادگاکانی شۆڕش و ئاسایشیەکان نەمێنن و گرنگی بدەن بەمافەکانی مرۆڤ و ژنان و ژیانی حیزبایەتی ئازاد دابین بکەن و ڕێگە بەکۆمەڵە و ڕێکخراوە مەدەنیەکان بدەن کەکار بکەن .

2. ڕوانگەی ئیسلامیە میانڕەوەکان :-

کەکەمینەیەکی گرنگن لەناو بزوتنەوە ئیسلامیەکاندا و ئەمانیش وەك لیبڕاڵەکان داوای هەڵبژاردنی ئازاد و دیاریکردنی ماوەی سەرۆکایەتی و چەسپاندنی دام و

دەزگاكانی هەڵبژاردن دەكەن بەمەرجێك ئەم ڕیفۆرمە سیاسیانە لەگەڵ شەریعەتی ئیسلامیدا یەكانگیربن و دژ نەبن .و ئەمان پێیان وایە ئەم پرۆسەی ڕیفۆرمە لەسەر دەستی حكومەتێكی ئیسلامی دێتە دی كە شەریعەتی ئیسلامی جێبەجێ بكات.نەك لەسەر داب ونەریتی ڕۆژئاوای عیلمانی.وەك لەپرۆژەی ئیخوان موسلیمینی میسردا داهاتوە كە لە ساڵی 2005دا ڕایانگەیاند و لە 18 خاڵ پێك هاتبوو بۆ گۆڕینی ڕژێمی ئێستای میسر .

3. ڕوانگەی تازەگەری ((مۆدێرنێتە)) :–

باشترین كاری ئەم ڕوانگەیە ئەوەیە كە داوادەكەن حوكمێكی باش و باشتركردنی پرۆسەی دادەوەری و بەرەنگاربونەوەی گەندەڵی و زیادكردنی بەشداریكردنی سیاسی گەنجان و ژنان و كاراكردنی ڕێكخراوەكانی كۆمەڵگای مەدەنی و زیادكردنی هۆشیاری مافەكانی مرۆڤ و ئازادكردنی میدیاكان.

ئەم سێ ڕوانگەیە تائێستا نەیان توانیوە گوڕوتینێكی گەورە بدەنە پرۆسەی ڕیفۆرم .چونكە دەسەلأتدارانی عەرەبی بۆ خۆیان لەژێر فشارە ناوخۆیی و دەرەكیەكاندا هەندێ چاكسازی و گۆڕانكاریان كردوە وەك پرۆسەیەكی ڕیفۆرمی

كەبۆتە هۆی هێوركردنەوە و كەمكردنەوەی كاریگەری ئەم كۆمەڵە و گروپانە.جابۆئەوەی ئەم پرۆسەی ڕیفۆرمە كاراتر بكرێت و بتوانرێت دیموكراسیەتێكی ڕاستەقینە بونیادبنرێت پێویستە:–

- گروپی لیبڕاڵەكان توانا جەماوەریەكانیان زیادبكەن ئەوەش بە پێشكەشكردنی داواكاریە كۆمەلأیەتیەكانیان بەشێوەیەك كە بگونجێت لەگەڵ داواكاریە سیاسیەكانیاندا.
- گروپی ئیسلامیە میانڕەوەكان هەوڵی بەهێزكردنی تواناكانیان بدەن بەدروستكردنی هاوپەیمانیەك لەنێوان خۆیان و ئۆپۆزسیۆنە عیلمانیەكاندا بۆ زیادكردنی كاریگەریان لەناو ناوەندە ئیسلامیەكاندا.
- ئایندەی جەنگی دژە تیرۆر و بەرەو كوێ چوونی لە عێراق و فەلەستیندا كە هەستی جەماوەری عەرەبی دژی ئەمریكا زیاد كردوە كە پرۆسەی ڕیفۆرم گرانتر دەكات .
- ویستی ئەمریكا و ئەوروپا لەسەر فشاركردن لەپێناو گۆڕان بەرەو دیموكراسیدا ئاڕاستە و توانای پرۆسەی ڕیفۆرم دیاری دەكات .

پرۆسسەی ڕیفۆرم لەوولأتانی عەرەبیدا (3) سیفاتی گرتۆتە خۆ:

www.dengekan.com

1. پێشکەوتنی پرۆسەی ڕیفۆرم بەندە بەرێژەی جدیەتی نوخبەی دەسەڵاتداران لە وڵاتانی عەرەبیداو هەر وولاتێك بەجیا.
2. بەندە بە توانای نوخبەی دەسەڵاتدار بۆ مناوەرەکردن لەنێوان چێکردنی بوارە جیاکانی ڕیفۆرم بەتایبەتیش بوارەکانی ئیداری و ئابوری و سیاسی .
3. بەندە بەهەڵوێستی نوخبەی دەسەڵاتدار لەبەرامبەر فشارەکانی ڕۆژئاوا و بەتایبەتیش ئەمریکا .

➢ لێرەشەوە دەکرێت کە ئەزموونی عەرەبی لە بواری ڕیفۆرمدا بکرێتە (5)جۆرەوە :–

1. ڕیفۆرمی سیاسی دەستپێشخەر :–

کە هەندێ وولاتی عەرەبی زۆر لە مێژە دەستی کردۆتە پرۆسەی ڕیفۆرم بۆ نموونە : مەملەکەتی مەغریب کەلەناوەڕاستی نەوەدەکانی سەدەی ڕابوردووەوە دەستی پێکردوە .دیارترین ڕیفۆرمیش :گرتنە دەستی دەسەڵات بوو لەلایەن پارتی ئۆپۆزسیۆنەوە لەساڵی 1998دا و هەموو گۆڕانکاریە دەستووریەکانی دواتر. و لەوانەش پێکهێنانی لیژنەی لێکۆڵینەوە و ویژدان لەساڵی 2004 و 2005دا تایبەت بە پێشێلکاریەکانی بواری مافی مرۆڤ و دواترینیشیان تایبەت بەمافەکان و ئازادیەکانی ژنان .

2. ڕیفۆرمی ئیداری و ئابوری و ئیلتیزامی گوتەیی بە ڕیفۆرمی سیاسیەوە :–

ئەم جۆرەشیان لەهەردوو وولاتی ئوردون و تونسدا چێ بووە و توانیویانە تاڕادەیەکی باش ڕیفۆرم لەبوارەکانی ئابوری و ئیداریدا چێ بکەن . بەڵام لەبواری سیاسیدا کارێکی گەورەیان نەکردوە, کە ئەم کارانەشیان جێگەی ڕەزامەندی ئەمریکا و ئەورووپییەکان بوون.

3. ڕیفۆرم لەژێر فشاردا:–

ئەم جۆرە لە ڕیفۆرم لە وولاتانەدا چێ بوە کە حوکم تیایاندا درێژخایەن بوە و توانای جەماوەر و گروپەکانی ناوخۆ زۆر لاواز بوە لەگۆڕانی دیموکراسیدا. وەك وولاتانی میسر و سعودیە, هەربۆیە پەنا براوەتە بەر فشاری دەرەکی و هەردوو وولات کەوتونەتە هەندێ ڕیفۆرم وەك ئەوەی لە میسردا کرا لە گۆڕانی دەستوور و گۆڕینی هەڵبژاردن و تەنها یەك کەس بۆ سەرۆك کۆمار و لە سعودیەشدا یانەیەك بۆ گفتوگۆی ڕیفۆرم دامەزرا. دیارە ئەم گۆڕانکاریانە زۆر کەم و بچوك بوون بەڵام لەلایەن کۆنە پارێزانەوە زۆر بەتوندی بەرەنگاریان لێدەکرا.

4. دژە ڕیفۆرم:–

ئەم پرۆسەی ڕیفۆرمە تەنها لەوولاتی سوریادا بەرەنگاری دەکرێت و بەئاسانی مل نادات بۆ فشارە دەرەکی و ناوخۆییەکان, بەڵام

www.dengekan.com

لەدوای بوونی بەشار ئەسەد بەسەرۆك كۆمار و لەكۆنگرەی دواهەمینی حیزبی بەعسی دەسەڵاتداردا لەساڵی 2005دا توانرا هەندێك لەسەرانی كۆنی حیزبی بەعس دووربخرێنەوە هەرچەندە كارێكی ئەوتۆ نەبوو.

هەروەها لیبیاش هەمان شێوەی سوریایە و هەڵوێستی توندی هەیە دژ بە ڕیفۆرم,بەڵام لەژێر فشارەكانی دەرەوەدا و لەلایەن نوخبەی گەنجی دەسەڵاتدارەوە هەندێ ڕیفۆرمی بچوك ئەنجامدراوە بەڵام لەئاستی پێویست دا نەبوون.

5. ڕیفۆرمی خۆبەخۆیی لەكەنداو :-

وولاّتانی كەنداوی عەرەبی خۆبەخۆ و وەك پێشكەوتن و جۆرە خۆگونجاندێك لەگەڵ بارودۆخە نوێیە دونیاییەكەدا كەوتۆتە چێكردنی پرۆسەی ڕیفۆرم لەدەستوور و یاساكانی هەڵبژاردن و ماف و ئازادی و بەشداری ژنان و پاراستنی مافەكانی مرۆڤ و ئازادكردنی كاری ڕێكخراوە مەدەنیەكان و...هتد..ئەوەمان لەبیر نەچێت كە ئەم كارانە هەرچەندە بچوكن بەڵام سەرەتایەكن بۆ گۆڕانكاری گەورە و قوڵتر لەداهاتوودا .

➢ پرۆسەی ڕیفۆرم لە وولاّتانی عەرەبیدا دوای ڕووداوی 11 سێپتەمبەر و هاتنە سەر حوكمی هەندێ لە وولاّتانی عەرەب

www.dengekan.com

لەلایەن توانا گەنجەكانەوە وەك وولاّتانی مەغریب و ئوردون و بەحرەین و سوریاوە گوڕوتینێكی زیاتری پەیدا كرد جا لەژێر فشاری ناوخۆیدا بێت یان دەرەكیدا بێت, ئاشكرایە هەردوو هۆكاری ناوخۆیی و دەرەكی كاریگەری خۆیان هەبوە لەسەر ئەو گۆڕان و ڕیفۆرمانەی كە كراون هەرچەندە زۆرینەیان مەبەست جوانكاری سیما و ڕوخساری دەسەڵاتدارەكان و سیاسەتەكانیان بوە نەك پرۆسەیەكی ڕەسەن و ڕاستەقینەی گۆڕان و ڕیفۆرم. ڕۆژئاواو ئەمریكاش مەبەست لەو فشارانەیان بۆ سەر دەسەڵاتە عەرەبیەكان هەمان ئامانجە كلاسیكیەكانیان بوە لە دەستخستنی نەوت و پاراستنی ئەمنی ئیسرائیل و پرۆسەی ئاشتی عەرەب _ئیسرائیل و لە و پێناوەشدا موجازەفەی گەورەی كاتی كردوە لەپێناو هێنانەدی ئامانجەكانی لەمەودای دووردا.

* * *

* *

*

بیردۆزەی (فەوزای دروستكەر)
الفوضى الخلاق

➢ زاراوەی (فەوزای دروستكەر) لەم سەردەمەی ئێستادا و لەكاتی شەڕی نێوان حیزبولاّو ئیسرائیل لەلوبنان و تەنانەت لە فەلەستین و عێراقیشدا بەزۆری بەكاردێت.بەلاّم مێژووی بەكارهێنانی ئەم زاراوەیە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئەفلاتونی فەیلەسوف كاتێك بەسیستەمی ڕژێمە گەندەڵەكەی شاری ڕەفاهی دەوت, لەكاتێكدا ئاشكرایە كە ئازادی ڕەها دەچێتە چوارچێوەی (فەوزا) وە. ئەم زاراوەیە لە ئێستادا و لەسەردەمی ڕێكخستنەوەی بارودۆخی وولاّتانی عەرەبیدا زۆر بەكاردێت كە لە هەناویدا بەرنامەی كاری نادیار و ئایندەیەكی مەترسیداری هەڵگرتوە .

بەلاّم لەلایەن بڕیار بەدەستەكانەوە مایەی گەشبینی و جێگەی ڕەزامەندیە. خاتوو كۆندۆلیزا ڕایس وەزیری دەرەوەی ئەمریكا لەمانگی 2006/7دا و پێش ئەوەی سەردانی ناوچەی ڕۆژهەلاّتی ناوەڕاست بكات لەچاوپێكەوتنێكی ڕۆژنامەی (واشنتۆن پۆسست) دا ڕایگەیاندكە ((پشتیوانی تەواو لەگۆڕانە دیموكراسیەكان دەكات لەناوچەی وولاّتانی عەرەبیدا و ڕەخنەی توندیشی گرت لە سیاسەتی دیفاكتۆ بەبیانوی پارێزگاری لەئارامی ناوچەكە و لەنێوان فەوزا و دەسەلاّت گرتنە دەستی ئیسلامیەكاندا, ووتی ئەم بارودۆخەی ئێستا هیچ جێگیر نیە و ئەو فەوزایەی كە پرۆسەی گۆڕانی

www.dengekan.com

دیموكراسی دەیهێنێتە ئاراوە لەسەرەتادا بریتیە لە جۆرێك لە فەوزای دروستكەر كە پێدەچێت لە كۆتایدا بارودۆخێكی باشتر بێنێتە ئاراوە)).

سیاسەتی ستراتیژی ئەمریكا لەلایەن موحافیزكارە نوێكانەوە و سەرۆك بۆشەوە بەو ئاڕاستەیەن كە سیاسەتی((فەوزای دروستكەر)) لەدونیادا بگرنە بەر و لە چاوپێكەوتنێكیدا لەگەڵ كەناڵی عەرەبیەی ئاسمانیدا سەرۆك بۆش ڕایگەیاند

((ئەگەر دەتانەوێت لەڕوانگەی من لەسیاسەتی دەرەوەدا تێبگەن ئەوا كتێبەكەی ناتان شارانسكی یارمەتیتان دەدات بۆ تێگەیشتنی زۆرێك لەو بڕیارنەی كە دراون و لەوبڕیارانەشی كە لەداهاتودا دەدرێن))5..

ناتان شارانسكی جولەكەیەكی ڕوسیە و كۆچی كردۆتە ئیسرائیل و بۆ یەك جار لەحكومەتی شارۆندا بۆتە وەزیر و سەرۆك بۆش لە نوسینگەی تایبەتی خۆی لە كۆشكی سپی چاوی پێكەوتوە و سەرسوڕمانی خۆی پێڕاگەیاندوە بەبیروڕاكانی كە لەكتێبی

((مەسەلەی دیموكراسی))دا دەریبڕیوە . كە تیایدا بیردۆزەی (فەوزای خەلاقی) ڕاڤەكردوە و داوای كردوە كە ئەمریكا كێشەی ((تایەفی)) بەكاربهێنێت وەك هۆكارێك بۆ زاڵبوون

بەسەر تەوەری شەڕدا و بەرقەرارکردنی دیموکراسیەت لەناوچەی عەرەبیدا.

شارانسکی ئیسلامی بەبزوتنەوەیەکی تیرۆریستی لەقەڵەمداوە بەشێوەیەك کە نەك تەنها مەترسیە بۆسەر ئیسڕائیل بەڵکە مەترسیشە بۆ هەموو دونیای ڕۆژئاوا.

ئەو وای بۆ دەچێت کە سەرکەوتن بەسەر تیرۆردا تەنها بەبەکارهێنانی هێز و وشککردنی سەرچاوەکانی نابێت بەڵکو بەچارەسەرکردنی هۆکارە قوڵ و ڕیشەییەکانی دەبێت کە سەرچاوەی گرتوە لە سیاسەتەکانی ڕژێمە عەرەبیە داپڵۆسێنەر و گەندەڵ و ئەو هۆشیاریە دژانەی کە بڵاوی دەکەنەوە لەبەرامبەر ئیسڕائیل و ڕۆژئاوادا ولێرەشدا شارانسکی هاوڕایە لەگەڵ هانتنگتۆن کە دەڵێت :

((ئیسلام دوژمنێکی شارستانیە بۆ ڕۆژئاوا)).6

ئەم سیاسەتەی موحافیزکارە نوێکان لەلایەن نوسەری بەناوبانگ ئەلیۆت کۆهینەوە پشتیوانی لێدەکرێت کە لەکتێبی ((سەرکردایەتی بالاّ ,سوپاو پیاوانی دەوڵەت و ڕابەرایەتی لەزەمەنی جەنگدا)) باس دەکات و کۆهین ڕای وایە کە

((جەنگ دژی تیرۆر بریتیە لە جەنگی جیهانی چوارەم لەکاتێکدا جەنگی سارد بریتی بوو لە جەنگی سێیەمی جیهانی)) , هەروەها ڕای وایە کە دەبێت((ئەمریکا

www.dengekan.com

سەربکەوێت لە جەنگی دژ بە ئیسلامی ئسوڵیدا لە میانەی نانەوەی فەوزایەکی تایەفی بۆ زاڵ بوون بەسەر ڕادیکاڵیدا))7.

هەروەها جۆرج بۆش لە چاوپێکەوتنێکی کەناڵی عەرەبیەی ئاسمانیدا ڕایگەیاندکە ((ئیسلامی ڕایکاڵی)) تاوانبارە و سەرچاوەی تیرۆر و نەبونی دیموکراسی و ئەنجام نەدانیپێشکەوتنە لە ناوچەی عەرەبیداو وای دانا کە ئیسلامی ڕادیکاڵی لەدوای شیوعیەتەوە دوژمنی ئاشتی و ئارامی دونیایە)).

ئەم سیاسەتی (فەوزای دروستکەرە) نوێ نیە لەلایەن ئەمریکاوە بەڵکو لەگەلیك کێشە و زەمەندا بەکاری هێناوە وەك لەکاتی هەڵایسانی شۆڕشی ئیسلامی لەئێراندا بەڕابەرایەتی ئایەتوڵاخومەینی و لەکاتی ڕووخانی دیواری بەرلین و ڕووخانی سیستەمی شیوعیەت و هەڵوەشانەوەی یەکێتی سۆڤیەتی جاران و هەموو ئاژاوە و خۆپیشاندانەکانی ڕۆمانیاو ئۆکرایناو جۆرجیاو..هتدا.

دوای ئەوەی کە سیاسەتی بەئەمریکاکردنی دونیا بەهێز و کارکردن بۆ گۆڕینی ڕژێمەکان و جوگرافیاکان لەڕێگەی

(فەوزای دروستکەرەوە)هاتە دی و هەرکاتێکیش پێویستی بەبەکارهێنانی سوپا و چوونە ناوەوە کرد بۆ ڕووخاندنی ئەو

ڕژێمانه ئەوا بێدوودڵی ئەو کاره ئەنجام دەدرێت و ئەم سیاسەتەش بوه ئەرکی سەرەکی هەموو سەرۆکه ئەمریکیەکان.

بەم شێوەیه ئەمریکا گەیشته ئەو قەناعەتەی که وولآته عەرەبیەکان له دووڕیانێکدان و گۆڕانه سیاسیەکان هەردەبێت ئەنجام بدرێن و نابێت بارودۆخەکه بەم شێوەیەی ئێستا بەردەوام بێت,چونکه دەبێته سەرچاوەی هەڕەشه بۆ سەر ئەمریکا و بەرژەوەندیەکانی لەئایندەدا.

خاتوو کۆندۆلیزاڕایس له کۆڕێکدا له شاری قاهیرەی پایتەختی میسردا دەڵێت((ئەمریکا ماوەی 60 ساڵه هەوڵی چێکردنی ئاشتی و ئارامی ناوچەکه دەدات لەسەر حسابی دیموکراسیەت , بەڵام لەمەودوا بەرنامەیەك پەیڕەودەکات که پاڵپشتی هەوڵەکانیئایندەی گەلانی ناوچەکه دەکات بۆ سەرکەوتن و بەرقەرارکردنی دیموکراسی.ئەم ئامانجەش لەسەرەتادا دەبێته هۆی نانەوەی هەندێ کێشه لەسەر زەمینەی واقیع له کاتی جێبەجێکردنیدا لەبەرئەوەی داواکاریه دیموکراسیەکان له ئێستادا بۆته گرەوی هەموو هێزه تایەفی و سیاسیەکانی ناوچەکه , پاڵپشتیکردنی ئەم داواکاریانەش مانای ئەوەیه کەپێکهاتەی ناوچەکه جارێکی تر دادەڕێژرێتەوه

www.dengekan.com

لەڕووی سیاسی و جوگرافی له چوارچێوەی ڕۆژهەلآتێکی ناوەڕاستی نوێدا))8..

دەسەلآتداره عەرەبیەکانیش هەریەکه له وولآتەکانیاندا پڕوپاگەنده وپێشبڕکێی کوێرانه بۆئەم پڕۆسەی گۆڕانکاریانه دەکەن و هەریەکەیان دەیەوێت که پێش ڕووداوەکه هەندێ گۆڕانکاری و ڕیفۆرمی جوانکاری نەك ڕاستەقینه ئەنجام بدات تاکو سیماو ڕوخساری سیاسەتەکانی جوان بکات لەبەردەم ئەمریکاو جەماوەری گەلەکانیاندا, بەڵام نازانن ئەمه سەرەتایەکه بۆ جارێکی تر داڕشتنەوەی نەخشەی ناوچەکه وەك ئەوەی لەئەنجامی ڕێکەوتنامەی (سایکس بیکۆ) ی ساڵی 1916 وه ڕوویدا و ئەم فەوزا دیموکراسیه دەبێته هۆی زاڵبوونی زلهێزه دەرەکیەکان بەسەر سیاسەت و ئابوری و سەروەت و سامانی ناوچەکەدا ...

نمونەی هەندێ ڕیفۆرم له وولآتانی عەرەبیدا...

• سەرەتا دەبێت ئەو ڕاستیه بزانین که پڕۆسەی ڕیفۆرم لەلایەن پاشاو سەرۆك و میرەکانەوه هەرگیز بەویست و ئیرادەی خۆیان جێبەجێ ناکرێت, تەنها لەژێر فشاری جەماوەر و هێزی دەرەکیدا هەندێ ڕیفۆرمی بچوك ئەنجام دەدەن بەمەبەستی

جوانكاری و هێوركردنەوە و هەڵمژینی ڕقی گەلەكانیان . ئەمە لەلایەك و لەلایەكی تریشەوە هەمیشە هێزە ئۆپۆزسیۆن و كۆمەڵە و ڕێكخراوە مەدەنی و گروپی فشارەكان داوای ڕیفۆرم دەكەن نەك دەسەڵاتدارانی حوكم. پرۆسەی ڕیفۆرم لای دەسەڵاتداران مانای گۆڕین و نەمان و ڕووخانە بۆیە بەهەموو شێوە و شێوازێ و تواناییەكیانەوە بەرگری لێ دەكەن و بەلای هێزە ئۆپۆزسیۆنەكانیشەوە ڕیفۆرم مانای چاكسازی و نوێبونەوە و نەمانی گەندەڵیە بۆیە ئەمانیش سوورن لەسەر چێكردنی و سەركەوتنیشی .بەم شێوەیەش ململانێیەكی توند و مێژووی و درێژخایەن بەبەردەوامی لەنێوان ئەم دووبەرەیەدایە و سەرەنجامیش سەركەوتن هەر بۆ ڕیفۆرمخوازان دەبێت گەرچی دوور و سەختیش بێت. ڕیفۆرمیش لەووڵاتانی عەرەبیدا لەم چوارچێوەی یاسا سروشتیە دەرناچێت .

1. ووڵاتانی كەنداوی عەرەبی

كەهەریەكە لە ووڵاتانی ((سعودیە و كوێت و ئیمارات و قەتەر و بەحرەین و سەڵتەنەی عومان و یەمەن) دەگرێتەوە و هەریەكەیان بەڕێژە و جۆر و قەبارەی جیاواز كەوتونەتە چێكردنی ڕیفۆرم لەبوارەكانی ئیداری و ئابووری و كۆمەلآیەتی و

www.dengekan.com

لەبواری سیاسیشدا كەمتر .بەتایبەتیش دوای ڕووداوی 11 سێپتەمبەری 2001ی ئەمریكا .هەرچەندە ئەم دەسەڵاتدارانە هەرگیز ڕیفۆرمێك ناكەن كەمەترسی هەبێت بۆ سەر دەسەڵات و مانەوەیان .بەڵكو هەندێ ڕیفۆرمی بچووك دەكەن بۆ خۆڵكردنە چاو وەك هەندێ گۆڕانی دەستووری و یاساكانی هەڵبژاردن و ئازادیە تاكەكەسی و میدیاكان و هەندێ ئازادی ژنان و مافە مەدەنیەكان و كرانەوەیەكی كەم بۆ ڕاگەیاندن و مافەكانی مرۆڤ و...هتد . ئەم ووڵاتانە كۆمەڵگایەكی داخراوی ئیسلامین و هەتا ئێستا ژیانی حیزبایەتی بوونی نیە و پاشاو میرەكان و بنەماڵەكانیان دەسەلآتی ڕەهایان هەیە و هیچ كەس و لایەنێك چاودێری دەسەلآت و سەروەت و سامانیان ناكات و هەڵبژاردنی پەرلەمان و شارەوانی زۆر بەكەمی بونیان هەیە.

لەنێو ئەم ووڵاتانەدا كوێت و بەحرەین و قەتەر ڕیفۆرمی بەرچاویان ئەنجام داوە لەچاو سعودیە و ئیمارات و یەمەن و سەڵتەنەی عوماندا, ئەم ووڵاتانە جۆری حوكم تیایاندا جگە لەیەمەن پاشایی و ئەمیری و سوڵتانیە و بەنەماڵیین و گرتنە دەستی دەسەلآت ویراسیە و تەنها مردن لەكورسیەكانیان دایاندەگرێت و ئەم ووڵاتانە توانای مادیان بەهێزە و دەوڵەمەندن بەنەوت و هاوپەیمانێكی نزیكی ئەمریكاو ڕۆژئاواشن.

2. ڕیفۆرم لە میسر و ئوردوندا

لەمیسردا کە وولاتێکی خاوەن مێژوو شارستەنیە و دێرینترین دەسەلات و حکومەتی تیادا بوە لەسایەی ڕژێمەکانی پاشایەتی و دواتریش کۆماریدا دیموکراسیەتێکی ئەوتۆ نەبوە و لەسەردەمی کۆماریشدا هەمیشە لەژێر سایەی یاسای سەربازی و تەواریدا کە تائێستاش بەردەوامە حوکمیان کردوە و بەدرێژایی 54 ساڵ تەنها 3 سەرۆك کۆمار گۆڕاون و ئەویش بەمردن یان تیرۆرکردن و حوسنی موبارەکیش بۆماوەی 25 ساڵە بەردەوامە لەدەسەلاتدا و تائێستا جێگرێکی بۆ خۆی دیاری نەکردوە . ژیانی حیزبایەتی هەیە بەلام ئۆپۆزسیۆنێکی بەهێز نیە .تەنها ئیخوان موسلیمینەکان مەترسی گەورەن بۆ سەر دەسەلات و ئەوانیش قەدەغەکراون. ڕاگەیاندن و ئازادیەکانی تر دابین نەکراون و کۆنترۆڵی حکومەتن , مافی ژنان و مرۆڤ باش نەپارێزراون ئابوریەکی لاواز و بێهێزیان هەیە . هەڵبژاردنەکان کۆنترۆڵی حیزبی حاکمن , بەلام لەدوای ڕووداوی 11 سێپتەمبەرەوە لەژێر فشارە ناوخۆیی و دەرەکیەکاندا هەندێ ڕیفۆرمی سیاسی و ئابوری و ئیداری و کۆمەلایەتی کراوە . کە جێگەی دڵخۆشکەرن هەرچەندە بچووکن .گۆڕینی یاساکانی هەڵبژاردن و سەرۆکایەتی و دیاریکردنی ماوەی سەرۆکایەتی و ...هتد لەوریفۆرمانەن..

www.dengekan.com

هەرچی وولاتی ئوردونە. شانشینە و وولاتێکی هەژار و کەم دەرامەتە و پرۆسەی ڕیفۆرم هەنگاوی باشی ناوە لەڕووی ئیداری و ئابوریەوە.بەلام لەڕووی سیاسیەوە کەمتر, چونکە هێشتا ژیانی حیزبایەتی و ئازادی میدیا و تاکەکەس و گروپ و ڕێکخراوەکان لەقاڵب دراون.

3. ڕیفۆرم لە وولاتی سوریادا

ئەم وولاتە کۆماریە و بۆماوەی زیاتر لە 40ساڵە لەلایەن حیزبی بەعسی عەرەبی شۆڤێنیەوە دەبرێت بەڕێوە و خاوەن ئایدۆلۆژیایەکی نەتەوەیی دەمارگیرە و کۆنەپارێز و تاك ڕەوە هەربۆیە گەورەترین ڕێگرە لەبەردەم پرۆسەی ڕیفۆرمدا و بچوکترین ئازادیەکانی ژیانی حیزبایەتی و میدیا و تاکەکەسی تیادا نیە مافەکانی ژنان و مرۆڤ پێشێلن و ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی بوونیان نیە و ئابوریەکی داخراوە و ئاڕاستەکراویان هەیە و هەژاری و بێکاری زۆرە و هەڵبژاردنی پەرلەمان و شارەوانیەکان بەشێوەیەکی کارتۆنی هەن . دوای هاتنە سەر حوکمی بەشار ئەسەد لەساڵی 2000داو لەکۆنگرەی دواهەمینی حیزبی بەعسی دەسەلاتدار لەساڵی 2005دا توانرا ژمارەیەك لە سەرکردە کۆن و تەقلیدیەکان دووربخرێنەوە وەك سەرەتایەك بۆ پرۆسەی ڕیفۆرم.

4. ڕیفۆرم لەووڵاتانی مەغریبی عەرەبیدا

که پێك هاتوون له ووڵاتانی ((مەملەکەتی مەغریب و مۆریتانیاو تونس و جەزائیر و لیبیا)) ئەم ووڵاتانە هەموویان جگە لە ووڵاتی مەغریب کەجۆری حوکم پاشایەتیە ئەوانی تر کۆمارین و تەنها مردن یان کودەتا سەربازیەکان لایان دەبەن لەسەر کورسی حوکم . ئەگینا هیچ کاتێك ئاڵوگۆڕی دیموکراسی دەسەلآتیان تیادا ئەنجام نادرێت. لیبیا لەساڵەکانی شەستەوە تاك ڕەوانە و توندڕەوانە و داخراوانە حوکم دەکرێت و لەئێستاشدا لەلایەن نوخبەیەکی گەنجەوە لەو ووڵاتەدا هەندێك ڕیفۆرم چێکراوە لەژێر فشاری دەرەکیدا وەك دەست هەڵگرتن لە پڕۆژە ئەتۆمیەکەی و وازهێنانی لەپشتیوانی تیرۆریستان و باشکردنی پەیوەندیەکانی لەگەڵ ئەمریکا و ئەورووپییەکاندا .هەرچی تونسیشە لەکاتی سەربەخۆبونیەوە لەشەستەکانەوە 2 سەرۆك کۆماری گۆڕیوەو بەشێوەیەکی تاك ڕەوانە و دیکتاتۆریانە حوکم کراوە . هەرچەندە لە ئێستادا ڕیفۆرمی ئابوری و ئیداری بەرچاوکراوە بەلاّم لەبواری سیاسی و مافەکانی مرۆڤدا کاری گەورە ئەنجام نەدراوە.هەرچەندە هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی و شارەوانی دەکرێت .بەلاّم کارتۆنی و ڕووکەشن.

www.dengekan.com

لەجەزائیردا و لەدوای جەنگی ئەهلی دژ بەئیسلامیە ئوسوڵیەکان و کێشەی ئەمازیغیەکان هەندێ ڕیفۆرم کراوە بەلاّم هێندە نین کە بتوانرێت متمانەی پێبکرێت .

هەرچی مۆریتانیاشە کە ووڵاتێکی دوورە دەست و داخراو وکەناگیرە و پەراوێزخراوە و تاکە ڕەوانە بەڕێوە دەبرێت , هەرچەندە هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی و شارەوانیەکانی تیادا ئەنجام دەدرێت بەلاّم ڕووکەشن و ووڵاتێکی هەژار و دواکەوتوو نەخوێندەوارە.

هەرچی مەملەکەتی مەغریبیشە, لەچاو سەرجەم ووڵاتانی تری عەرەبیدا پڕۆسەی ڕیفۆرم هەنگاوی باشی ناوە بەتایبەتی لەدوای هاتنە سەر حوکمی مەلیك محمەمەدی شەشەمەوە کە گەنجە و توانیویەتی هەندێ ڕیفۆرمی بەرچاوی سیاسی و ئابوری و کۆمەلآیەتی ئەنجام بدات لەوانەش سەرکەوتنی هێزە ئۆپۆزسیۆنەکان بۆ حوکم لە ساڵی 1998دا و گۆڕینی یاسای مەدەنی ژنان و میرات و تەلاّقدان و پێکهێنانی لیژنەی لێکۆڵینەوەی مافەکانی مرۆڤ. مەغریب بەناوبانگە بەوەی کەلەساڵی 1937وە فرەیی حیزبایەتی تیادا بەرجەستە بوە و یەکەم حیزبی سیاسی تیادا لەدایك بوە و لەئێستادا 30حیزبی سیاسی تیادایە و 26یان بەشدارن لە پەرلەمانی ئەو ووڵاتەدا .

5. ڕیفۆرم لە عێراقدا

لەدوای ڕووخانی ڕژێمی بەعسەوە لەساڵی 2003دا ژیانێکی نوێ و ڕژێمێکی نوێ هاتۆتە ئاراوە کە بڕوای تەواویان بەدیموکراسیەت هەیە و تائێستا 3 هەڵبژاردنی دیموکراسی و ئازادی بۆ پەرلەمان و ڕاپرسی لەسەر دەستوور تیادا ئەنجام دراوە و هەنگاو بەرەو بازاڕی ئازادو ئازادیەکانی حیزبایەتی و میدیا و تاکە کەس هەڵنێنراوە و ڕۆڵی ژنان بەرز دەنرخێت و تارادەیەکی باش مافەکانی مرۆڤ پارێزراوە و دام و دەزگاکانی یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەری لەیەکتر جیان و سەربەخۆن .. ئومێد زۆرە لەداهاتوودا عێراق ببێتە نمونەیەکی گەش لەووڵاتانی عەرەبیدا بۆ ژیانی دیموکراسی و ئازادیەکان و ئەگەر لە جەنگی دژە تیرۆر و ئەم بارودۆخە ئەمنیە ئاڵۆز و ناجێگیرە ڕزگاری ببێت و سەرکەوتن بەدەست بهێنێت . ئاشکرایە ووڵاتی عێراق لە ساڵی 1921وە کە یەکەم حکومەتی پاشایەتی تیادا دامەزراوە و دواتر هەموو حکومەتەکانی پاشایەتی و کۆماری هیچ جۆرە دیموکراسی و ئازادیەکیان نەبوە و مافی مرۆڤ و ژنان و ئازادی کاری ڕێکخراوەی بە خراپترین شێوە پێشێل و

www.dengekan.com

قەدەغەکراو بوون بەهەمان شێوەی ووڵاتانی تری عەرەبی لەلایەن جۆرە حوکمێکی شۆڤێنی و تاکڕەو و دیکتاتۆرەوە بەڕێوە براوە .

- گرنگ دەسپێکردنی قۆناغ و پڕۆسەی ڕیفۆرمە لە ووڵاتانی عەرەبیداو ئومێد زۆرە لەداهاتوودا گۆڕانی گەورە و ریشەیی لەجوگرافیای سیاسی ئەم ناوچەیەدا ئەنجام بدرێت لەسایەی پرۆسەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی گەورەوە کە لەلایەن ئەمریکاوە لەساڵی 2004دا داڕێژراوە و دەست بەجێبەجێکردنیشی کراوە کەئامانجی ڕیفۆرمی سیاسی و ئابوری و زانستیە لەم ناوچەیەدا و سەرەتاکەشی بەڕووخانی هەردوو ڕژێمی تاڵیبان لە ئەفغانستان و ڕژێمی بەعس لە عێراق دەستی پێکردو هەر بەردەوامیشە و پێدەچێت چەندین ساڵی داهاتووش بخایەنێت .

6. ڕیفۆرم لە ووڵاتانی تری عەرەبی دا

وەك ووڵاتانی((سودان و سۆماڵ و جیبۆتی و ئەریتریا)) کە ڕۆڵ وکاریگەریەکی گەورەیان نیە لەسەر جیهانی عەرەبی و سەرقاڵی شەڕی ناوخۆی و نەخۆشی و برسێتی و هەژاری و بێکاریەکانی خۆیانن و ناپەرژێنە سەر پڕۆسەی ریفۆرمە سیاسی و ئابوریەکان و ..هتد چونکە ئەم پڕۆسەیە بە پێشکەوتنی ئاستی گوزران و ژیانی کۆمەڵگا باشتر دەچێتە

پێش و جێگیری باری سیاسی و ئەمنی و ئابوریش کاریگەری خۆیان دەبێت و ئەگەر بزانین ئەم وولاّتانەش بەهەمان شێوەی براکانیان لەلایەن حوکمێکی نادیموکراتی و خۆسەپێن و تاك ڕەو دواکەوتووەوە بەڕێوە دەبرێن .

➢ تەنها وولاّتی لوبنانە کە لەناو وولاّتەعەرەبییەکاندا جۆرە ئازادیەك و دیموکراسیەکی تیادا بەرجەستە بوە و هەڵبژاردنەکانی تیادا ئەنجام دەدەرێت و ژیانی حیزبایەتی و ئازادیەکانی تاکەکەس و میدیاکانی تیادا بەرقەرارە و مافەکانی مرۆڤ و ژنانی تیادا پارێزراوە ئەوەش لەبەرئەوەی نەتەوە و مەزهەب و ڕۆشنبیری جیاوازی تیادایە و جۆری حوکمەکەی پەرلەمانی دیموکراتیە , بەلاّم بەهۆی شەڕی ناوخۆی و هەژاریەوە نەیتوانیوە ببێتە نمونەیەکی بەرز و بالاّ لەناو وولاّتانی عەرەبیدا لە پرۆسەی ڕیفۆرمدا .

www.dengekan.com

* * *

* *

*

ڕیفۆرم
لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا...

➢ ئاشکرایە ئێران وولاّتێکی خاوەن مێژوو شارستانیەت و ئیمپراتۆریەتێکی گەورە و دێرینە لە ناوچەکەدا و پێگەیەکی جوگرافیو سیاسی گرنگی هەیە و ئەزمونێکی دەوڵەمەندیشی هەیە لە حوکم و دەسەلاّت و بەڕێوەبردنی دەوڵەتدا . ئێران وولاّتێکی زۆرینە موسوڵمانی شیعە مەزهەبە و لە چەندین نەتەوە و مەزهەبی ئاینی جیاواز پێك هاتوە هەر لە مەزهەبەکانی شیعە و سونە و مەسیحی و ئەرمەن و نەتەوەکانی فارس و کوردو عەرەب و ئازەر و تورك و بەلوش و ..هتد.

ئێران خاوەن توانایەکی مادی و مرۆیی و سروشتی گەورە و دەوڵەمەندە. بەدرێژایی مێژووی کۆن و نوێی لەلایەن چەند بنەماڵەیەکی بەناوبانگ و دەسەڵاتداری ساسانی و قاجاری و پەهلەوی ..هتدوە بەڕێوەبراوە و جۆری حوکم تیایدا شاهانە و ئیمپراتۆری بوە کە حوکمێکی بنەماڵەیی ومیراتگری و لەسەر بنچینەی جەورو ستەم و خۆسەپاندن و تاك ڕەوی دامەزراوە و دووربوە لە هەموو شێوازێکی دیموکراسیانە. و لەساڵی 1979شەوە لەسایەی ڕاپەڕینێکی جەماوەریەوە توانرا کۆتایی بەحوکمی شاهانەی 40ساڵ زیاتری بهێنرێت و لە جێگەیدا کۆمارێکی ئیسلامی ویلایەتی فەقیهیی‌شیعە مەزهەبیان دامەزراند. کە ئەمیش بەهەمان شێوەی حوکمی پێشووتری خۆی و بگرە توندتریش حوکمیان دەکرد و لەڕووی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و ئیداری و ئەدەب و هونەر و..هتد زۆر داخراوبوون و هیچ جۆرە شەفافیەتێکیان پەیڕەو نەدەکرد و هەرهێندەی دەسەڵاتیان چەسپی کەوتنە سەرکوتکردنی نەیارانیان لەبزوتنەوە شۆڕشگێڕی و ئازادی خوازەکان لەهەموو نەتەوە و تەنانەت مەزهەبەکانیش و ڕێگەیان بەکاری حیزبی نەداو یاسای سەربازی و تەواریان سەپاندو ئابوری و بازاڕیان ئاڕاستەو کۆنترۆڵ کرد و شەریعەتی ئیسلامیان سەپاند و ئازادی تاکە کەس و ژنانیان قەدەغەکرد و کاری

www.dengekan.com

ڕۆژنامەگەریان پەك خست و ئەدەب و هونەرو وەرزش وموسیقاو ...هتیان بۆ دواوە گەڕاندەوە و کاری هەموو کۆمەڵە و گروپ و ڕێکخراوە پیشەیی و مەدەنیەکانیان ڕاگرت و حوکمێکی توندڕەو و سەپێنراو ونەخوازراویان پەیڕەکرد.

هەربۆیە هەر لەسەرەتای دەسەلآت و حوکمی ئەم گروپە ئیسلامیەدا دژایەتی زۆریان کراو بۆ پەیدا بوو لەناوخۆی وولآت و لەلایەن سەرجەم نەتەوە و مەزهەبەکانەوە و لەدەرەوەشدا لە وولآتانی ناوچەکە و ڕۆژئاواشدا دوژمنایەتی‌یەکی گەورەیان بۆ دروست بوو لەئەنجامی هەڵسوکەوت و سیاسەت و گوتارە توندڕەوەکانیانەوە کە هیچ جۆرە ڕێزێکی بۆ مافەکانی مرۆڤ نەهێشتبۆوە و کەوتە پیادەکردنی سیاسەتی ناردنە دەرەوەی شۆڕش بۆ وولآتانی ناوچەکە و دونیاش و پشتیوانی لەهەر گروپێکی ئیسلامی و شیعە مەزهەب دەکرد لە دونیادا کە ئەمەش مەترسیەکی گەورەبوو بۆ سەر ئەمنی نەتەوەیی ئیسرائیل و ئەمریکا و ڕۆژئاوا و و هاوپەیمانەکانی ئەمریکاش لەناوچەکەدا.

هەرئەمەش بوو کە جەنگێکی 8 ساڵەیان دژی بەرپاکرد کە عێراق سەرەنێزەی ئەو جەنگە بوو وەتوانرا بەر بە سیاسەتە فراوانخوازیەکانی ئێران بگیرێت و ژێرخانی ئابوری و هێزی

سەربازی و توانای شەڕکردنی پەك بخرێت و بۆ چەندین ساڵیش بەرەو دواوە بگەڕێنرێتەوە .

دەسەڵاتدارانی ئێرانی لەناو خۆشیاندا و هەر لەسەرەتاوە لە ململانێیەکی توندا بوون لەنێوان باڵە جیاوازەکاندا کە لەدووباڵی سەرەکی کۆنەپارێزەکان (موحافیزکارەکان) و ڕیفۆرمخوازەکان پێك هاتبون کە هەریەکەشیان لە چەندین پارت و ڕێکخراوی جیاواز دروست ببون . لەمیانەی ئەم ململانێ خوێناویانەدا گەلێك سەرکردە و پیاوی ئاینی بەناوبانگی ناو هەردوو باڵەکە تیرۆرو کوژران و لەناو چوون و تادواجار باڵی موحافیزکارە توندڕەوەکان بە ڕابەرایەتی ئایەتوڵا خومەینی و خامنەئی و ڕەفسەنجانی سەرکەوتنیان بەدەست هێنا ..

ئەم باڵی موحافیزکارانە لەساڵی 1979-1995 باڵادەست بون و هەموو پۆستە گرنگ و کاریگەرەکانیان لەدەستدا بوو , لەم سەردەمی دەسەڵاتەیاندا تووشی شەڕی عێراق_ئێران هاتن و نەیان توانی سەرکەوتن بەدەست بهێنن و لەئەنجامی شەڕەکەشدا باری ئابوری وولات هێندەی تر بۆدواوە گەڕایەوە و باری کۆمەڵایەتیش لەئەنجامی شەڕەکەدا لێك هەڵوەشاو بوارەکانی تری ژیانیش هەموویان کاریگەری شەڕیان بەسەرەوە مابۆوە و تووشی نسکۆ و دواکەوتن بون و نەیان توانی لەسەر ئاستی ناوچەیی و دونیاشدا پێگە و سیاسەت و گوتاری ئێران بچەسپێنن و بەهێزی

www.dengekan.com

بکەن و لەسەر ئاستی ناوخۆش سەرەڕای قەدەغەکردنی ئازادیەکان و سەپاندنی بەزۆری شەریعەتی ئیسلامی و لەڕووی ئابوریشەوە هیچ گەشەکردن و خۆشگوزەرانیەکیان بەدەست نەهێنا .

هەموو ئەم هۆکارانە بوونە هۆی سەرهەڵدانی جۆرێك لەدەنگی نارەزایی و ئەمەش ڕێگەی خۆشکرد بۆ بەهێزبونی باڵی ڕیفۆرمخوازان و توانیان لە هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی ساڵی 1995دا و بۆماوەی 10 ساڵی ڕێك پۆستی سەرۆك کۆماری و زۆرینەی پەرلەمان و گەلێك پۆستی گرنگ بگرنە دەست و ئەمەش بە پشتیوانی ژنان و گەنجانی ئێران بوو چونکە ئەم دووچینە زەرەرمەندی گەورەبوون لەسیاسەتە بەزۆر سەپێنراوەکانی موحافیزەکان و هەمیشە لە هەوڵی کرانەوە و ڕزگاربووندا بوون لەوپێناوەشدا چەندین خۆپیشاندان و نارەزاییان سازدەکرد داواکاری ئازادی زیاتر و پاراستنی مافەکانیان دەکرد. ئەم سەرکەوتنەی ڕیفۆرمخوازان لەلایەن ڕابەری کۆمارو دەستەی چاودێری بەرژەوەندی دەستوور کە موحافیزەکارەکان بەدەسەڵات بوون تیایدا ڕێگر بوون لەبەردەم هەوڵ و پلان و کاری ڕیفۆرمخوازەکان بەسەرۆکایەتی محمەد خاتەمی سەرۆك کۆمار بۆیە نەیان توانی لەماوەی 10 ساڵی دەسەڵاتیاندا زۆرێك لە بەرنامە و بەڵێنەکانی هەڵبژاردنەکان بۆ جەماوەرەکەیان وەدی

بهێنن و ئەمەش بوە هۆی دروست بوونی جۆرە تورەبونێك لە ریفۆرمخوازان و لەهەڵبژاردنەکانی 2005ی سەرۆکایەتی و شارەوانیەکان زۆرینەی دەنگدەران دەنگیان دایەوە موحافیزەکارەکان و بەمەش شکستێکی گەورە بەر ریفۆرمخوازەکان کەوت و دوورکەوتنەوە لە دەسەلأت .

هەروەك چۆن ئایەتولأ خومەینی لەسەرەتای شۆرِشدا و لەئێستاشدا ئایەتولأ خامنەئی رابەری کۆمار دووپاتیان کردەوە کە ((هەردوو باڵی موحافیزکاران و ریفۆرمخوازان لە ئێراندا زۆر پێویستن وەکو پێویستیچۆلەکەیەك بۆ هەردوو باڵەکەی بۆ فرین))9 . هەربۆیە بەمەبەستی درێژە پێدانی ئەم ململانێیە لەناوریزی موحافیزکارەکانی پێشوودا رەوتێکی نوێ سەریهەڵدا و بە((موحافیزکارە نوێکان)) وە ناسران و لە پێشینە توندرەوەکانیان میانرەوتر بوون لەسیاسەتە ناوخۆیی و دەرەکیەکانیاندا و هەوڵی جوانکردنی سیما و روخساری ئێرانیان دەدا لەناوخۆو دەرەوەدا و بەمەش بەربەرەکانێی باڵی ریفۆرمخوازەکانیان دەکرد . ئەم رەوتە نوێیە گەورەترین کاریان ئەوەبوو کە گەنجەکانیان هێنایە پێشەوە بۆ دەسەلأت و بەشداریان پێکردن و پلە و پۆستە گرنگەکانی سەرۆکی کۆمار و سەرۆکی پەرلەمان و ئەندامانی پەرلەمان و وەزیرەکان و گەلێك پۆستی تری گرنگیان پێدان و بەمەش دەم و چاوێکی نوێ و

www.dengekan.com

گورِوتین و توانا و بیرو خوێنێکی نوێیان وەبەر جەستەی باڵی موحافیزکارەکاندا کردەوە و هەروەها لیژنەیەکیان پێك هێنا بەمەبەستی دایەلۆگو گەشەپێدانی ریفۆرم و هەوڵی بەرزکردنەوەی ئاستی خزموتگوزاریە گشتیەکانیاندا کە پێشکەش بە جەماوەر دەکرێت لە هەموو بوارەکانداو لەسەرو هەمووشیانەوە بەتوندی دەستیان گرتوە بە مافی ئێران لەوەدەست هێنانی چەکی ئەتۆمی و بەمەش زۆرینەی گەلانی ئێران پشتیوانیان لێ دەکەن . سەرەرای فشارەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل و ئەورووپیەکانیش

- کێشەکانی ئێران

ئێران لەسایەی ئەم حوکمە ئیسلامیە شیعە مەزهەبەی ئیستایدا گەلێك کێشەی ناوخۆیی و ناوچەیی و دونیایی بۆ دروست بوە کە بونەتە مایەی گۆشەگیرکردن و دواکەوتنی و دروست بوونی نارەزایی لەسیاسەتەکانی ئەوانیش لە :-

1. کێشە ناوخۆییەکان

کەخۆیان لە کێشەی کەمینە نەتەوە و مەزهەبەکانی کوردو عەرەب و بەلوش و ئازەر و مەسیحی و سونەکاندا دەبینێتەوە کە ئەمانە هەموویان نارازین لە جۆر و مامەڵەی دەسەلأتداران و بەشێوازی جیاواز مقاوەمەتی خۆیان درێژە پێدەدەن.ئەمە و سەرەرای ململانێکانی باڵە سیاسیەکانی ناو دەسەلأت کە

خۆیان لەهەردوو باڵی موحافیزکارەکان و ڕیفۆرمخوازەکاندا دەبیننەوە,کەئەم ململانێیە کاری کردۆتە سەر بوارەکانی سیاسەت و ئابوری و کۆمەڵایەتی و ..هتد.

2. کێشەی کورە ئەتۆمیەکان

ئەم کێشەیە بەڕادەیەك کاری کردۆتە سەر پەیوەندیەکانی ئێران لەناوچەکە و دونیاشدا کە ئێرانی خستۆتە بەرمەترسی لێدان و هێرشکردنە سەر لەلایەن ئەمریکاوە .و ئێرانیش سوورە لەسەر وەدەست هێنانی و بەهیچ جۆرێك ڕازی نیە دەست لەو پرۆژەیە هەڵبگرێت بەبیانوی پێویستی زۆری ئێران لەڕووی ئەمنیەوە بەو پرۆژەیە.

ئەمریکاش لەنیازە شاراوەکانی ئێران تێدەگات و دەزانێت هەرکاتێك ئێران بوە خاوەنی ئەو چەکە لەگەڵ ئەو توانا گەورە و بەهێزە مادی و مرۆییە سەربازیەی وەدەستی هێناوە لە چەك و تەقەمەنی و فرۆکە و ژێردەریایی و ڕۆکێتی بالیستی و..هتد,ئەوا بەلآنسی هێزەکان لە ڕۆژهەلآتی ناوەڕاستدا تێك دەچێت و مەترسی گەورە لەسەر ئەمنی ئیسڕائیل و دەوڵەتانی تری هاوپەیمانی ئەمریکا لەناوچەکەدا دروست دەبێت و ئەم کارەش بەهیچ جۆرێك لەلایەن ئەمریکاوە جێگەی قبوڵکردن نیە.

3.ئێران و پەیوەندیەکانی بەووڵآتانی عەرەبیەوە

ئێران بەهۆی درێژی سنووری لەکەنداوی فارسدا و بەرامبەر وولآتانی کەندا و کێشەی 3 دورگەی (گنب الکبری و گنب الصغری و ابوموسی) لەگەڵ ئیمارات و کێشە مێژوویەکانی لەگەڵ عێراقدا و وولآتانی تری کەنداو وەك سعودیە و کوێت و ..هتد, هەمیشە پەیوەندیەکانی ئێران بەم وولآتانە و سەرجەمی وولآتانی عەرەبی تر وەك ئوردون و میسر خراپ بوە . ئێران تەماعێکی مێژوویی لەخاکی عێراق و دەوڵەتانی کەنداودا هەیە و هەرجارەی بەبیانویەك وەك پاراستنی جێگە پیرۆزەکانی کەربەلاو نەجەف و پاراستنی شیعەکان لە زوڵم و چەوساندنەوە . تاکە دەوڵەتێکی عەرەبی کە پەیوەندی باشی لەگەڵ ئێراندا هەبێت سوریایە کە ئەمیش بەمەزهەب شیعەیە و بەهۆی دروستبوونی حیزبوڵای شیعەش لە لوبناندا,مانگێکی (هیلالی) شیعە لەناوچەکەدا دروست بوە کە مەترسی لەلایەك بۆ ئیسڕائیل و لەلایەکی تریشەوە بۆسەر وولآتە سونە مەزهەبەکانی کەنداو و ئوردون و میسر پەیدا کردوەکە ئەمەش جارێکی تر مەترسی بۆ سەر بەرژەوەندیەکانی ئەمریکا دروست کردوە .

4. ئێران و پەیوەندی بەتیرۆری جیهانیەوە

ئێران لەسەرەتای دەسپێکردنی شۆڕشی ئیسلامیەوە وەك وولآتێکی پشتیوانی ئیراهاب و تیرۆری جیهانی ناوی دەرکرد

www.dengekan.com

بەمەبەستی لێدانی بەرژەوەندیەکانی ئەمریکا و ئیسرائیل و لەدوای ڕووداوی 11ی سێپتەمبەرەوە ئێران ڕۆڵێکی بەرچاوی بینی لەشەڕی ناوخۆی باڵەکانی ئەفغانستاندا و پشتیوانی شیعە مەزهەبەکانی دەکرد و دواتریش لەدوای ڕوخانی ڕژێمی بەعس لەعێراقدا ئێران جارێکی تر پشتیوانی لە ڕێکخراوی ئەلقاعیدەی تیرۆریست و هەموو ڕێکخراو ومیلیشاچەکدارەکانی بەدر و صەدریان دەکرد بۆ نانەوەی ئاژاوە و پشێوی بۆ ئەوەی ئەمریکا سەرکەوتن بەدەست نەهێنێت لە عێراقداو عێراقی کردە گۆڕەپانی ململانێکانی لەگەڵ ئەمریکادا و چەندین گروپ و چەکداری تیرۆریستی ڕەوانەی ناو عێراق دەکرد لە ئەفغانستانەوە بەدرێژایی هەموو سنورەکانی لە باشورو باکورو ناوەڕاوە بەئاشکراو بەنهێنی پاڵپشتی لە شیعەکان دەکرد لە هەڵبژاردنەکاندا بۆ ئەوەی سەربکەون و دەسەلآتێکی شیعە مەزهەب دابمەزرێنن.

5. کێشەی ئێران لەگەڵ ئەمریکا و ئەوروپا و ئیسڕائیلدا

هەموو کێشەکانی ناوخۆ و دەرەوەی ئێران لەگەڵ وولآتانی ناوچەکە و پەیوەندی بەتیرۆری جیهانیەوە هێندەی تر کێشەکانی لەگەڵ ئەمریکا و ئیسرائیل و ئەوروپادا قوڵتر کردەوە بەتایبەتیش لەسەر کێشەی کورە ئەتۆمیەکانی .

ئەمریکا بۆ فشار خستنە سەر ئێران بەمەبەستی گۆڕینی هەڵوێست و گوتاری دژی ئەمریکا لەڕێگەی کۆمەڵێك فایلەوە فشاری دەکردە سەر ئێران لەوانەش:-

فایلی ئەتۆمی و توانای پێشخستنی ئێران بۆ ڕۆکێتە بالیستیە مامناوەندەکانی لەجۆری شیهاب و فایلی مافی مرۆڤ و ئازادیە ناوخۆییەکان و هەروەها فایلی پشتیوانی تیرۆر و دەستوەردان لەکاروباری وولآتانی دراوسێ و بەتایبەتیش عێراق, ئەمریکا تارانی بەوەتاوانبار دەکرد کە دالّدەی هێز و کەسایەتیەکانی ئەلقاعیدەی داوە لەوانە ((سەعدی کوڕی ئوسامە بن لادن و ئەیمەن زەواهیری دووەم پیاوی ئەلقاعیدە و سەیف عەدلی میسری کەسایەتی سێیەمی ئەلقاعیدە و سلێمان ئەبو غەیس ووتەبێژی ئەلقاعیدە)) .

بەم شێوەیە ئەمریکا و کۆنگرێس سوربوون لەسەر گۆڕانکاری لە ئێراندا و لەسەر هەموو ئەو کێشانە و بەتایبەتیش کێشەی کورە ئەتۆمیەکانی . ئەوروپاش لەژێر فشاری ئەمریکادا هەرەشەی لێدان و کاری سەربازی دەکەن لە ئێران و ئیسڕائیلش هەموو هەوڵێکی خستۆتە کار لەناوەندە سیاسی و ئابوری و بالآدەستەکانی دونیادا بۆ کۆکردنەوە و زیادکردنی فشارەکانیان لەسەر ئێران .

www.dengekan.com

➢ بەم شێوەیە ئێران لەئێستادا لەبەردەم گۆڕانێکی گەورەدایە و هەرچەندە باڵی ڕیفۆرمخوازان لاواز و بێهێزن بەلاّم ڕێژەیەکی گەورەی جەماوەری ئێرانیان لە پشتە و ئەمریکاش پاڵپشتی مادی و مەعنەوی ئەو هێز و ڕیفۆرامخوازانە دەکات و گەرەکیەتی هەتا بکرێت لەڕێگەی ئاشتیەوە ئەو گۆڕانە بکرێت ئەگەریش ناچار بوو ئەوا پەنا دەبەنە بەر هێزی سەربازی و ئەمریکا لەڕێگەی پرۆژەی ڕۆژهەلاّتی ناوەڕاستی گەورەوە کە ئێرانیش یەکێکە لە و وولاّتانەی کە دەکەوێتە سنوری پرۆژەکەوە و دەیەوێت گۆڕانێکی گەورەی سەرتاسەری لەناوچەی ڕۆژهەلاّتی ناوەڕاستداچێبکات بەشێوەیەك لەگەڵ نەزمی نوێی جیهانیدا بگونجێت و کۆمەڵگاکانی ئەو وولاّتانە بەدیموکراسی و ئازادی و زانست و تەکنەلۆژیاکانی سەردەم و بازاڕێکی ئازاد شادبن و چیدی لەژێر زوڵم و چەوسانەوەدا نەمێننەوە .

www.dengekan.com

* * *

* *

*

ڕیفۆرم
لە کۆماری تورکیادا

➢ ئاشکرایە پرۆسەی گۆڕان و باهۆزی دیموکراسی و بەجیهانی بوونی دونیا و داهێنانە سەرسوڕهێنەرەکانی تەکنەلۆژیا کاریگەری لەسەر سەرتاپای کۆمەڵگا و وولاّتەکاندا بەگەورە و بچوکەوە بەجێهێشتووە و کەم تازۆر هەریکە سەرقاڵی خۆگونجاندن و گۆڕین و چێکردنی ڕیفۆرمە لە سەرجەم بوارەکانی سیاسی و ئابوری و ئیداری و کۆمەڵایەتی و زانست و ...هتد.

کۆماری تورکیاش کە خاوەن ئیمپراتۆریەتێکی گەورەو وفراوانی عوسمانی بوو کە زیاتر لە 500ساڵ حوکمیان کردوە لە بەشێك لە کیشوەری ئاسیا و ئەوروپاوئەفریقیادا و لەدوای ساڵی 1923شەوە کە کۆمارێکی نوێی عیلمانی لەتورکیادا دامەزراوە لەسەر دەستی کەمال ئەتاتورکدا لەسەر بنچینەی عیلمانیەت و ڕەتکردنەوەی هەموو دابونەریتێکی کۆنی عوسمانی و حوکمێکی تاکرە و توندی لەو کۆمارەدا سەپاند و کاری بەیاسای تاك حیزب و پارتی پێشڕە و سەرکردەی بێهاوتا دەکرد تاشەستەکانی سەدەی بیستەم ژیانی فرەیی حیزبایەتی و ئازدای ڕۆژنامەگەری و کاری کۆمەڵە و ڕێکخراوە پیشەیی و مەدەنیەکان بونیان نەبوو.

ڕاستە ئەتاتورك چەند ڕیفۆرمێکی سیاسی و دینی و ئابوری و کۆمەڵایەتی کرد لە کۆمەڵگای تورکیادا بەڵام هەمووی بەقازانجی مانەوە و بەرژەوەندی و زیاتر چەسپاندنی دەسەڵاتە تاك ڕەو و سەربازیەکەی خۆی بوو.ئەو دەیویست لەڕێگەی نەپۆشینی عەمامە و ستارە و جلکی ئیسلامیەوە خۆی بکاتە ئەوروپی, بەڵام بیری چووبوو کە هۆشیاری سیاسی و کرانەوەی بازاڕ و بەرزکردنەوەی ئاستی خزمەتگوزاریەکان و دانانی یاسا و ڕێسای واکە ئازادی کاری حیزبی و میدیاکان

www.dengekan.com

لە دەستوردا بسەپێنیٚ ئەمانە هۆکاری پێشکەوتن و سیمای شارستانیەت و کۆمەڵگای مەدەنین.

ئەتاتورك لەدوای مردنی خۆشی ڕێباز و ڕچەیەکی داناکە تائێستاش هەموو هێز و پارتە سیاسیە عیلمانی و ئیسلامیەکانیش ناتوانن لێی لابدەن و بیگۆڕن و جێبەجێیئەکەن ئەوەش بەهۆی پاراستنیەوە لەلایەن باڵی سەربازیەوە کە بەهێزو بەتوانان و بەشداری لەبڕیاری سیاسیدا دەکەن و خۆیان بە پارێزەری بنەماکان و بیرباوەڕەکانی ئەتاتورك دەزانن.تورکیا بۆخۆی وولاٚتێکی 70 ملیۆن کەسیە و تاڕادەیەك هەژار و خاوەن ئابوریەکی لاواز و کۆمەڵگایەکی ئیسلامیە و چەندین نەتەوە و مەزهەبی جیاوازی تیادایە کە هەمیشە بونەتە مایەی ئاژاوە و پشێوی و سەرئێشە بۆ دەسەڵاتدارانی ئەنکەرە.و ململانێی حیزبەکانیش هێندەی تر کێشەکانی تورکیای قوڵتر کردۆتەوە . ناوبەناویش سەرهەڵدان و گرتنە دەستی دەسەڵات لەلایەن حیزبە ئیسلامیەکانی وەك (ڕەفاە و عەدالەت و گەشەپێدان)ەوە هێندەی تر مەترسیەکانی زیاد دەکەن. کێشەی قوبروس ئاڵۆزترین و گەورەترین و مەرکەزیترین کێشەی تورکیایە کە تورکیا لە ساڵی 1974دا داگیری کردوە بوە بەرێگرێکی سەرەکی لەوەرگرتنی تورکیا لە یەکێتی ئەوروپادا , بەهەمان

شێوە توركیا كێشەی ئاو و سنوور و سیاسی لەگەڵ دراوسێكانیدا هەیە هەر لە سوریاو عێراق و ئێران و ئەرمەنتستان ویۆنان .كە هەندێ جار گەیشتۆتە ڕادەی جەنگ هەڵگیرسان.

كێشەی كەمە نەتەواییەكان وبەتایبەتیش كورد لەتوركیادا یەكێكە لە ڕێگریەكانی بەردەم بوون بەئەندام بوونی توركیا لە یەكێتی ئەوروپادا.

هەموو ئەم كێشانە ڕێگری گەورەن لەبەردەم چوونە ناو یەكێتی ئەوروپاوە و مەرجی سەرەكی ئەو یەكێتیە بریتیە لە ڕیفۆرمی سیاسی و گەشەپێدانی دیموكراسی و پاراستنی مافەكانی مرۆڤ و چارەسەركردنی كێشەی قوبروس و كێشەی كوردو ڕیفۆرمی ئابوری و ..هتد كە تا ئەو مەرجانە جێبەجێنەكات نابێتە ئەندام . ئاشكراشە توركیا ماوەی زیاتر لە 40 ساڵە هەوڵی بوون بەئەندام بوون دەدات لەو یەكێتیەدا لەساڵی 1958وە بەڵام تائێستا وەرنەگیراوەو تازەبەتازە بڕیاریان داوە كە گفتوگۆی جدی دەستپێبكرێت بۆ بوون بەئەندام بوون و پێشبینیش دەكرێت كە تاساڵی 2015 ئەو گفتوگۆیانە بخایەنێت . چونكە ئەوروپیەكانیش مەترسی خۆیان هەیە لەبوون بەئەندام بوونی توركیالەبەر ئەوەی كە توركیا ناسنامەیەكی ئیسلامی هەیە و دەترسن كە ناسنامە

www.dengekan.com

یەهودی و مەسیحیەكەی یەكێتی ئەوروپا تێكبدات. و توركیا لەبەر زۆری ژمارەی دانیشتوانی كەتاساڵی 2015 دەگات 80 ملیۆن كەس كە 14٪دانیشتوانی ئەو یەكێتیە پێك دەهێنێت و قورسایی لە پەرلەمان و ئەنجومەنی وەزیرانی ئەوروپادا زیاد دەكات و ژمارەی نوێنەرانی دەبێتە 100 نوێنەر كە یەكسانە بەنوێنەرانی ئەڵمانیا لەكۆی 732 نوێنەر وە دەنگی هاوشانی دەنگەكانی ئەڵمانیا و ئیتالیاو فەڕەنساو بەریتانیا دەبێت كە ئەمەش بۆخۆی مەترسیە لەسەر بڕیارەكانی ئەو یەكێتیە .

بۆیە توركیاش لە نیەتی ئەوروپیەكان گەیشتوە و زۆرجاران گەمەی سیاسی دەكات و هەندێ جاریش فشار بەكاردەهێنێت لە ڕێگەی ئەمریكاوە بەو پێیەی كەهاوپەیمانێكیستراتیژیەتی لە ناوچەكەدا و پەیوەندیەكی دووقۆڵی باشیشی لەگەڵ ئیسرائیلدا هەیە . و هەندێ جاریش لادەكاتەوە بەلای دونیا عەرەبی و ئیسلامیەكەیدا و دەیەوێت پەیوەندی باش و دۆستانە و گەرموگوڕی لەگەڵیاندا هەبێت و ئەوەتا لە دوای ساڵی 2004وە سەردان و ئاڵگۆڕكردنی بیرو ڕاو ئیمزاكردنی ڕێكەوتنامەی ئابوری و بازرگانی و ..هتد لەگەڵ سوریاو میسر و سعودیە و وولاتانی تری ئیسلامیدا دەستپێكردوە و هەڵبژاردنی كەسایەتیەكی توركیش بۆ پۆستی ئەمینداری گشتی ڕێكخراوی وولاتانی ئیسلامی مانای گەورەیی ڕۆڵ و

کاریگەری تورکیایە لەجیهانی ئیسلامیدا .تورکیا دەیەوێت لەپرۆژەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستی گەورەدا ڕۆڵی ڕابەرایەتی و دەوڵەتی مەرکەزی ببینێت لەجیاتی ئیسرائیل و ئێران کە هەوڵی ئەوەیانە و هەرچی میسرە ڕازیە بە ڕابەرایەتی دونیای عەرەبی ، بۆیە تورکیا کاری جدی دەکات بۆئەوەی پەیوەندیەکانی لەگەڵ ئەمریکادا زۆر باش بکات لەڕێگەی هاوکاری وئاسایکردنەوەی بارودۆخی عێراق وجەنگی دژە تیرۆر و..هتدا.تورکیا لەوکاتەوەی پارتی عەدالەت و گەشەپێدانیئیسلامی بەسەرۆکایەتی تەیب ڕەجەب ئەردۆگان هاتۆتە سەر حوکم لەساڵی 2002 وە و بەتەنها و بیٚ کێشە و ململانێی حیزبایەتی ناوپەرلەمان کەتەنها بۆخۆی دوولەسەرسێی دەنگەکانی هەیە و دەتوانێت زۆر گۆڕانکاری لە دەستوردا بکات و یاسای نویٚ دەربکات کە بەگورزەی حەوتەم ناسراوە لە ڕیفۆرمەکانی کۆبنهاگن کە ئامانج لێی دروستکردنی وەك یەکیەکە لەنێوان ژێرخانی سیاسی تورکیاو یەکێتی ئەورووپادا .ئەم پرۆسەی ڕیفۆرمەش ژمارە گەلێك ڕیفۆرم دەگرێتەوە لەوانە :پاراستنی ئازادیە سیاسی و ڕۆشنبیری و مافەکانی مرۆڤە,قەدەغەکردنی داداگایی کەسانی مەدەنی لەدادگا سەربازیەکاندایە,هەڵوەشانەوەی تۆمەتی ڕادەربڕین و چاکردنی یاساکانی کۆمەڵە ئەهلیەکان و

www.dengekan.com

ئاشکراکردن و ڕێگەپێدانی بەکارهێنانی زمانی کوردی لە قوتابخانە و دەزگاکانی ڕاگەیاندندا.هەروەها ئەم ڕیفۆرمانە بواری کەمکردنەوەی دەسەلاٌتەکانی دەزگا سەربازیەکانیش دەگرێتەوە و سەرلەنویٚ پەیوەندیەکانی لەگەڵ دەزگا مەدەنیەکاندا ڕێك دەخاتەوە.بەوپێیەش بودجەی دەزگا سەربازیەکان دەخرێتە ژێر دەسەلاٌتی دەزگایچاودێری داراییەوە و بوونی نوێنەرانی سەربازیش لە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەییدا کەم دەکاتەوە . کە لەساڵی 1980وە لەدوای پەردەوە حوکمی تورکیا دەکەن و ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی دەکرێتە دەزگایەکی ڕاوێژکاری و هەر 2 مانگ جارێك کۆدەبنەوە و سکرتاریەتەکەی لەژێر دەسەلاٌتی سەرۆك وەزیرانی هەڵبژێردراودا دەبێت.

بەم شێوەیە و لەئەنجامی ئەم سیاسەتە میانڕەو و ڕوولەگەشەکردنی سیاسی و ئابوری و کۆمەلاٌیەتیەی پارتی عەدالەت و گەشەپێدانەوە جارێکی تر ئەم پارتە توانی سەرکەوتنێکی گەورە بەدەست بهێنێت لە هەڵبژاردنی شارەوانیەکانی ساڵی 2004دا و 43٪ دەنگەکانیبەدەست بهێنێت و لەکوێ 81 سەرۆك شارەوانی 58یان بۆ خۆی مسۆگەر بکات و بەتەنها لە شاری ئەستەمبوڵ 9ر44٪و لە ئەنکەرەی پایتەختدا لە 55٪ی دەنگەکان بۆخۆی کۆبکاتەوە .

دەكرێت سەركەوتنی ئەم پارتە لەم هەڵبژاردنەدا بۆ ئەم هۆكارانە بگێڕینەوە :-

1. باری ئابوری توركی لەو ماوەیەدا گەشەكردن و جێگیریەكی بێوێنەی بەخۆوە بینی .
2. ئەم پارتە سووربون و شێلگیربوونی خۆی دوپاتكردەوە بۆ جێبەجێكردنی مەرجەكانی یەكێتی ئەورووپاكە داوای دەكردن وەك مەرجێك بۆ دەستپێكردنی گفتوگۆی وەرگرتنی توركیاكەساڵی 2005 دەستیان پێكرد.

ئەم پارتە لە((3)) تەوەری گرنگەوە كاردەكات بۆ بەهێزكردنی پێگە و قورسایی توركیا لەوانە :-

1. ئاستی ناوخۆیی

سەركەوتنی توركیا لەم هەوڵەیدا بەندە بەبەردەوامبوونی ئەزمونە دیموكراسیەكەیەوە.ئەگەر شكستی هێنا ئەوا ناتوانێت ببێتە دەوڵەتێكی بنچینەیی لەسیستەمی نوێی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا.هەربۆیە بەردەوامبوونی ئەم پارتە لەدەسەڵاتدا هۆكارێكی بەهێزە بۆ سەركەوتنی توركیا بەسەر ئیسرائیل و ئێراندا لە ڕۆڵگێڕان وەك دەوڵەتێكی مەركەزی لەناوچەكەدا.

2. ئاستی ناوچەیی

www.dengekan.com

ڕۆڵی توركیا بەندە بەڕازی بوونی دەوڵەتانی ناوچەكە بەو ڕۆڵەی توركیا.هەربۆیە شێوە ململانێیەكی نهێنی هەیە لەلایەك لەگەڵ ئیسرائیل و لەلایەكیتر لەگەڵ ئێراندا و هەرچی میسرە تەنها ڕابەرایەتی كردنی وولاتانی عەرەبی گەرەكە و ئەنجامی ئەم ململانێ چوار قۆڵیە ئەو دەوڵەتە مەركەزیە دیاریدەكات.

3. ئاستی جیهانی

ڕای دەوڵەتانی ڕۆژئاوا كاریگەرە لەدیاریكردنی ئەو دەوڵەتە بۆ ڕابەرایەتیكردنی ئەو گۆڕانەی كە دەویسترێت ئەنجام بدرێت بۆ ناوچەكە .و چانسی توركیاش تەنها بەوەرگرتنی لەیەكێتی ئەورووپادا بەهێز دەبێت.

بەم شێوەیە پرۆسەی ڕیفۆرمەكان كاریگەری گەورەیان دەبێت لەسەر ئایندەی توركیا و هەربۆیەش جێبەجێكردنی ڕیفۆرمەكان بۆتە ئەركێكی زۆر هەنوكەیی و ژیاری بۆ توركیا و دەستبەردان لێی مانای كۆتاییهێنانە بە ژیان و مانی توركیا وەك دەوڵەتێكی بەهێز و مەركەزی لەناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا.

* * *

* *

*

ڕیفۆرم

لە وولاتانی بلۆکی ڕۆژهەلاتی سۆسیالیستی جاراندا ....

➢ ئاشکرایە لەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە و سەرکەوتنی هاوپەیمانەکان و دەرکەوتنی ئەمریکا وەك زلهێزێکی بەهێز و شیاو بۆ ڕابەرایەتیکردنی دونیای سەرمایەداری و ڕۆژئاوا و لە بەرامبەریشدا بەهێزبوونی پێگەی یەکێتی سۆڤیەتی جاران وەك شەریکێکی سەرکەوتووی جەنگەکە لە ڕۆژهەلاتدا و داگیرکردنی هەندێ وولات لە ئەنجامی جەنگەکەدا لەلایەن سوپای سوورەوە کەخاوەن ئایدیایەکی سۆسیالیستی یوو. دووبەرەی جیاواز و دواتریش دژبەیەك دروست بوون و دونیای دوای جەنگی دووەمیان کردە دووبلۆکی

www.dengekan.com

ڕۆژئاوای سەرمایەداری بەڕابەرایەتی ئەمریکا و ڕۆژهەلاتی سۆسیالیستی بەڕابەرایەتی یەکێتی سۆڤیەتی جاران و ئیدی لەسەرەتای ساڵەکانی پەنجای سەدەی بیستەوە جەنگێکی نوێ بەلام ئەمجارەیان سارد بەشێوەیەك کە هەموو دونیای گرتەوە و گۆڕەپانی جەنگەکە قەتیس نەبوو لەسەر جێگەیەك یان وولاتێك یان ناوچەیەکی دیاریکراو بەڵکو هەموو دونیا وەك گۆڕەپانی ململانێکە و جەنگەکە وابوو .ئەم جەنگە بەرگێکی ململانێی سیاسی و ئابوری و سەربازی و ..هتدی لەخۆگرتبوو, هەردوولا ڕۆژ بەڕۆژ توانا سەربازی و هەوالگریەکانی خۆیان بەهێز دەکرد و هەریەکەیان هاوپەیمانیەکی سیاسی و سەربازی و ئابوری تۆکمە و بەهێزیان پێکەوەنا پشت بەستوو بە ئایدیا سەرمایەداری و شیوعیەکانی خۆیان, هاوپەیمانێتی ناتۆ سەر بەئەمریکا و ئەورووپای ڕۆژئاوا و هاوپەیمانی وارشۆ سەر بەیەکێتی سۆڤیەتی جاران و ئەورووپای ڕۆژهەلات.

هەرچی بلۆکی ڕۆژئاواش بوو بەڕابەرایەتی ئەمریکا و لەسایەی سیستەمێکی دیموکراسی و ئازاد و مافەکانی مرۆڤ و ژنان دابینکردنی ئازادی ڕۆژنامەگەری و کاری سیاسی و پیشەیی و بەشداریکردنی جەماوەر لەبڕیاردان و سەروەری یاسا و بەرقەراربوونی و بوونی شەفافیەت و بازڕای ئازاد ڕۆژ بەڕۆژ پێشدەکەوتن و داهێنانی گەورە و سەرسوڕهێنەری

زانستیەکانیان وەدەست دەهێنان و ئاشتی و ژیان و گوزران وداهاتی تاك و نەتەوییان لەبەرزبونەوەدا بوو.

لەبەامبەریشدا بلۆکی سۆسیالیستی بەڕابەرایەتی یەکێتی سۆڤیەتی جاران لە کۆمەڵگایەکی داخراوو دواکەوتوو هەژار پێك هاتبوون لەسایەی سیستەمێکی تاك ڕەو و سەربازی و دیکتاتۆریەتەوە کە بڕوایان بە دیموکراسیەت و هەڵبژاردن و مافەکانی ژنان و مرۆڤ نەبوو هەموو جۆرە ئازادیەکانی تاکەکەس و میدیاو حیزبەکانیان قەدەغەکردبوو, ئەم سیستەمەی حوکم بڕوایان بەبازاڕی ئازاد و کرانەوە نەبوو هەربۆیەش لەڕووی زانست و تەکنەلۆژیاوە هێندەی ڕۆژئاوا پێشکەوتوونەبوون. گەلانیان چەوساوە و زوڵم لێکراوبوون. بەم شێوەیە بواری بیرکردنەوە و داهێنانیان نەهێشتبۆوە و هەموو بوارەکان کۆنترۆڵی حیزبی حاکم و دەسەڵاتی ڕەها و سەرکردەی بێ هاوتا و پارتی پێشڕەو بوون .

یەکێتی سۆڤیەتی جاران کە لە کۆمارەکانی (ڕوسیاو بیلۆ ڕوسیاو ئۆکراینا و جۆرجیاو کازاخستان و تاجیکستان و قەرغیزستان و تورکومانستان و ئازەربایجان و ئەرمینیاو لیتوانیاو مۆڵداڤیاو لاتڤیاو ..هتد) پێك هاتبوو و هەروەها هاوپەیمانی وارشۆ کە لە وولاّتانی ((پۆڵەندا و ئەڵمانیای ڕۆژهەلاّت و مەجەڕ و هەنگاریاو چیکۆ سلۆڤاکیاو ڕۆمانیاو

www.dengekan.com

بولگاریا و ئەلبانیا وفینلەندەو..هتد) پێك هتبوو وە لە کیشوەرەکانی ئاسیاو ئەفریقیاو ئەمریکای لاتینیشدا دەیان وولاّت و پارتی سیاسی و ڕێکخراوی شیوعی هەبوون و سەر بەم بلۆکە سۆسیالیستیە کاریان دەکرد.هەموویان لەخولگەی یەکێتی سۆڤیەتی جاراندا دەخولانەوە و لەڕێکخراوی کۆمێنترۆندا ئەندام بوون و هەمان سیاسەت و ئابوری و ئایدیایان پەیڕەودەکرد. سەرەنجام و لەدوای ململانێیەکی نزیکەی 40 ساڵ و لەدوای جەنگی کەنداوی یەکەمەوە کە ئەمریکاو هاوپەیمانەکانی توانیان ڕژێمی صدام لەکوێت وەدەرنێن بەسەرشۆڕی و دۆڕاویەوە , سیستەمێکی نوێی جیهانی هاتە ئاراوە بەڕابەرایەتی ئەمریکا. ئالەوکاتەداو لەساڵی 1991دا ودوای 70ساڵ تەمەنی شیوعیەت لەلایەن میخائیل گۆرباتشۆفی دواین سەرۆکی یەکێتی سۆڤیەتەوە ڕاگەیاندنی هەڵوەشانەوەی ئەو یەکێتیە بەدونیادا بلاّوکرایەوە و بۆ زۆرێك لە هاوپەیمان و هاوادارانی ئەو یەکێتیە شۆکێکی چاوەڕواننەکراو و بەهێزبوو کەلەئەنجامی سیاسەتی ((بیرۆسترۆیکاو گلاسنۆستەوە)) بەئەنجام گەیشت و بەمەش کۆتایی بەلاپەڕەیەکی گرنگی مێژوو و ئیمپراتۆریەتێکی گەورەی دونیا و مرۆڤایەتی هاتو لاسەنگی کەوتە تەرازوی هێز و بڕیارەکانی دونیاوە .

ئیدی ئەو وولآت و پارتانەی لەخولگەی یەکێتی سۆڤیەتی جاراندا دەخولانەوە کەوتنە خۆ بۆ سازدانی گۆڕانکاری و ڕیفۆرم لە بەرنامە و پەیڕەو و دروشم و ناوی پارت و ڕێکخراو دەوڵەتەکانیان و هەندێکیان لەئەنجامی ڕاپەڕینە مێژووییەکانی وەك وولآتانی پۆڵەندا و ئەڵمانیای ڕۆژهەلآت و مەجەڕ و ڕۆمانیاو بولگاریاو ..هتد .بەرەو نەمان و پوکانەوە چوون لە ئەنجامی سەرنەکەوتنیان لە هەڵبژارنەکانیشدا هێندەی تر بەرەو زبڵدانی مێژوو چوون و بۆ هەتاهەتاییە بونە ئەرشیف لە سەر ڕەفەکانی کتێبخانەی مرۆڤایەتیدا .

بەم شێوەیە باهۆزی دیموکراسی و گۆڕانکاریەکان لە و وولآتانەدا دەستیان پێکرد و زۆرێك لە حیزبە شیوعیەکان پرۆسەی ڕیفۆرمیان دەست پێکرد بەهیوای خۆگونجاندن و جوانکردنی سیماو ڕوخساریان لەبەردەم جەماوەری گەلە کانیاندا و بەردەوامی بدەن بە ژیان و مانیان لە دەسەلآتدا .

بەم شێوەیە نەوەدەکانی سەدەی بیستەم دەیەی گۆڕانکاری گەورە بوون لە دونیادا و دەیەی سەرکەوتنی دیموکراسیەت بوو بەسەر دیکتاتۆریەت و دەیەی سەرکەوتنی ئازادیەکان و مافەکانی مرۆڤ بوو بەسەر داخران و چەوسانەوە و پێشێلکردنی مافەکاندا.و دونیاش لەسایەی سیستمێکی نوێوە کرایە گوندێکی هاوچەرخی بچووك کە بە ((جیهانی

www.dengekan.com

بوون)) ناو دەبرێت و ئیدی پیرۆزی سنورەکان و سیادە و سەربەخۆیی و نەتەوەکان و شارستانیەتەکان و ئایدیاکان نەمان و لە جێگەیدا دایەلۆگی شارستانیەتەکان و کۆمپانیا ئابوریە فرە نەتەوە گەورەکان و شۆڕشی ژمارە و داهێنانە زانستی و تەکنەلۆژیەکانی کۆمپیوتەرو ئینەترنێت جێگەی گرتنەوە .و دەسەلآتی حکومەتەکان کەم بۆوە و بازاڕی ئازاد و ئابوری سەربەست و کەرتی تایبەت و بەتایبەتیکردنی پیشەسازی و بازرگانی هاتە ئاراوە .

هەموو ئەو وولآتانەی بلۆکی سۆسیالیستی سەرتاپای سیستەمی سیاسی و ئابوری و کۆمەلآیەتی و ئیداری و سەربازی و ئەدەب و هونەر و خوێندن و پەروەردە و ..هتدیان گۆڕی و ڕوە و دونیای ڕۆژئاوای دیموکراسی و ئازادیەکان هەنگاوی گەورەیان هەڵناو لە پرۆسەیەکی گەورەو گرنگی ڕیفۆرمدا توانیان بەسەرکەوتوویی قۆناغی دیکتاتۆریەت و تاك حیزبی و بازاڕ و ئابوری داخراوو چەوسانەوە و یاسای تەواری و سەربازی و یەك میدیایی تێبپەڕێنن و لەجێگەیدا دیاردەکانی هەڵبژاردنی سەرۆك و شارەوانیەکان پەیڕەوبکەن و ئازادی حیزبایەتی و ڕۆژنامەگەری و تاکەکان پەیڕەو بکەن و مافەکانی ژنان و مرۆڤ بپارێزن و بازاڕ و بازرگانی و ئابوری ئازادبکەن و یاساو ڕێسای نوێ دەربکەن بۆ هەمووبوارەکانی

ژیان کەبواری پێشکەوتن و داهێنان ئاوالّ بکات و توانرا گەشەیەکی گەورە لەئەنجامدا بەدەست بهێنن هەرچەندە پرۆسەکە گەلێك گرنگ و هەستیار بوو وەرێگری زۆری لەبەردەمدا بوو وەئاسان نەبوو لەدوای 70ساڵ لەسیستەمێکی داخراوی کۆنەپارێز و چەقبەستوەوە و لەماوەیەکی کەمدا ئەو ئەدەبیات و پەروەردە و دروشم و گوتارەی ژیانی 70ساڵەیان لە چاوتروکانێکدا وەبیر بچێتەوە بە گۆشەی 180 پلە بابدەنەوە بەرووی سیستەمێکی نوێ لەهەموو بوارەکانی ژیانیاندا بەبێ بەرگری و مقاوەمە لەلایەن لایەنگرانی کۆنەپارێزەوە. بەلاّم وەك یاسایەکی سروشتی پێشکەوتنی کۆمەڵگاکان هەمیشە ئەوانەی بەپێچەوانەی شەپۆلی پێشکەوتن و نوێبونەوە و داهێنانەوە مەلە دەکەن چارەنوسیان خنکان و دۆڕاندنەو کەسانی ڕیفۆرمخوازیش سەرکەوتن یاوەریان دەبێت ...

* * *

* *

*

www.dengekan.com

پەراوێزەکانی بەشی دووەم

1. الاصلاح والنهچە/ مگابع وزارەالپقافە/1992/دمشق/سوریا
2. هەمان سەرچاوە 1
3. (خوێنەکەی عوسمان) / مەبەست لە خوێنی ڕژاوی خەلیفەی سێیەمی ئیسلامە(عوسمانی کوڕی عەفان) کە دواتر ئەمەویەکان بەبیانوی تۆڵەسەندنەوەی خوێنەکەی عوسمانەوە کەوتنە کوشتن وگرتن وڕاوەدوونانی نەیارانیان یان هەموو ئەو گروپ و کەسانەی کەدژی سیاسەت و دەسەلاّتەکەیان بوون بەبیانوی بەشداریکردنیان لە شەهیدکردنی عوسمانداو بەتایبەتیش باڵی (عەلی کوڕی ئەبوتالیب) کە دواتر بە شیعە ناسران.
4. چاوپێکەوتنێکی تەلەفزیۆنی کەناڵی ئەلجەزیرە کە لەگەڵ سەرۆکی یەمەندا(عەلی عەبدولا صالحدا) لەدوای ڕووداوی 11 سێپتەمبەرو ڕووخانی ڕژێمی بەعس لەساڵی 2003دا لەگەڵیدا ئەنجامدرابوو.
5. مستقبل الاصلاح فی المنگقە العربیە فی ڤل الفوچی الخلاقە/ مسفر بن علیالقحگانی/جریدەالحیاە/ عدد150850/ الاحد 2006/6/27

6. هەمان سەرچاوەی 5

7. 8 . هەمان سەرچاوەی 5

9. موقع الانترنيت / مركز الاهرام للدراسات الاستراتيجيه / قاهره /مصر

بەشی سێیەم

www.dengekan.com

ڕیفۆرم
لەکۆمەڵگای کوردەواریدا..

➢ سەرەتا بەو پرسیارانە دەسپێدەکەین کە بۆچی ڕیفۆرم لەکۆمەڵگای کوردەواری و حکومەت وپارتە سیاسیەکان و ڕێکخراوە جەماوەریەکانەوە بۆچی دەکرێت ؟ مەبەست لەم پرۆسەیە چیە ؟ نیازەکانی پشت ئەم پرۆسەیە چین ؟ ئایا ڕیفۆرم تەنها وەك دروشمێکی ڕازاوە و بریقەدار بەرزکراوەتەوە یان زەرورەتی قۆناغەکە سەپاندویەتی ؟ و چەندین پرسیاری تر ......

بۆ وەڵام دانەوەی هەموو ئەم پرسیارانە و دەیانی تریش دەڵێین کۆمەڵگای کوردەواری کۆمەڵگایەکی دواکەوتوو هەژار و نەخوێندەوارە لەهەموو بوارەکانی سیاسی و ئابوری و کۆمەلأیەتی و سەربازی و ئیدارە و دەسەلأت و یاسا و خوونەریت و زانست و فەرهەنگ و ....هتد بەهۆی ئەوەی

کەدەوڵەت و کیانی سەربەخۆی نەبوە و لەژێر دەسەلاَتی دوژمنان و داگیرکەراندا ژیاوە و بواری هیچ جۆرە پێشکەوتنێکیان نەداوە . لەئێستاشدا کۆمەڵگای کوردەواری لەدوای ڕاپەڕینی ساڵی 1991 و هەڵبژاردنی پەرلەمان و دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردوستان و دەسەلاَتێکی خۆماڵی و چێبوونی کەش و هەوایەکی دیموکراسی و ئاشتی و ئازادی لەم دەڤەرەی کوردوستاندا بەگشتی و کرانەوەی کۆمەڵگای کوردەواریش بەسەر دونیادا و تێکەڵ بوون و بەکارهێنانی بۆ تەکنەلۆژیاکانی سەردەم و تینوێتیان بۆ زیاتر گۆڕانکاری لە ژیانی ڕابووردویاندا لەهەموو بوارەکاندا و وەك خۆگونجاندن و پەڕینەوەش لەزەمەن و زەمینەیەکی کۆن و ڕابووردویەکی تاریکەوە بۆ سەردەمێکی ڕوون و ئاسۆفراوان و بەمەبەستی زیاتر دوانەکەوتن و هەنگاونان بۆ پێشەوە لەگەڵ گۆڕانکاریەکانی سەردەمدا .

پرۆسەی ڕیفۆرم وەك زەرورەتی قۆناغەکە خۆی سەپاندووە سەرەتای ئەم پرۆسەیەش لەم حکومەتی هەرێمی کوردوستان و(یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان) ەوە دەستی پێکرد لەچوارچێوەی نەهێشتنی ڕۆتین و گەندەڵی لەئیدارەدا .

www.dengekan.com

*   *   *

*   *

*

گەندەڵی ....

❖ چەمکی گەندەڵی

گەلێك ئاڕاستە و بیروڕای جیاواز هەیە بۆ پێناسەی گەندەڵی,هەندێك پێیان وایە کە بریتیە لە دەرچوون لەیاساو سیستەم(ئیلتیزام پێوەنەکردنیان) یان لەکاتی نەبونی یاساو سیستەمدا گەندەڵی دروست دەبێت بەمەبەستی بەدیهێنانی بەرژەوەندی سیاسی و ئابوری وکۆمەلاَیەتی بۆ تاك و کۆمەڵێکی دیاریکراو.یان گەندەڵی بریتیە لە هەڵسوکەوتێکی پێچەوانەی ئەرکە فەرمیەکانی پۆستێکی گشتی بەمەبەستی بەدیهێنانی دەسکەوتی تایبەتی مادی و مەعنەوی,

لەهەمان کاتدا پێناسەیەکی نێودەوڵەتیش هەیە کە لەلایەن ((ڕێکخراوی نێودەوڵەتی بۆ شەفافیەت))وە دیاریکراوە بەوەی کە گەندەڵی((بریتیە لە هەموو کارێك کە خراپ بەکارهێنانی پۆستێکی گشتی دەیگرێتەوە بۆ وەدەستهێنانی بەرژەوەندیەکی تایبەتی بۆ خۆی یان بۆ کۆمەڵەکەی))1.

بەشێوەیەکی گشتی و لەئەنجامیشدا گەندەڵی هۆکارێکە بۆ زیانگەیاندن بەبەرژەوەندی گشتی.

❖ سیماکانی گەندەڵی

دیاردەی گەندەڵیئاشکرا دەبێت و بەکۆمەڵگەلێك هەڵسوکەوتی هەندێ لەوکەسانەی کە پۆستی گشتیان هەیە و پێیهەڵدەستن دەناسرێتەوە و سیماکانی بریتین لە :-

1. بەرتیل وەرگرتن Bribery

بریتیە لەوەرگرتنی پارە یان هەر دەسکەوتێکی تر لەپێناو جێبەجێکردنی کارێك یان نەکردنی ئەوکارە لەگەڵ ئەوەی کە یاساییشە.

2. مەحسوبیەت Nepotism

www.dengekan.com

بریتیە لە ڕاییکردنی کارێك بۆ بەرژەوەندی تاك یان لایەنێك کە ئەو کەسە سەربەوە وەك پارتی سیاسی یان بنەماڵە یان ناوچەیەك یان دیانەت و مەزهەبێك,بەبێئەوەی موستەحەقیش بێت.

3. لایەنگری Favoritism

واتە لایەنگری لایەنێك بەسەر لایەنێکی تردا بەناهەقی بۆ دەسکەوتنی هەندێ بەرژەوەندی.

4. واسیتەکردن Wasta

بەمانای هاوکاریکردنی کەسێك یان گروپێك بەبێ ڕەچاوکردنی یاساوڕێسا و ڕێنماییە کارپێکراوەکان وەك دانانی کەسێك لە پۆستێکدا بەهۆی خزمایەتی یان لایەنگری حیزبایەتی لەگەڵ ئەوەی ئەو کەسەش بێ توانا و ناموستەحەقیش بێت.

5. دزینی ماڵی گشتی

بریتیە لە دەستخستنی ماڵی دەوڵەت و خەرجکردنی بەبێ بیانویەکی یاسایی و بەناوی جیاوازەوە.

6. ناوزڕاندن Mailins Black

واتە دەسکەوتنی پارە وپول لەلایەن گروپێکی دیاریکراوی کۆمەڵگاوە لەبەرامبەر جێبەجێکردنی بەرژەوەندیەکی ئەوکەسەی کەلەوپۆستەدایە و ناوی زڕاوە بە گەندەڵ.

❖ هۆکارەکانی گەندەڵی

ئاشکرایە گەندەڵی بەبێهۆکار دروست نابێت و سەرهەڵنادا و بلاویش نابێتەوە لە ناو دەسەلاتی سیاسی و ئیداری و ناو کۆمەڵگاشدا, هەرچەندە هۆکاری شاراوەی زۆر هەیە بۆ دەرکەوتن و بلاوبونەوەی گەندەڵی لەکۆمەڵگادا ,لەگەڵ ئەوەی کە کۆدەنگیەك هەیە لەسەرئەوەی کە گەندەڵی هەڵسوکەوتێکی خراپی مرۆڤە کە بەرژەوەندی خۆیی دەیجولێنێت. لەو هۆکارانەش کە دەبنە هۆی سەرهەڵدانی گەندەڵی:-

1. بلاوبونەوەی هەژاری و نەزانی و ناهوشیاری بەمافەکانی تاك ,وزاڵبوونی دابونەریت و پەیوەندیە خزمایەتی و پشتاوپشتیەکان.
2. تێکچوونی بەلانسی دەسەلاتەکانی(یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەری) وزاڵبونی دەسەلاتی جێبەجێکردن بەسەر دەسەلاتی دادوەریدا و نەمانی چاودێری بەرامبەری ,هەروەها لاوازی دەزگای دادەوری ونەبونی سەربەخۆی ودەستپاکی لەکارەکانیدا.
3. لاوازی دەزگای چاودێری ونەمانی سەربەخۆیی.
4. لەقۆناغە کاتی و ماوەی گۆڕانە سیاسی و ئابوری و کۆمەلایەتیەکاندا گەندەڵی بلاودەبێتەوە بەهۆی کەمی تەمەن و

www.dengekan.com

کامڵنەبوونی دامەزراندنی دام و دەزگاکانی حکومەت لەچوارچێوەی یاساکاندا و ئەمەش هانی کەسانی گەندەڵ دەدات بۆ بلاوکردنەوەی گەندەڵی و مشەخۆری بەهۆی نەبونی چاودێریەوە.

5. بێهێزی ئیرادەی سەرکردە سیاسیەکان بۆ ڕێگەگرتن لەگەندەڵی,و نەکردنی ئیجرائات وسزادانی کەسانی گەندەڵ ,بەهۆی ئەوەی خۆی یان بەشێك لەدەسەلات گەندەڵن.
6. قەتیسکردنی یان بێهێزی هەموو لایەن و بوارە خزمەتگوزاریەکان و دام ودەزگاگشتیەکان کە خزمەتی هاولاتیان دەکەن ئەمەش دەبێتەهۆیهەڵپەکردنی بەدەستهێنانی دەسکەوت بەڕێگەی نایاسایی یان هەندێ دەسەلاتدار بەهۆی مەحسوبیەت و خزمایەتی و لایەنگری و بەرتیلەوە بەدەستی دێنن.
7. نزمی ئاستی مووچەی فەرمانبەرانی کەرتی گشتی و گرانی نرخی کالاکان لەبازاڕدا کە هانی هەندێ کەس دەدات کە ڕووبکەنە گەندەڵی.
8. نەبونی بنەماکانی کارکردن و هەڵسەنگاندنی فەرمانبەران لەسەر بنچینەی توانا ولێوەشاوەیی و ئەزموون و شارەزایی ودڵسۆزی و دەستپاکی و ..هتد .کەدەبێتە هۆکاری دروست بوونی گەندەڵی.

9. نەبوونی ئازادی ڕاگەیاندن و ڕێگەنەدان بەهاولاَتیان بۆ بینینی تۆمارەکان تاوەکو چاودێرێك کاربکەن لەسەر کاری وەزارەت و دام و دەزگاکان.

10. لاوازی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی و ڕێکخراوە تایبەتەکان بۆ چاودێری لەسەر ئیشوکارەکانی حکومەت و نەبونی بێلایەنی ئەو ڕێکخراوانە.

11. نەبونی یاساو ڕێسای وا کە کەسانی گەندەڵ سزا بدات.

12. هۆکاری دەرەکی,وەك پەیوەندی یان فشاری دەوڵەت یان کۆمپانیاکان بۆ وەدەستهێنانی سەرمایە و تەندەری پڕۆژەکان لەناو وولاَتدا یان ساغکردنەوەی کالاَی بەسەرچوو خراپ.

❖ جۆرەکانی گەندەڵی

گەندەڵیش چەند جۆرێکی هەیە لەسەر بنەمای ئەو کەس و لایەنەی کە جێبەجێی دەکات یان جۆری ئەو بەرژەوەندیەی کە هەوڵی بۆ دەدەن,گەندەڵیش تاکە کەس یان گروپ یان دەزگایەکی حکومی وفەرمی یان ئەهلی جێبەجێی دەکەن,کە بۆ بەدیهێنانی بەرژەوەندیەکی مادی یان دەسکەوتێکی سیاسی یان کۆمەلاَیەتیە,گەندەڵی هەیە کە تەنها تاکە کەس جێبەجێی دەکات بەبێبوونی پەیوەندی لەگەڵ لایەنی تر, بەلاَم گەندەڵی هەیە کە گروپێك دەیکات بەشێوەیەکی وردو ڕێکخراو,کەئەم جۆرەیان

www.dengekan.com

گەلێك مەترسیدارە چونکە ڕۆ دەچێتە ناو هەموو بوار و لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵگاوە هەر لەسیاسەت و ئابوری و کۆمەلاَیەتیەوە .

❖ گەندەڵی بەپێی ئاستی ئەو کەسەی کە پێی هەڵدەستێ دەکرێتە دوو جۆرەوە :-

1. گەندەڵی ئاسۆیی (گەندەڵی بچووك Minor Corruputation) کە کەرتی فەرمانبەرانی گشتی بچووك دەگرێتەوە و لەبەرامبەر ڕایی کردنی هەر مامەڵەیەکدا برێك بەرتیل وەردەگرێت.

2. گەندەڵی شاقوڵی (گەندەڵی گەورە Gross Corruputation) ئەم جۆرەیان لێپرسراوە گەورەکان جێبەجێی دەکەن,لە مامەڵەی گەورەدا و دەسکەوتی گەورەی بەدواوەیە.

❖ بەشێوەیەکی گشتیش دەتوانرێت چەند جۆر و شێوەیەکی گەندەڵی دیاریبکرێت :-

1.بەکارهێنانی پلە و پۆستی گشتی لەلایەن هەندێ لێپرسراوەوە وەك

(وەزیر و وەکیل وەزیر و ڕاوێژکاران و ...هتد) بۆ وەدەسهێنانی پڕۆژە و وەکالات و عمولە و...هتد.

2. نەبونی شەفافیەت لەتەندەرەکانی حکومەتدا,وەك ئەوەی تەندەری پڕۆژەکان دەدرێت بەکەسانی نزیك و خزمی لێپرسراوەکان و لایەنگری حیزبەکان دوور لە یاساو ڕێسا کان.

3. بوونی مەحسوبیەت و واسیتە و لایەنگری لەدانانی کەسەکاندا لە پۆستە حکومیەکاندا,بەبێ گوێدانە توانا و لێوەشاوەیی و شارەوایی , یان دابەشکردنی ماڵ ومولْکی حکومەت و حیزب بەسەر کەسان و گروپ و ناوچەی دیاریکراودا لەسەر بنەمای خێلأیەتی و ناوچەگەرێتی بەبیانوی دەسکەوتی سیاسیەوە.

4. بەهەدەردانی ماڵی گشتی ,بەهۆی نەدانی باج و لێبوردنی گومرکی بۆ کەس و لایەن و کۆمپانیاکان بۆ دڵڕازیکردنی کەسایەتی دیار و بەناوبانگی کۆمەڵ بەمەبەستی بەرتیل وەرگرتن یان بەرژەوەندی سیاسی و ئابوری.

5. خراپ بەکارهێنانی پۆستی گشتی بۆ بەرژەوەندی سیاسی وەك فێڵکردن لە هەڵبژاردنەکاندا و کڕینی دەنگی دەنگدەران و هاوکاری هەڵمەتی هەڵبژاردنەکان ,یان فشار خستنە سەر بڕیاری دادوەر و کڕینی لایەنگری کەسەکان و گروپەکان .

www.dengekan.com

❖ کاریگەریە خراپەکانی گەندەڵی

گەندەڵی گەلێك کاریگەری نێگەتیڤانەی هەیە لەسەر کۆمەڵگا لەوانە :-

1. لەبواری کۆمەلأیەتیدا :-

گەندەڵی دەبێتە هۆی تێکدانی دابونەریت و ڕەوشتی تاکەکان و گیانی بێموبالاتی بلأودەکاتەوە و دیاردەی دەمارگیری و توندڕەوی سەرهەڵدەدات و تاوان زۆر دەبێت وەك دژەکردارێك بۆ نەمانی پیرۆزی کار و بڕوانامە و دڵسۆزی وگەندەڵی دەبێتە هۆی ئەوەی کە هیچ کەس بەتەنگ بەرژەوەندی گشتیەوە نەیەت, و جۆرە ڕق و کینێك دروست دەبێت بەهۆی دروستبوونی جیاوازی لەنێوان چین و توێژەکانی کۆمەڵگاوە و لەئەنجامیشدا هەژاری و زیادبوونیخەڵکانی پەراوێزخراو و دوورکەوتوەوە و زیانلێکەوتوو زیاد دەکات بەتایبەتیش ژنان و مندالأن و گەنجان.

2. لەبواری ئابوریدا:-

گەندەڵی ڕێخۆشکەرە بۆ چەندین بەرئەنجامی خراپ لەسەر گەشەکردنی ئابوری لەوانە:

1. ڕێگە گرتن لەوەبەرهێنانی دەرەکی بۆ ناو وولآت,دەرچوونی سەرمایەدارانی ناوخۆ بۆ دەرەوەی وولآت, ئەمەش دەبێتە هۆی زیادبوونی بێکاری و نەبونی فورسەتی کار و بلآوبونەوەی هەژاری.

2.بەهەدەردانی تواناکان بەهۆی تێکچڕژانی بەرژەوەندیە کەسیەکانەوە لەگەڵ پرۆژە ئابوریەکاندا,کەئەمەش قورساییەکی زیاتر دەخاتە سەر خەزێنەی دەوڵەت.

3. بەدەستنەهێنانی هاوکاری مادی دەرەکی لەلایەن وولآتانی کۆمەك بەخشەوە بەهۆی خراپی ناوبانگی سیستەمی سیاسیەوە.

4. چۆڵکردنی توانا ئابوریەکان بەهۆی نەبونی ڕێز و تەقدیر و دەرکەوتنی دیاردەی مەحسوبیەت و لایەنگری بۆ پڕکردنەوەی پۆستە گشتیەکان.

3. لەبواری سیاسیدا:-

گەندەڵی کاریگەری گەورە دەکاتە سەر سیستەمی سیاسی بەگشتی هەر لەڕووی شەرعیەتیەوە و جێگیری و ناوبانگی بەم شێوەیەی لای خوارەوە:-

1. کاریگەری دەبێت تاچەند سیستەمەکە دیموکراسیە و مافی تاکەکان پارێزراوە لەیەکسانی و وەکیەکی لەفورسەتی کار و ئازادیەکان و ئازادی ڕاگەیاندن و بوونی شەفافیەت و کرانەوەی سیستەمەکە.

www.dengekan.com

2. کاردەکاتە سەر سیستەمەکە بەشێوەیەك هەموو بڕیارەکان تەنانەت چارەنوسسازەکانیش لەبەرژەوەندی کەسەکان دەردەچن نەك بەرژەوەندی گشتی .

3.دەبێتە هۆی دروستبوونی ململانێی نێوان بەرژەوەندی گروپەکان.

4. دەبێتە هۆی دروستبوونی دووڕوویی سیاسی لەئەنجامی کڕینی لایەنگیری سیاسیەکانەوە.

5. دەبێتەهۆی لاوازبوونی ڕێکخراو و دام ودەزگا مەدەنی و گشتیەکان و بەهێزبوونی دام ودەزگا کلاسیکیەکان,کەئەمەش دەبێتە هۆی نەمانی ژیانی دیموکراسیەت لە وولآتدا.

6. کاردەکاتە سەر ناوبانگی سیستەمە سیاسیەکە و پەیوەندیان لەگەڵ دەوڵەتانی دەرەکیدا کە ئەمەش دەبێتە هۆی پێشکەش نەکردنی یارمەتی و کۆمەکی مادی,کە هەندێ جار دەبێتە هۆی دانانی هەندێ مەرج کەلەسەرووەری دەوڵەت کەمدەکاتەوە.

7. دەبێتەهۆی بەشدارینەکردنی سیاسی و بەهۆی نەبونی متمانە بەدام و دەزگا گشتیەکان و چاودێریەکانی دەوڵەت .

❖ گەندەڵی دەرەکی

❖

ئەم جۆرە لەگەندەڵی لەدەرەوەی دەسەڵاتەکانی دەوڵەتەوە سەرچاوە دەگرێت و هێزە دەرەکیەکانی وەك دەوڵەتان و کۆمپانیا گەورە ئابوریە فرە نەتەوەییەکان و ڕێکخراوە حکومی و ناحکومی‌یەکانەوەی لەپشتەوەیە لەپێناو بەدەستهێنانی دەسکەوتی سیاسی و ئابوری و...هتد.

ئەم جۆرەش لەگەندەڵی لەڕێگەی فشار خستنە سەر دەوڵەت دەبێت لەپێناو کردنەوەی بازاڕەکانی ناوخۆدا لەبەردەم کاڵاکانی ئەواندا یان پێدانی ئیمتیازات بۆ هەڵکەندنی بیری نەوت و دەرهێنانی نەوت و وەبەرهێنان و جێبەجێکردنی سەرمایە و پرۆژەکانیان,کەزۆرجاران پەنا دەبەنە بەر بەرتیل دان بە گەورە لێپرسراوانی دەوڵەت بۆ پاراستنی دەسکەوتەکانیان یان ساغکردنەوەی کاڵا بەسەر چوەکانیان,کەزۆربەی ئەم جۆرە گەندەڵیە لە وولاتە تازە پێگەیشتوەکان یان تازە سەربەخۆکاندا ڕوودەدات.

لەبەرئەوەی ئەم جۆرە لەگەندەڵیەش زیانی گەورە دەگەیەنێت بە بەرژەوەندیەکانی وولاتان و کۆمپانیاکان و...هتد.بۆیە زۆر لە وولاتان و ڕێکخراوە دەوڵەتیەکان و گروپە ئابوریە نێودەوڵەتیەکان کەوتونەتە خۆ بۆ دامەزراندنی یان مۆرکردنی ڕێکەوتنامەی نێودەوڵەتی دژی گەندەڵی.

www.dengekan.com

لەو میانەیەشدا ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان, ڕێکەوتنامەیەکی نەتەوە یەکگرتوەکانی دژی گەندەڵی ئامادەکردوە, هەروەها ڕێکەوتنامەی ئەنجومەنی ئەوروپا بۆ یاسای تاوانەکان کە پەیوەندی بەگەندەڵیەوە هەیە,هەروەها وولاتانی ئەفریقاش لەهەوڵدان بۆ نوسین یان ئامادەکردنی ڕێکەوتنامەیەك دژی گەندەڵی , کە ئەم ڕێکەوتنامە نێودەوڵەتیانە کاریگەری گەورەیان دەبێت لەسەر بنەبڕکردنی گەندەڵی لە جیهاندا و لانی کەم وای کردوە کە دەوڵەتەکان پابەند بن بەسیاسەتی دژە گەندەڵیەوە.

❖ ڕێویشوێنەکانی بنەبڕکردنی گەندەڵی

چوار شێواز پیادە دەکرێن بەمەبەستی ڕێگە گرتن لە گەندەڵی ئەوانیش :-

1. سزادان :- بۆ هەموو کەسێك کە پۆستی گشتی هەیە بەپێی یاسا لەسەر گەندەڵی.

2. لێپرسینەوە :- لەهەموو فەرمانبەرێکی پۆستی گشتی لەسەر ئیشوکارەکانی بەشێوەیەکی بەردەوام.

3. شەفافیەت:- بوونی شەفافیەت لە ئیشوکارو پەیوەندیەکانی دام و دەزگاکاندا لەگەڵ هاولاَتیان و دام و دەزگا حکومی و ئەهلیەکانی تریشدا.

4. دەستپاکی:-کە بریتیە لە کۆمەڵێك بنەما کە پەیوەستە بە ڕاستگۆیی و ئەمینی و دڵسۆزی و پیشەیی لەکاردا.

❖ ستراتیژیەتی چارەسەرکردنی گەندەڵی

لێرەدا پرسیارە گەورەکە ئەوەیە کە ئایا چۆن دەتوانرێت گەندەڵی چارەسەر بکرێت ؟

لەگەڵ زیادبوونی ئاڵۆزی دیاردەی گەندەڵی و بلاَوبونەوەی بەهەموو ئاست و بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگادا,پێویست بەوە دەکات کە پلانێکی ستراتیژی و دوورخایەن دابنرێت کە گشتگیر و بێکەموکوڕی بێت بۆ بنەبڕکردنی ئەو دیاردە دزێو قێزەون و مەترسیدارەش.

ئەمەش دەبێت پێشتر لە چەمکی گەندەڵی گەیشتبین و هۆکارەکانی سەرهەڵدانی و بلاَوبونەوەیمان زانیبێت و جۆرەکانیشیمان دەستنیشان کردبێت, ئەوسا دواتر هەوڵی

کەمکردنەوەی ئەو ڕێوشوێنانە بدرێت کە دەبنە هۆی زیادبونی و شەرعیەت پێدانی و قبوڵکردنی لەکۆمەڵگادا و دەبێت بەخێرایی دیاریبکرێت لەهەر جێگەیەکدا سەری هەڵدا و سزای توندو پێویستیش بۆ کەسانی گەندەڵ دیاریبکرێت.

هەرلەم چوارچێوەیەدا پێویست دەکات کە هەڵمەتێکی هوشیارکردنەوەی کۆمەڵگا بەرپا بکرێت بۆ ڕاگەیاندنی کاریگەریە خراپەکانی گەندەڵی لەسەر بواری سیاسی و ئابوری و کۆمەلاَیەتی و ئەو خەرجیە زۆرەشی کە تێدەچێت و بەهەدەر دەڕوات, هەروەها دەبێت ویست و ئیرادەیەکی بەهێزیش هەبێت لەلایەن سەرکردایەتی سیاسیشەوە بۆ بنبڕکردنی گەندەڵی بۆ ئەوەی لەسەر ئاستی دەوڵەت و کۆمەڵگاش پێکەوە ئەو هەڵمەتە دژە گەندەڵیە جێبەجێبکرێت .

بەهەمان شێوە ئەم هەڵمەتی بنبڕکردنی گەندەڵیە پێویستی بەڕایەکی گشتی شەقامی هوشیارو چالاك هەیە کە چاودێری و بەدواچوونی هەبێت بۆ ڕووداوەکان .و ڕۆڵی هەبێت لە دەستنیشانکردنی دیاردەکانی گەندەڵی و لانی کەم کەسانی گەندەڵ بێبەری بکات لە پشتیوانی جەماوەر لەو سیستەمە سیاسیەدا.

www.dengekan.com

بەم شێوەیە ستراتیژیەتی بەرەنگاربونەوەی گەندەڵی پێویستی بە بەبەکارهێنانی هۆکار و شێوازی هەمەجۆر و بەردەوام هەیە لەڕووی سیاسی و یاسایی و جەماوەریشەوە بەم شێوەیەی لای خوارەوە :–

1. دامەزراندنی سیستەمێکی دیموکراسی کە تیایدا دەسەڵاتەکان لەیەکتر جیابن و یاسا سەروەرو سەربەخۆ بێت و بەسەر هەمواندا جێبەجێبکرێت بەبێ جیاوازی و بتوانێت لێپرسینەوە بکات بەشێوەیەکی شەفاف.

2. دامەزراندنی دەزگایەکی دادوەری سەربەخۆ و بەهێز و دەست پاك.بەشێوەیەك هەموو هۆکارەکانی لاوازبوونی نەهێڵرێت و حکومەتیش ڕێز لە بڕیارەکانی بگرێت و ملکەچیشی بێت.

3. یاسای توند دابڕێژرێت بۆ بنەبڕکردنی گەندەڵی لەسەر هەموو ئاستەکان ,وەك یاسای دیاریکردنی سەروەت و سامان و موڵکی لێپرسروان,یاسای بەدەستهێنانی نایاسایی سەروەت و سامان و یاسای سەربەستی بەدەستهێنانی زانیاری و یاسای توند بۆ نەهێشتنی دیاردەکانی بەرتیل وەرگرتن و مەحسوبیەت و بەکارهێنانی خراپی دەسەڵاتەکان.

www.dengekan.com

4. ئەکتیڤکردنی دەزگا و ڕۆڵی‌چاودێری و لێپرسینەوەی دەزگای یاسادانان وەك پەرلەمان لە حکومەت و وەزیر بەشێوەیەکی ئاشکرا و ڕوون.

5. ئاکتیڤکردنی دەزگاکانی چاودێری دارایی و ئیداری دەوڵەت.

6. گرنگی دان بەلایەنی ئەخلاقی بۆ بنبڕکردنی گەندەڵی وەك ئەوەی هەموو دیانەت و مەزهەبەکان هانی بەگژداچونەوەی دیاردەی گەندەڵی بدەن.

7. ڕاگەیاندن ئازادی تەواوی هەبێت بۆ گەیشتن بە زانیاریەکان و حەصانەیان هەبێت بۆ بڵاوکردنەوەیان و بەدواچوونی ئاشکراکردنی دیاردە گەندەڵەکان و کەسە گەندەڵەکانیش.

8. گەشەپێدانی ڕۆڵی جەماوەری لەبنبڕکردنی گەندەڵیدا,بەهوشیارکردنەوەیان لەزەرەرو زیانەکانی و مەترسیەکانیو تێچونی زۆری ئەو دیاردە قێزەونە لەسەر هاولاتی و وولاتیش, هەروەها ئاکتیڤکردنی کاری ڕێکخراوە مەدەنیەکان و زانکۆو پەیمانگا زانستیەکان لەبەرەنگاربونەوەی دیاردەی گەندەڵیدا...

* * *

*   *
*

ڕيفۆرم

لەناو حكومەتى هەرێمى كوردوستان و يەكێتى نيشتيمانى كوردوستاندا ......

➢ بەو پرسيارە گرنگە دەسپێدەكەين كە ئايا بۆچى لەتەمەنێكى كەمى 13 ساڵەى حكومەتى هەرێمى كوردوستان و پارتى دەسەڵاتدار (يەكێتى نيشتيمانى كوردوستان) دا گەندەڵى دروست بوو گەشەى كردوو بوە پەتا و چارەسەريشى گران و قورس بوو ؟

➢ لەوەڵامدا دەڵێين :-

وەك گوتراوە ((پياوى شۆڕشگێر هەركاتێك دەسەڵاتى گرتە دەست گەندەڵ دەبێت))

ئەم ووتەيە زۆر ڕاست و دروست دەرچوە و بەچاوى خۆمان لەسەر زەمينەى واقع دەيبينين نەك هەر لەكوردوستان بەڵكو لەهەموو دونياشداو لەدەسەڵاتە ديموكراسيەكان و ئازادى و پێشكەوتوەكانيشدا , ئاشكرايە دەسەڵاتدارانى سياسى ئەمڕۆ

www.dengekan.com

كەلەناو پارتى دەسەڵاتداردا (يەكێتى نيشتيمانى كوردوستان) دان پياوى دوێنێى شۆڕشگێڕ و خەباتگێڕى قۆناغى سەختى شۆڕش و چەكدارى و شاخ بوون. ئەرك و دەسەڵات و سەروەت و سامان و ئيمتيازات و پێداويستيەكانى ڕۆژانەى خۆيان و ماڵ و منداڵيان و داواكارى خزم و دۆست و لايەنگر و جەماوەريان لەوكاتەدا و لەئێستادا جياوازيەكى گەورەيان لەنێواندا هەيە و لە شاخدا هيچ كاتێك هێندەى ئێستا نەدەسەڵات و نە ئيمتيازات و نە سەروەت و سامانيان هەبوە و نەداواكارى ماڵ و منداڵ و خزم و تەكەتول و لايەنگر و دۆست و جەماوەريان لەسەر نەبوە , و كەسانێكى شۆڕشگێڕى ڕاستەقينە و ڕەسەن بوونە و هەموو داواكارى و ئاواتێكيان بريتى بووە لە ڕزگاركردنى نيشتيمان و ڕووخاندنى ڕژێمى بەعس و كەسانێكى بيروباوەڕ چەپ و پشت و پەناى كرێكارو جوتيارو هەژاران بوونە و ئەوەى بيريان لێنەكردبۆوە سەروەت و سامان و كۆشك و تەلار و دەسەڵاتتەكان بوە..

هەربۆيەش گواستنەوەيان لەو قۆناغەوە بۆ قۆناغى دەسەڵات و حكومەت و ياسا و ئيدارە و سەروەت و سامان و ئيمتيازاتى شار و خۆشگوزەرانى . زۆربەيان نەك هەموويان ئەو بنەما شۆڕشگێڕانانەيان لەبيركرد وكەوتنە خۆ بۆ قەرەبووكردنەوەى

ئەو چەند ساڵەی خەباتی شاخیان و ئەوەندەی پێیان کرا و توانیان سەروەت و سامانیان کۆکردەوە و بوونە خاوەنی کۆمپانیا و کۆشك و تەلار و زەوی و باخ و قەمەرە و زۆر شتی تریش کە زۆربەی جەماوەری گەل پێیان نازانێت و لێیان بێبەشە .

بەم شێوەیە شۆڕشگێڕانی دوێنێ بوونە کەسانی گەندەڵی ئەمڕۆ و دیاردەی گەندەڵی و بەرتیل خواردن و دانانی کەسانی بودەڵە و بێتوانا و نەشارەزا و بێ بڕوانامە لەپۆستە ئیداری و حیزبییەکاندا دانران لەسەر بنچینەی ناوچەگەرێتی و عەشایەرچێتی و خزمخزمێنە و مەنسوبیەت و مەحسوبیت و حیزبایەتی تەسك و دڵڕازیکردن و تەکەتولچێتی نەك لەسەر بنچینەی لێهاتوویی و خوێندەواری و دەستپاکی و ئەمینی و دڵسۆزی و شارەزایی و پسپۆڕی. هەربۆیە وردە وردە و ساڵ دوای ساڵ ئیدارەی حکومەت و حیزبیش لەئەنجامی ململانێی ناشەریفانەی ناو حکومەت و خودی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستانیشەوە دیاردەی گەندەڵی سەری هەڵدا و گەشەی کردو بوە پەتایەکی کوشندە ولەئێستادا وای لێهاتووە کە دوای چەندین هەوڵ و هەڵمەتی چاکسازی و پاکسازی لەحیزب و حکومەتدا نەتوانراوە و ناشتوانرێت چارەسەربکرێت . و تادێتیش گەورەتر و ترسناکتر دەبێت

www.dengekan.com

لەگەڵ گەورەبوونی ئەرك و دەسەڵاتەکان و فراوانبوونی ناوچەکان و گەورەبوون و زۆربوونی داواکاری جەماوەر و زیادبوونی پێداویستیەکانی ڕۆژانە و خزمەتگوزاریەکان و بەتایبەتیش دوای ڕزگارکردنی عێراق و ڕووخاندنی ڕژێمی بەعس و کرانەوەی عێراق و کوردوستان بەڕووی دونیاو کۆمپانیا گەورەکانی بازرگانی و ئابوری کە بەرژەوەندی گەورە و مادی زۆر دەهێننە ولاتەوە و بواری باشتر و زیاتر دروست بوە بۆ پێکەوەنانی سەروەت و سامان و ...هتد .

ریفۆرم
لەناو دام و دەزگاکانی حکومەتی هەرێمی کوردوستاندا

➢ ئاشکرایە کە لەئەنجامی ڕاپەڕینە مەزنەکەی ساڵی 1991ی گەلەکەمانەوە دژی ڕژێمی بەعسی فاشی و شۆفێنیزمی عەرەبی و دوای تێپەڕبوونی نزیکەی دووساڵ لە حوکمی بەرەی یەکگرتووی کوردوستانی کەلەنێوان زۆربەی پارتە سیاسیەکاندا دروست ببوو لەپێش ڕاپەڕین و لەساڵی 1987دا و ئەو ماوەی دەسەڵاتی بەرەی کوردوستانیە دەسەڵاتی میلیشیاو هێزە چەکدارەکان بوو نەوەکو دەسەڵاتی یاساو دام و دەزگاکانی حکومەت هەربۆیە چەندین دیاردەی

دزێو و ناشیرنی ئاودیوکردنی سەروەت و سامان و بەفیرۆدانی توانا مادی و مرۆییە زۆرینەکانی ئەم وولاّتە بەفیڕۆچوون و ئاودیوی سنورەکان کران لەبەرژەوەندی هێز و پارتە سیاسیەکان و کەسانی گەندەڵ و لێپرسراو ومافیاکاندا. و بوە هۆی رووتانەوە و هەڵتەکاندنی ژێرخانی ئابوری کە بۆخۆی نەمابوو وە هێندەی تر بوە هۆی سەختکردن و گرانکردنی بار و ئاستی ژیانی هاولاّتیان . ئەوەبوو دوای تێربون و نەمانی شتێکی ئەوتۆ لەم وولاّتەدا , هەموو پارتە سیاسیەکان لەدوای ململانیّ و گفتوگۆیەکی زۆر و دوورو درێژ ڕێکەوتن لەسەر ئەوەی کە هەڵبژاردنێکی سەرتاسەری لە کوردوستاندا بکرێت بەمەبەستی هەڵبژاردنی پەرلەمانێکی کوردی و دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردوستان و ئەوەبوو لە 1992/5/19دا یەکەم هەڵبژاردنی ڕاستەوخۆ و سەربەخۆ ئەنجام دراو بوە یەکەم پرۆسەی دیموکراسی لەکوردوستان و عێراقدا و یەکەم پەرلەمانی کوردی لەمێژوودا لەدایك بوو و دواتریش لە 1992/7/4دا حکومەتی هەرێمی کوردوستانیش دامەزراو بەمەش دوو دەسەلاّتی یاسادان و جێبەجێکردن لەکوردوستاندا دامەزرا وئیدی لەو ڕۆژەوە پەرلەمان و حکومەتی هەرێم کەوتە خۆ بۆ ڕێکخستنەوە و دامەزراندنی وەزارەت و دانانی یاساو

www.dengekan.com

ڕێساکان و ودابینکردنی مووچەی فەرمانبەران و ڕێکخستنەوە و کۆکردنەوەی داهاتەکان لە خەزێنەی حکومەتدا و کەمکردنەوەی پێشێلکاریەکانی حیزبە سیاسیەکان ودەسەلاّتیان و ڕێکخستنەوەی دادگا یاساییەکان دوور لە داداگاکانی شۆڕش کە بۆخۆی ئەم کارانە لەویّ ڕۆژێدا گەلێك سەخت و گران بوون لەلایەك بەهۆی کەم ئەزموونی لە ئیدارەو حکومەتدا و لەلایەك بەهۆی نەبوونی کادرو کارمەندی شارەزا لەهەموو بوارەکاندا و لەلایەکی تریشەوە بەهۆی دابەشکردنی پەرلەمان و حکومەت بەڕێژەی 50بە50 لەنێوان هەردوو پارتی سەرکەوتووی هەڵبژاردنەکاندا ((یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان و پارتی دیموکراتی کوردوستان)) وئەم کارەش هێندەی تر لەتەمەنی حکومەتدا بوە ڕێگر و بەربەست لە پێشکەوتن و تەواو دامەزراندن و چەسپاندنی دام و دەزگاکانی حکومەت و بەهۆی زالّ بوونی گیانی حیزبایەتیشەوە لەناو دام و دەزگاکاندا و ڕانەهاتنی کادرە حیزبیەکان لەهەموو پۆستەکاندا بە هەڵسوکەوتی دام و دەزگایی و حکومەتی و دواتریش لەدوای کەمتر لە 2 ساڵ شەڕی ناوخۆی هەردووی پارتی دەسەلاّتدار و بەشدار لەحکومەتدا هەلاّیساو بوە هۆی لەبەر یەك هەڵوەشانی پەرلەمان و حکومەت و دواتریش

دووكەرت بونيان و سست بوون و لاوازبونيان و ئەمەش بوە هۆی بچوك بونەوەی دەسەڵات و ئەزمونی گەلەكەمان لە ناوچەكە و دونیاشدا و لەبەردەم دۆستەكانماندا . بۆیە یەكەم ئەزموونی حكومەت و دەسەڵاتی كوردی كەوتە بەر مەترسی لەناوچوون و هەڵدێرەوە . ئیدی دوو حكومەت و دوو دەسەڵاتی جیاواز لە فكر و ڕێباز و بۆچوون لە هەولێر و سلێمانی دروست بوون لەدوای ساڵی 1997وە و تائێستا و لەساڵی 2006/7دا ئەم دوودەسەڵاتیە هەر بەردەوام بوو . بەم شێوەیە حكومەت و دەسەڵاتی كوردی بەهۆی نەچەسپاندنی و بەهێزنەبوونی و نەبوونی دەسەڵاتێكی یاسادانانی شەرعی و كاراو بەهێزی وەك پەڕلەمان و نەبوونی دام و دەزگایەكی یاسایی بەهێزو قوڵبونەوەی گیانی حیزبایەتی و تەریك كردنی حیزبەكانی تر لە هاوبەشی كردنی فعلی و كارا لەناو حكومەتەكاندا و دانانی كەسانی نەشیاو لاواز و بیٚ ئەزموون لەئیدارەدا و نەبوونی یاساو ڕێسایەكی ڕوون, ئەم ئیدارانە تووشی گەندەڵی و ڕۆتین بوون و ئیدی ئەوەی دەكرا تەنها ڕایی كردنی ئیشوكارەكان بوون و هیچ جۆرە پێشكەوتنێكی گەورە لە ئیدارە و دەسەڵاتی كوردیدا ڕووینەدا وزۆر جاران دەوترا ((ئاشی نەزانە و خوا دەیگێڕێت)) و بەدرێژایە ئەم 14 ساڵە نەتوانراوە ئیدارەیەكی خاوێن و گەشەكردو و تۆكمە

www.dengekan.com

و بەهێزی ئەوتۆ دابمەزرێنرێت كە جێگەی ئومێد و لێڕازیبونی جەماور بێت .. هەربۆیەش لە هەردوو دەسەڵاتدا و بۆ چەندین جار هەڵمەتی چاكسازی و پاكسازی ڕادەگەیەنراو هەرماوەیەكی كورتی دەخایاندو دواتر هێواش دەبۆوە و كارەكان وەك پێشتر بە نایاسایی و ناڕێك و پێكی دەڕۆیشتن و تادەهاتیش گەندەڵی و ڕۆتین بڵاودەبۆوە بۆیە جێبەجێكردنی ڕیفۆرم لە حكومەت و دەسەڵاتی كوردیدا بووە ئەمرێكی واقع و زۆر زەرور و نەدەكرا چیدی چاوی لێبپۆشرێت و گوێی پێنەدرێت و ئەوەبوو پڕۆسەی ڕیفۆرم سەری هەڵدا لەناو هەردوو پارتە دەسەڵاتدارەكەوە و چەند ڕێوشوێنێكیان گرتە بەر بۆ نەهێشتن و كەمكردنەوەی گەندەڵی و ڕۆتین بەهیوای ڕێكخستنەوە و چاكسازی كردن و گەڕانەوەی گیانێكی نویٚ و عەقڵیەتێكی نویٚ و توانا و وزەیەكی گەورەتر بۆ ناو جەستەی نەخۆش و لاوازو و پەككەوتووی حكومەتی هەرێم , بەڵام بەداخەوە ئەو پڕۆسە زۆر گرنگ و هەستیارە زۆر بەهێواشی گوزەر دەكات و تائێستا ئامانجێك و سەركەوتنێكی گەورەی وەدەست نەهێناوە ئەوەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە كە نیەتێكی ڕاستەقینە و ڕاستگۆیانە نیە لەلایەن ڕیفۆرمیستانەوە جا چ كەسان بێت یان پارتە سیاسیەكان بێت یان كۆمەڵە و گروپی فشار و

مافیاکان بێت کە ئەوەش تەنها بەزیانی گەورەی مادی و مرۆیی گەل و وولاتەکەمان دەگەڕێتەوە ...

کە دەتوانراو دەکرا ئەو پرۆسەی ڕیفۆرمە سەرکەوتنی گەورە بەدەست بهێنێت و حکومەتی هەرێم و دەسەلاتی کوردی گەلێك پێشکەوتووتر و گەشەسەندووتربوایە و لەئاست خواست و ویستەکانی جەماوەردا بوایە و ڕەنگدانەوەی ئەم هەموو پێشکەوتن و گۆڕانکاریانەی ئێستا بوایە لەدوای ڕووخانی ڕژێمی بەعسەوە و ئەوەندە بەهێز و تۆکمە بوایە کە لە عێراقی نوێدا چاویان لێبکردینایە ...

* * *

* *

*

سەرەتای ڕیفۆرم
لەناو یەکێتی نیشتیمانی کوردوستاندا..

➢ دوای ئەو هەموو هەوڵ و تەقەلایانەی کە درا بۆ چێکردنی ڕیفۆرم لەناو دام و دەزگاکانی حکومەتدا و هەستکردن بەمەترسی گەورەبوونی گەندەڵی و ڕۆچوونی بەناو هەموو لق و پۆپەکانی حکومەتدا و سەرنەگرتن و بەدەست نەهێنانی ئامانجی گەورە لەو بوارەدا لەناو حکومەتدا , هەربۆیە لەناو خودی یەکێتی و بەتایبەتیش سەرکردایەتی و مەکتەبی سیاسیەوە دەنگی ناڕەزایی و سکالا و ڕیفۆرم بەرزبۆوە .

یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان هەر لەسەرەتای دامەزراندنیەوە لەساڵی 1975 دا و دواتر هەڵگیرساندنی شۆڕشی چەکداری لەساڵی 1976دا وەك ڕێکخراوێکی سیاسی نیمچەبەرەیی و دیموکراسخواز و پێشکەوتنخواز و تاڕادەیەکیش ڕێکخراوێکی چەپ هاتە مەیدانی خەبات و گۆڕەپانی سیاسی و چەکداری کوردایەتیەوە .

ڕێکخراوێك کەلەباڵەکانی یان ڕێکخراوەکانی (کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردوستان کەبنەما و باڵی سەرەکی و گەورەی ناویەکێتی بوو , یەکێتی شۆڕشگێڕانی کوردوستان و هێڵی گشتی) بوون پێك هاتبوو, کە ئەم باڵانە هەر لەسەرەتاوە بەململانێ و کێشمەکێش و تاڕادەیەکیش دژ بەیەك درێژەیان بەخەبات دا لەژێر چەتری (یەکێتیینیشتیمانیکوردوستاندا) بەم شێوەیە یەکێتی بە پێکهاتە وئایدیا و فکر و ڕێچکە و

www.dengekan.com

ڕێبازی سیاسی و چەکداری نوێوە هاتە مەیدان کە تائەوکاتە ڕووداوێکی زۆر نامۆ و نوێ بوو بەرامبەر هەموو پارت و ڕێکخراوە سیاسی و چەکدارەکانی تر کە هەریەکەیان پێکهاتە و ئایدیا و ڕێچکەیەکی کلاسیکیان هەبوو .

بەهەمان شێوە زەمانی لەدایك بوونی یەکێتی زەمانێکی زۆرناسك و ناسروشتی بووچونکە کات کاتی دوای نسکۆی شۆڕشی ئەیلول و شەوەزەنگی تاریکی و وورە ڕووخانی کوردان بوو , کاتی داگیرکردنەوەی کوردوستان و سەرکەوتنی بەعسیان بوو, کاتی پیلانگێڕانی دەوڵەتانی ناوچەکە و دونیاش بوو دژی کوردو شۆڕشەکەی, کاتی نسکۆ و نوچدانی کوردایەتی بوو . هەربۆیە یەکێتی وەك ڕێکخراوێکی زەرورەتی قۆناغەکە و پێویستیەکی زۆر هەنوکەیی لەناو هەناو و ژیلەمۆو کوانوی ئەو ڕۆژگارە سەختەدا لەدایك بوو هاتە بوون و بۆیەش هەر لەلەدایك بونیەوە قاڵبووی ڕۆژگارە سەخت و دژوار و ڕووداو و کارەساتە جەڕگبڕو کەمەرشکێنەکان بوو . لەتەمەنی خەباتی خۆشیدا گەلێك ڕووداو و کارەساتی پشتشکێنی بەڕوودا هاتن وەك (کارەساتی هەکاری و جیابونەوەی براکان و شەڕی ناوخۆو براکوژیەکان و پیلانی دراوسێکان و ڕژێمی بەعس و دواتریش کیمیاوی باران و ئەنفال , ئەمە سەرەڕای

www.dengekan.com

ململانێ ناخۆییەکانی ناو یەکێتی خۆی کەهەتا دەهات گەورەتر و مەترسیدارتر دەبوو تاکار گەیشتە ئەوەی یەکێتی دووکەرت ببێت لە هەشتاکاندا بەهۆی دروستبوونی (ئاڵای شۆڕشەوە) کە ئەگەر بەزوویی فریانەکەوتایە . بەڵام یەکێتی دوای هەموو ئەو ڕوودا و کارەساتانە بە وورەیەکی بەرزو پتەوتر و گەشەکردووتر و زیاتر خۆشەویست بوونی لەناو جەماوەردا دەهاتە دەرەوە و بەسەر هەموو پیلانەکاندا سەردەکەوت و وای لەڕژێم و پارتە سیاسیەکانی کوردوستانیش کرد کە بەناچاری حسابی بۆبکەن و داوای ئاشتبونەوە و گفتوگۆی لەگەڵدا بکەن , بەشێوەیەك یەکێتی لەسەردەمێکدا بووە تاکە هێز و تاکە دەسەڵاتدارو تاکە بڕیار بەدەستی سەرتاپای کوردوستان .

لەکۆتایی ساڵی 1991 و سەرەتای ساڵی 1992 دا و دوای ڕاپەڕین یەکێتی لەیەکەمین کۆنگرەی گشتی خۆیداو لەبڕیارێکی مێژوویی و گرنگ و زەرورەتی قۆناغەکەدا هەرسێ باڵەکەی ناوخۆی حل کرد و هەموان لەسەر یەك بەرنامە و پەیڕەوی ناوخۆ ڕێکەوتن و ئیدی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان بوە چاوگ و سەرچاوەی کارو خەباتی هەموو بیرو ڕاو فکر و ڕێبازە جیاوازەکان .

یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان هەر لەسەرەتاوە گیانی ڕەخنەو ڕەخنەلەخۆگرتن و بوونی دیموکراسی و ئازادی و ڕادەربڕینی وەك سەرەتایەکی شۆڕشگێڕی تیادا چەسپیوەو هەرئەمەش بوە هۆی ئەوەی کە زۆربەی چینی ڕۆشنبیران و ئەکادیمی و فرە بیرو بۆچونی جیاوازی تیادا کۆببێتەوە و خەباتی تیادا بکەن سەرەڕای چینی کرێکاران و جوتیاران و خوێندکاران و ژنان و سەرجەم چین و توێژەکانی تری کۆمەڵ و هەر ئەمەش بوە هۆی ئەوەی کە بتوانێت لەیەکەمین هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردوستانەوە و لەتەمەنێکی کەمی 16 ساڵیدا نیوەی دەنگەکانی جەماوەری کوردوستان بۆخۆی مسۆگەر بکات کە ئەمە سەرکەوتنێکی زۆر گەورە بوو بەبەراورد لەگەڵ هەردوو حیزبی گەورەو خاوەن مێژوو و خەباتی دووروودرێژی وەك پارتی و حیزبی شیوعی کەلەساڵەکانی 1946 و 1934وە خەبات دەکەن .

قۆناغی دوای ڕاپەڕین بۆ یەکێتی قۆناغێکی نوێ و زۆر جیاواز بوو لەقۆناغی شاخ , لەئەرك و دەسەڵات و ئیدارەو سامان و ئیمتیازات و ململانێکانیش لە ناوخۆی خۆی دا و لەگەڵ پارتی و حیزبە ئیسلامیەکان و ڕژێمی بەعس و دەوروجیران و بەرژەوەندیەکانی زلهێزەکانیش لەناوچەکەدا . شەڕی ناوخۆ و دووکەرت بوونی حکومەتی هەرێم و

www.dengekan.com

کوردوستان بەسەر دوو بیروباوەڕی جیاواز و دوو پارتی سیاسی و حکومەتی جیاوازدا و ڕزگارکردنی عێراق و بەشداری کردنی کورد لە دەسەڵات و بڕیارەکان لە بەغداد و سەرقاڵ بوونی زیاتری بە ناوچە تازە ڕزگارکراوەکان و گەورەبوونی ئەرك و دەسەڵاتەکان ئەوەندەی تر بوە هۆی دروست بوونی گەندەڵی لەئیدارە و حیزبیشدا بەڕادەیەك لەئێستادا گەیشتۆتە ئاستێکی مەترسیدار کە ئیدی چیتر ناکرێت چاوی لێ بنوقێنرێت و پشتگوێ بخرێت و وەك حوشتر مل(نەعامە) سەر بکرێتە ژێر گڵەوە .

بۆیە ڕیفۆرم بۆتە ئەرکێکی هەنوکەیی و زۆر پێویستی قۆناغەکە , هەرچەندە بارودۆخی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان و عێراق و ناوچەکەش هێندە جێگیر نین کە بتوانرێت پرۆسەیەکی واگەورەو هەستیاری تیادا ئەنجام بدرێت .

چرکە ساتی وەرچەرخان...

- لێرەدا ئەو پرسیارە دێتە پێشەوە بۆچی لەم کات و ساتەدا ئەم پرۆسە گرنگ و هەستیارەی ڕیفۆرم بوە دروشم و

لەلایەن مەکتەبی سیاسیەوە بەرزکرایەوە و ئاڕاستەی بەڕێز مام جەلال سکرتێری گشتی کرا ؟

ماوەی چەند مانگێکیشە لەخودی ڕیزەکانی یەکێتیشەوە و بەتاییبەتیش لەلوتکەی دەسەلأتەکان و بڕیارەکانەوە(مەکتەبی سیاسی) وە دروشمی ڕیفۆرم بەرزکراوەتەوە و داواکاری و ڕەخنەو سکالأ و پێشنیازەکانیان لەچوارچێوەی یاداشتێکدا ئاڕاستەی سکرتێری گشتی خۆی بەڕێز مام جەلال کردووە .

دەقی یاداشتی ئیمزاکراو لەلایەن مەکتەبی سیاسیەوە بۆ بەڕێز مام جەلال...

لەسایتی (کوردوستان پۆست) لە ئینتەرنێتەوە وەرگیراوە ..

گەورەی بەڕێز مام جەلال

سکرتێری گشتی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان

سلأو وڕێز

ماوەیەکی زۆرە ئەمانەویٚ هەندیٚ مەسەلە کە پەیوەندی بە چارەنوسی کورد و یەکێتیەوە هەیە باس بکەین بەلأم بەڕاستی جەوی کۆبونەوەکانی مەکتەبی سیاسی کە بەڕێز سکرتێری گشتی جۆریٚ لە (ئیرهابی فیکری) بەسەردا سەپاندوە بەهیچ جۆریٚ بەکەڵکی ئەم جۆرە گفتوگۆیانە نایەت چونکە کۆتاییەکەی بەشەڕ و تێکچوون و دەنگە دەنگ تەواو دەبێت

بۆیە بە چاکمان زانی بیربۆچونەکانی خۆمان بەنوسین بخەینە بەرچاوتان.

یەکێتی ئەو ڕێکخراوەی کە زۆری ئێمە سالأنێکی زۆری تەمەنی لەدامەزراندن و بەهێزکردن و ڕێکخستنیدا بەسەر برد, ئێستا بۆتە دەسکەلایەکی بیٚگیان بەدەست سکرتێری گشتیەوە و بەئارەزوی خۆی هەڵی دەسوڕێنێت بیٚئەوەی ئەندامانی مەکتەبی سیاسی و دەستەی کارگێڕیەکەی و ئەندامانی کۆمیتەی سەرکردایەتی و دەزگاکانی هیچ دەورێکیان هەبێت لەداڕشتنی بڕیارە سیاسی و ڕێکخراوەیی و پێشمەرگایەتیدا.

1. سکرتێری گشتی بەتەنیا خۆی بەرپرسی کاروباری دارایی یەکێتیەو جگە لەخۆی هیچ ئەندامێکی تر سەرکردایەتی نازانیٚ یەکێتی چی هەیە و چەندی هەیە و لەکویٚیە و لەلای کێیە و سەرچاوەکەی کوێیە و چۆن سەرف دەکریٚ و بەقازانجی کیٚ بازاڕ و بازرگانی و قۆنتەراتی پاوان کردووە.

2. سکرتێری گشتی بەتەنیا خۆی بەرپرسی کاروباری دەرەوەیە و بەئارەزووی خۆی سەفەری وولأتان دەکات و گفتوگۆ لەگەڵ وولأتان دەکات ,پەیوەندی لەگەڵ ئەم دەوڵەت دائەمەزرێنیٚ و لەگەڵ ئەو دەوڵەت تێکیئەدا,نوێنەرانی

www.dengekan.com

یەکێتی لە وولآتاندا دادەنێ و لادەبات و قسەی ناکۆك و ناساز بۆ دەزگا جیهانیەکان ڕاگەیاندن دەکات .

3. سکرتێری گشتی بەتەنیا خۆی بەرپرسی کاروباری ڕێکخستنە,بەرپرسی کاروباری ڕێکخراوە دیموکراتیاکانە,بەرپرسی کاروباری هێزی پێشمەرگە,فەرماندەیی, ئەندامانی مەکتەبەکان .,مەڵبەندەکان ,کۆمیتەکان .خۆی دایان دەنێ و خۆی لایان دەبات .دڵسۆزی بۆ یەکێتی و لێوەشاوەیی .ڕابوردووی باش .دەست و دەم و داوێن پاکی هیچ نرخێکی مادی و مەعنەویان نەماوە .دڵسۆزی بۆ سکرتێری گشتی و گوێڕایەڵی کوێرانەی وجێبەجێکردنی فەرمانەکانی بۆتە مەرجی هەرە گرنگی بەرزبونەوە و هەڵکشان بەرەوژوور.

4. سکرتێری گشتی بەتنیا خۆی گفتوگۆ لەگەڵ حیزب و ڕێکخراوەکاندا دەکا و بڕیاری ئاستی پەیوەندی و جۆری هاوکاری و ڕێککەوتن و ئەندازەی یارمەتیان دەدا.

5. سکرتێری گشتی بەتەنیا خۆی بەرپرسی کاروباری ڕاگەیاندنە,بەرپرسی ڕۆژنامە.رادیۆ و تەلەفزیۆنە.نوسەر و بێژەرەکانی تەنانەت تەکنیککارانی بەئارەزووی خۆی دەهێنێ و دەگۆڕێ, ڕەنگە دەزگای ڕاگەیاندنی یەکێتی تەنیا

www.dengekan.com

دەزگا بێت لە ڕۆژهەلآتی ناوەڕاستدا کە سکرتێری گشتی ڕۆژانە خۆی وێنەکانی خۆی و میوانەکانی و هەواڵەکانی بۆ بلآوکردنەوە لەدەزگاکانی ڕاگەیاندندا هەڵدەبژێرێ .

6. سکرتێری گشتی بەتەنیا خۆی بەرپرسی کاروباری حکومەتە.وەزیر و وەکیل وەزیر و سەفیر و مودیری عام دادەنێت و دەگۆڕێت جگە لەخۆی کەس بۆی نیە لەوەزیرەکان و لەکارە باش و خراپەکانیان بپرسێتەوە .

7. سکرتێری گشتی بەتەنیا خۆی بێئەوەی پرس بەسەرکردایەتی یەکێتی بکات بەشداربوو لەنوسین و پەسەندکردنی (قانونی ئیدارەی دەوڵەتی عێراق)دا بەتەنیا خۆی بەخاوەن بڕیار دەزانی لە دیاریکردنی خواستەکانی گەلی کورد و چارەنوسی کەرکوك و ناوچە کوردوستانیەکانی دەرەوەی هەرێم و جۆری بەشداری لەحوکومەتی ناوەندیدا.

➢ لەناو یەکێتیدا,ژیانی دیموکراتی حیزبایەتی .سەرکردایەتی بەکۆمەڵ .ڕێزگرتنی ئیرادەی زۆرایەتی .ڕێزگرتنی ئازادی بیروبۆچوون نەماوە . یەکێتی بەرەو ئەوەدەبا بیکاتە حیزبی بنەماڵەکەی خۆی بێباوەڕی لەنێوان ئەو و سەرکردایەتی و بنکە ڕێکخراوەییەکانیدا دروست بووە و هیچ ئەندامێکی یەکێتی لە هیچ کۆبونەوەیەکی یەکێتیدا کە سکرتێری گشتی سەرپەرشتی

بكات یا بەشداربێت .ناتوانێ بیروبۆچوونی خۆی بەسەربەستی باس بكات,چونكە سڵ ئەكاتەوە لەوەی سكرتێری گشتی لەناو كۆبونەوەكەدا بچێتەوە بەگژیدا و بیشكێنێ و سوكایەتی پێ بكات.

ئەمانە هەمووی هۆی پەیدابوونی تاقمێ ئەندامانی موونافیق و دووڕوو و درۆزنن لەدەوری سكرتێری گشتی هەل و مەرجی ڕاستەقینەی گیروگرفتەكانی یەكێتی و ناڕەزایی خەڵكی لێ ئەشارنەوە و ڕاپۆرتی درۆ و هەوڵی ناڕاستی بۆ ئەهۆننەوە.

لەئەنجامدا گەندەڵی دارایی,گەندەڵی سیاسی و گەندەڵی كارگێری و بەڕێوەبەرایەتی. تەنانەت گەندەڵی خووڕەوشت سەرانسەری دام و دەزگاكانی حیزب و حكومەتی گرتۆتەوە بەجۆرێ كەبۆتە هۆی ناڕەزایی گشتی خەڵك و زۆری ئەندامانی یەكێتی و بۆتە مەترسیەكی ڕاستەقینە بۆ سەر یەكێتی و پاشەڕۆژی .

بۆیە ئێمە بەپێویستمان زانی بەوپەڕی سەربەستیەوە بەم یاداشتە بیربۆچونەكانی خۆمانتان بۆ بنوسین و پێشنیازەكانی خۆمان بۆ چاككردنی ژیانی ناوخۆی یەكێتی كە كلیلی چاككردنی زۆر بواری تری ژیانی سیاسی و حیزبی وحكومەتیە بخەینە بەرچاوتان,پێشتریش كەبەم ئاشكراییە

www.dengekan.com

باسمان نەكردووە هۆیەكەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو مەترسیە گەورانەی هەڕەشەیان لە جوڵانەوەی كوردو یەكێتی دەكرد.

سكرتێری گشتی تەمەنی لە ((70)) ساڵ تێپەڕیوە, كاتی ئەوە هاتوە ئیتر وەكو(ڕەمزێكی بەڕێز) خۆی لە دەستێوەردانی ئیش وكاری ڕۆژانەی یەكێتی بكێشێتەوە و ڕاپەڕاندنی كاوباری ڕۆژانە بەجێبهێڵێ بۆ هاوڕێكانی و ڕێگە بدات بەیەكێتی بگەڕێتەوە سەر كاركردن بەپێی سەرەتا ڕێكخراوەییەكانی و لەداهات و خەرجی دارایی یەكێتیدا پەیڕەوی ڕوونی (شەفافیەت) بكات و سەروەت و سامانی یەكێتی و سەرچاوەكانی داهاتی ئاشكرا بكات.

لەكۆتاییدا دەڵێن ئێوە ئەگەر هەر سووربن لەسەر درێژەپێدانی ڕێبازی پێشوو لە شێوەی بەڕێوەبردنی كاروبارەكانی یەكێتی و حكومەتدا و ئەگەر بتانەوێت ئیش وكارەكانی یەكێتی و دەسەڵاتەكانی بەشێوەی ئێستا لەدەستی خۆتاندا بهێڵنەوە بێئەوەی هەوڵی جدی بدەن بۆ چارەسەركردنی بنەڕەتی ئەو تەنگ و چەڵەمەیەی یەكێتی تیایدا دەژی.ئەوا ئێمە كە ماوەیەكی درێژ هاوبیروباوەڕتان بین لەكاری سیاسی و هاوسەنگەرتان بوین لەكاری پێشمەرگایەتیدا لێرە بەدواوە چیتر باری لێپرسراوێتی مێژوویتان لەگەڵ هەڵناگرین,خۆمان

(مینبەرێکی ئاشکرا) دروست دەکەین بۆ چاککردنی وەزعی یەکێتی و ئێمە ئیتر خۆمان بەئازاد ئەزانین لە هەڵبژاردنی هەر شێوەیەکی کاری سیاسی کە خۆمان بەچاکی بزانین بۆ قازانجی گەل و نیشتیمانەکەمان و یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان .

لەگەڵ ڕێزی

کۆسرەت ڕەسول   نەوشیروان مستەفا امین   عمرسیدعلی

❖ وەك لەپێشەوە باسمان کرد هەموو بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگای کوردەواری لە سیاسەت و ئابوری و سەربازی و داب و نەریتی کۆمەڵایەتی و یاسا و فەرهەنگ و حیزبایەتی و ڕێکخراوەیشەوە هەرهەمووی پێویستی بە چاکسازی و ڕاستکردنەوە و ئاڕاستەکردن و گۆڕین و کرانەوە و ڕاشکاوی هەیە چونکە جاران سەرجەم بوارەکان داخراو و کۆنەپارێز و تاریك و دواکەوتوو سەرداپۆشرا و و ئاڕاستەکراو بوون بەڵام ئێستا پێویست دەکات کە سەرتاپای بوارەکانی کۆمەڵگای کوردەواری بکرێنەوە و شەفاف و ڕوون و ئاشکرابن و بتوانن

www.dengekan.com

ڕەخنە و دەنگی ناڕەزایی و دژەکان قوبوڵ بکەن و لەلایەن کەسێك یان بنەماڵەیەك یان گروپێکەوە ئاڕاستە و کۆنترۆڵ نەکرێن .

بۆیە ئەم ڕیفۆڕمەی کەداوا دەکرێت لەناو یەکێتی‌دا بکرێت وەك سەرتاپای پرۆسەی ڕیفۆرم قبوڵە و لەگەڵ زەرورەتی قۆناغەکە و فراوان بوونی ئەرك و دەسەڵات و سنووری جوگرافیای کار و قورسی و گرنگی ئەرکەکانی یەکێتی‌دا یەك دەگرێتەوە .

بەڵام ئەم پرۆسە گرنگ و زێدە هەستیار و وورد و درێژخایەنە لەلایەك پشوو درێژی دەوێت دوور لەهەڵچوون و تووڕەبون و هەناسەسواربون و کەم جیکەلأنەیی, لەلایەکی تریشەوە زەمان و زەمینەی گونجاوو لەباری دەوێت بۆ دەستپێکردن و جێ بەجێکردنی . ئاشکرایە کە وەزعی یەکێتی و کوردوستان لەبارنیە و بەوشێوەیەش ئارام و جێگیرنیە تا پرۆسەیەکی ئاوها گرنگی تیادا ئەنجام بدرێت چونکە دوژمنانی ناوخۆو عێراقی و ناوچەیی و دونیاش لەسەر پێن بۆ یەکێتی و چاویان لەو ڕۆژە بڕیوە کە یەکێتی بەو گەورەیە و بەهێزیە و پتەوییە نەمێنێتەوە چونکە دەزانن تەنها یەکێتی سەرەنێزەی خەباتی کوردایەتیە و تائێستاش بەڕەسەنی و ڕاستگۆیی و ئەمانەتەوە جڵەوی کوردایەتی گرتوە و پێشەنگ و ڕابەر و جێ متمانەی زۆرینەی جەماوەری کوردوستانە بۆ ئەوەی کاروانی

خەباتی چەندین ساڵە و کەشتی چارەنوسی کورد بگەیەنێتە
دوا مەنزڵ و ئاسۆی دواڕۆژ .
بۆیە هێندەی تر ئەرکی ڕیفۆرم و ڕیفۆرمخوازان گەورەتر
دەبێت , لەکاتێکدا کە بەڕێز مام جەلال بەهێز و سیاسەت و
ژیری و حەکیمی و کەسایەتی خۆی و خەباتی درێژخایەنی
چەندین ساڵەیەوە بۆتە یەکێك لەپایەگرنگ و ڕاگرەکانی
یەکریزی یەکێتی و کردویەتیە ڕێکخراوێکی جێ ٚ متمانە و
دۆستی دەوڵەتان و پارتە سیاسیە گەورەکانی ناوچەکە و
دونیاش, وەك خۆشی مام جەلال بۆتە (صمام الامان) ی ناو
یەکێتی و ململانێی نێوان کەس و لایەن و مینبەر و ڕێکخراوە
جیاوازەکان .
بۆیە زەمەنی ئەم پرۆسەیە زەمەنێکی گونجاو نەبوو, چونکە
لەلایەك گەر بەڕێز مام جەلال کەسێکی حەکیم و دووربین و
تێگەیشتوو و دیموکراتخواز نەبوایە و بەتەنگ ئێستا و
ئایندەی یەکێتیەوە نەهاتایەو بەجدی و خەمخۆریەوە بەدەنگ
ئەو یاداشت و داواکاریەی زۆرینەی مەکتەبی سیاسیی و
سەرکردایەتی و کادرانی ڕێکخستن و هێزی پێشمەرگە وە
نەهاتایە و وەڵام و هەڵوێستێکی گونجا وی نەنواندایە و
بەگیانێکی خۆسەپێن و هەڵچون و تورە و تاك ڕەوانە وە
هەڵوێستی وەربگرتایە, ئەوا زۆر نزیك بوو کە یەکێتی بەرەو

www.dengekan.com

ئایندەیەکی نادیار بڕۆیشتایە,چونکە ڕیفۆرمخوازان
کەزۆرینەن لەناو یەکێتیدا لە یاداشتانامەکەیاندا ئەو
ڕاستیەیان بویرانە بەبەڕێز مام جلال ڕاگەیاندبوو کە دەڵێن
((ئێوە ئەگەر هەر سووربن لەسەر درێژەپێدانی ڕێبازی
پێشوو لە شێوەی بەڕێوەبردنی کاروبارەکانی یەکێتی و
حکومەتدا و ئەگەر بتانەوێت ئیش وکارەکانی یەکێتی و
دەسەلأتەکانی بەشێوەی ئێستا لەدەستی خۆتاندا بهێڵنەوە
بێئەوەی هەوڵی جدی بدەن بۆ چارەسەرکردنی بنەڕەتی ئەو
تەنگ و چەڵەمەیەی یەکێتی تیایدا دەژی.ئەوا ئێمە کە
ماوەیەکی درێژ هاوبیروباوەڕتان بین لەکاری سیاسی و
هاوسەنگەرتان بوین لەکاری پێشمەرگایەتیدا لێرە بەدواوە
چیتر باری لێپرسراوێتی مێژوویتان لەگەڵ هەڵناگرین,خۆمان
(مینبەرێکی ئاشکرا) دروست دەکەین بۆ چاککردنی وەزعی
یەکێتی و ئێمە ئیتر خۆمان بەئازاد ئەزانین لە هەڵبژاردنی هەر
شێوەیەکی کاری سیاسی کە خۆمان بەچاکی بزانین بۆ
قازانجی گەل و نیشتیمانەکەمان و یەکێتی نیشتیمانی
کوردوستان)) .
ئەگەریش خوانەکردە بەڕێز مام جەلال هەڵوێستێکی توندو دژی
ڕیفۆرمخوازان بنوانایە,ئەوا بەدڵنیاییەوە یەکێتی بەرەو جیابونە
و بچوکبونەوە و دژایەتی باڵ ٚو مینبەرە جیاوازەکان هەنگاوی

دەناو لەوکاتەشدا نەباڵی بەڕێز مام جەلال و نەباڵی ڕیفۆرمخوازانیش کە لە بنچینەدا بۆ خۆشیان زۆرێك لە ناکۆکی بیر و ڕاو بۆچوون و بەرنامەی کاریان لەنێواندا هەیەو لە باڵ و مینبەری جیاواز پێك هاتوون, هەموانیان سەنگ و قورسایی خۆیانیان لەدەست دەدا و ڕۆژانی پڕشکۆ و قارەمانێتی و خەباتی چەندین ساڵە و درەوشاوەی یەکێتی و مێژووە پڕ سەروەر وسەوکەوتوەکەیان تاریك و لێڵ و ناشیرن دەکرد و سەرتاپایان دەسڕیوە کە بۆخۆیان زۆرێك لە تەمەنی لاوێتیان لەپێناو دروستکردن و گەشەپێدانی یەکێتی بەسەربردووەو بەمەش نەك تەنها یەکێتی خۆی و هەڤاڵ وکادرەکانی بەڵکو هەموو پرۆسەی سیاسی لەکوردوستاندا و لەعێراقیشدا زەرەرمەند دەبوو, لەکۆتایشدا مەسەلە گەورەکەی کوردیش نەك تەنها لەم پارچەیەدا بەڵکو لەتەواوی پارچەکانی کوردوستانی گەورەشدا شکستی گەورەیان بەردەکەوت, چونکە بەگەواهی دۆست و دوژمنانیشەوە یەکێتی هەر لەسەرەتای دامەزراندنیەوە تا ئێستاش هەمیشە سەرەنێزەی خەبات و کۆڵنەدانی ڕەسەنی کوردایەتی بوە و جێگە ئومێد و هیوای زۆرینەی کوردان بوە و جێگە پشتیوانی و هاوکاری دۆستانی کورد بوە و جێگە دوژمنایەتی کردنی داگیر و دابەشکەرانی کوردوستانیش بوە.

www.dengekan.com

بەلآم خۆشبەختانە چ بەڕێز مام جەلال و چ هەڤالآنی مەکتەبی سیاسیش بەگیانێکی پەرۆشی و هاوخەباتی و هاوچارەنوسی و لێکتێگەیشتن لەمەترسیەکان و دڵسۆزیشیان بۆ ڕابووردو ئێستا و ئایندەی یەکێتیەوە کەوتنە گفتوگۆی ڕاشکاوانەو کۆمەڵ گەلێك خاڵ و برگە و بڕیاری گرنگیان گۆڕی و دەرکرد,کە بوە مایەی تەکانپێدانێکی گەورە و بەهێز بەجەستەی خاوبوەوەی یەکێتی و بوە مایەی بەخۆداچونەوە و هەڵوێستەکردنێکی جدی بەکار و هەڵوێست و گوتارەکانی یەکێتیدا و بووشە دەستپێك و سەرەتایەك بۆ پرۆسەیەکی گەورە و گرنگ و پڕ هەستیاری ڕیفۆرمیش لەناو یەکێتی و حکومەتیشدا و بەمەش جارێکی تر یەکێتی بەگەورەتر و بەهێزتر و سەربەرزانە تر لەم ئەزموونە دیموکراسیەشدا ئەم قۆناغە هەستیارەی تێپەڕاند و هەمووشیان ئەو ڕاستیەیان سەلماند و درك پێکرد کە دوژمنانی یەکێتی لەناوخۆی کورد و عێراق و ناوچەکەشدا لەسەر پێن و ئامادەن بۆ قۆستنەوەی هەر ڕووداوێکی جیابونەوەی یەکێتی و بۆیەش هەمووان تێگەیشتن کەتەنها لەژێر چەترە گەورە و یەکگرتوەکەی یەکێتیدا بەهێز و خۆشەویستی جەماوەر و ئایندەی ڕۆشنن.

*   *   *

*   *

*

دووڕیانێکی نادیار.....

- لێرەدا پرسیار ئەوەیە ئایا لەو هەل و مەرجە ناسك و زۆر هەستیارەدا دەبوایە واز لە ڕیفۆرم بهێنرایە و هیچ هەوڵێك بۆ ڕیفۆرم و ڕاستکردنەوە نەدرایە ؟

وەلاًم نەخێر , ناکرێت بەبیانوی نەگونجاندنی بارودۆخی سیاسی عێراق و کوردوستان و هەستیاری قۆناغەکە و زۆر فاکتەری تر ڕیفۆرم نەکرێت یان دوابخرێت, بەڵگەش بۆئەوە یەکێتی لەماوەی 14 ساڵی دەسەلاًت و حکومەت و فراوانبونیدا و دوای ساڵی 1991 وە ئەم هەموو گەندەڵی و مشەخۆری و کەموکوڕی و هەلاًنەی تیا دروست بوبێت

www.dengekan.com

لەماوەیەکی کەمدا ئەوا پێویستی دەکرد نەك ئێستا بەڵکو زۆر زووتریش ئەم پڕۆسەیە دەستپێبکرایە بەلاًم چۆن ؟

یەکێتی ڕێکخراوێکی سیاسی گەورەو فراوانە و لە ئێستاشدا فرە مینبەری جیاواز و تاڕادەیەکی باشیش دیموکراسیەت و ڕەخنەگرتن تیایدا کارێکی ئاسایی و پێگەیشتووەو سەرکردایەتیەکەی و سکرتێرەکەشی پیاوانی ڕۆژانی سەختی خەباتی چەکداری شاخ و دەرچوو و قاڵبووی خوێندنگایەکی سیاسی و شۆڕشگێڕی ڕەسەنی کوردایەتین و خاوەن حیکمەت و عەقڵ و ژیرین و هێندەی ناسکی قۆناغەکە و گەورەیی پڕۆسەکە دڵسۆزن بۆ یەکێتی و کورد و کوردوستانیش . بۆیە دەکرا کە ئەم پڕۆسەیە بەهێمنی و ووردی و لەناو خۆو بەڕاشکاوانەتر و بوێرانەتر وبەبێ بوونی هیچ ترس و دڵڕاوکێیەك لەناو مەکتەبی سیاسیدا پلانی بۆ دابنرایە و جێبەجێش بکرایە دوور لەهەراوهۆریا و ئیمزاکۆکردنەوە و بلاًوکردنەوەی لە ڕۆژنامە و سایتی ئینتەرنێتدا .کەبوە هۆی ئەوەی پڕۆسەکە سەرتاپا لەڕێڕەو و ڕێچکە و نیاز و مەبەستە ڕاست و دروستەکانی خۆی لایدا و یەکێتی کردە دووبەرەی دژ بەیەك و دڕدۆنگ و ئەو ماوەی جیاوازیەشی کەپێشتریش هەبوو هێندەی دی زیاتر کردو لەجیاتی ئەوەی هەمووان دژ یان لەگەڵ بن , بوونە دووبەرەی

(دژ _لەگەڵ) و دواتریش پەشیمان بونەوە و پاکانە نوسینیشی تێکەوت .

خۆشبەختانە ئەم پرۆسەیە لەناو مەکتەبی سیاسی و لەلوتکەی هەرەمەکەوە دەستی پێکرد چونکە باشتر و زووتر و سانا تر دەتوانرێت جێبەجێبکرێت ئەگەر بڕیار بەدەستەکان خۆیان و لەخۆیانەوە دەستپێبکەن چونکە هەرخۆشیان سەرەتا و دەستپێکی گەندەڵی و لادان و مشەخۆری و هەڵە و کەموکوڕییەکان بوون , نەك ئاستەکانی خوارەوە کە لاحول لهم ولا قوە ...

* * *

* *

*

ئامانجەکانی ڕیفۆرمخوازان ....

➢ ئایا ئەمە مەبەستە ڕاست و دروستەکە بوو یان ڕاستکردنەوەی هەڵەکان و نەهێشتنی گەندەڵی و چاکسازی بوو ؟ لێرەدا نیشانەی پرسیار لەسەر ڕیفۆرمخوازەکانیش دروست دەبێت و پرسیار دەکرێت کە ئایا ئەم کەسانە بۆ بەرژەوەندی تایبەت و ئیمتیازات و دەسەڵات و سەروەت و سامان کۆکردنەوە وایان کرد ؟؟ یان بۆ بەرژەوەندی و بەهێزی

و یەکگرتوویی یەکێتی و کورد و ئیدارە و دەسەڵاتەکەی و لەپێناو نەوەکانی داهاتوو و دواڕۆژدا کردیان ؟

وەڵامی هەموو ئەم پرسیارانە جێ دەهێڵین بۆ ڕۆژگار تاوەڵامیان بداتەوە و ئەنجامی کۆتایی پرۆسەکەش دەربکەوێت و تائێستاش ئەنجامی ئەم کارو یاداشتنامەیە کە هەنگاوی سەرەتا و یەکەم بوو بەری سەوز نەبوە و سەرکەوتنی گەورەشی بەدەست نەهێناوە (هەرچەندە هێشتا زووە کە ئەنجامی تەواو بەدەست بهێنێت و حوکمیشی بەسەردا بدرێت) جائەگەر ئەم پرۆسەیە لەیەکەم هەنگاودا کە کاروانێکی دوور و درێژە تووشی یەئس و هەڵدێران و کپ بونەوە و کەوتن بێت , ئایا چ دواڕۆژێکی گەشتر چاوەڕوانی ئەم پرۆسەیە دەکات؟

* * *

* *

*

لەکۆتایی

➢ ئەم باس و بابەتەدا دەتوانین بلێین کە پێویستە لەسەر سکرتێر و سەرکردایەتی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان ئەم هەنگاوانە بنێت بەمەبەست و ئاڕاستەی بنبڕکردنی ئەو دیاردەی گەندەڵی و مشەخۆری و دروست بونی

www.dengekan.com

جیاوازیەی نێوان یەکێتی نیشتیمانی و جەماوەرەکەیدا لەلایەك و لەنێوان سەرکردایەتی و بنکەی ڕێکخستنەکانی لەلایەکی ترەوە , لەو هەنگاوانە :–

1. هەموان لەسەر ئەوە ڕێك بکەون کە دیاردەی گەندەڵی و مشەخۆری و حساب بۆنەکردنی یەکتری و تێپەڕاندنی دەسەڵاتەکان و بەشداری نەکردنی زۆرینە لە دەرکردنی بڕیارو ڕاسپاردەکان و دانانی بەرنامە و پلانی ناو یەکێتی و حکومەتەکەیدا هەبوە و لەئێستاشدا هەیە .
2. لەئەنجامی ئەم خاڵەوە هەموان جارێکی تر لەسەر ئەوە ڕێك بکەون کە پێویستە بەزووترین کات بەرنامەیەکی وورد و تۆکمە دابنرێت بۆ چارەسەرکردنی ئەو خالآنەی سەرەوە وپرۆسەی ڕیفۆرمێکی وورد و زانستی و هێمن دەستپێبکەن لەچوارچێوەی دیسپلینە ناوخۆییەکانی حیزبدا ,دوور لە ڕاگەیاندن و چاوی کامێرا وهەراو هۆریا دروست کردن .
3. یەکێتی نیشتیمانی دوای نوسینەوەی دەستوری هەمیشەیی بۆ عێراق و چەسپاندنی مافە ڕەوا و سەرەکیەکانی کورد لەو دەستورەدا پێویست دەکات کە هەموو دوو ساڵ جارێك و بەڕێك و پێکی و لەوادەی خۆیدا

و بێ گوێدانە ناسکی قۆناغ وباروودۆخ کۆنگرەی گشتی خۆی ببەستێت .

4. یەکێتی پێویستی بەبون و سەرخستنی نەوەی نوێ هەیە بۆ سەرکردایەتی و ڕابەرایەتی کردنی , چونکە ئیدی ناتوانرێت درێژە بەکاری حیزبی بدرێت بە عەقڵ و توانا و لێکدانەوە کۆن و کلاسیکیەکان , دوور لەحساب بۆنەکردنی هەموو ئەو گۆڕانکاری و پێشکەوتنە گەورانەی کە لەدونیادا ڕوویان داوە و سەرتاپای فکر و بەرژەوەندی و بەلآنسی هێزەکانی لەدونیاو ناوچەکەشدا گۆڕیوە .
5. پێویستیش دەکات کە لە ناو یەکێتیدا سەرەتا شۆڕشگێڕیەکانی وەك (دەست پاکی و دەم پاکی و داوێن پاکی و دڵسۆزی و لەخۆبوردەیی و گیانی هەڤاڵانەیی و هۆشیاری بە بیرو باوەڕی نوێ) زیندوو بکرێنەوە و گەشەیان پێبدرێت .
6. دیاردە شۆڕشگێڕی و دیموکراسیەکانی وەك ڕەخنە گرتن و ڕەخنە لەخۆگرتن و پیاداچونەوەی خود و دانان بەهەڵەکاندا و دەربڕینی بیرو ڕاکان بەئازادی و سەربەستی و بەبێ بوونی ترس و دڵەڕاوکێ لە لێپرسینەوە و گرتن و دوورخستنەوە لەپۆست و پایە و پەراوێزکردن جارێکی تر لەناو یەکێتیدا گرنگیان پێبدرێت و زیندوو بکرێنەوە .

www.dengekan.com

7. پێویستە لەناو یەکێتیدا بنەمای دڵسۆزی و وەفا و کارکردن تەنها بۆ یەکێتی و جەماوەرو گەل و نیشتیمان بێت ، دوور لە تەقدیسکردنی زات و تاك و ڕابەر و سەرکردە و لێپرسراوان و ڕێگە نەدرێت بەهیچ کەسێك کە دیاردە دزێوەکانی تەکەتولچێتی و مەحسوبیەت و مەنسوبییەت و گوێڕایەڵی کوێرانە زیندوو بکاتەوە و گەشەی پێبدات .

8. بوونی دەزگایەکی سەربەخۆو بەدەسەڵات لەناو یەکێتی و حکومەتیشدا بۆ لێپرسینەوە و بەدواداچوونی بڕیار و داهات و سەروەت و سامانی سکرتێری گشتی وسەرکردایەتی و لێپێچینەوەیان لەسەر هەموو زیادەڕۆیی و دەرچوون لەبنەما حیزبییەکان .

9. پێویست دەکات کە یەکێتی لەم قۆناغ و سەردەمە پێشکەوتوەی دونیاو ناوچەکە و کوردوستانیشدا لەدانان و پێدانی پۆستە حیزبی و حکومیەکاندا ڕەچاوی خوێندەواری و زمانزانی و شارەزایی و پسپۆڕی و دڵسۆزی و ڕابووردوو پاکی و نەزاهەتی ئەو کەسانە بکات کە دەیەوێت پۆستێکیان پێبدات ، چونکە زەمانی نەخوێندەواری و پێشمەرگایەتی و چەکداری نەماوە .

10. پێویست دەکات کە یەکێتی هەر لەئێستاوە چاو بخشێنێتەوە بەهەموو هەیکەلی ڕێکخستەکانی سەرجەم

www.dengekan.com

ئۆرگانەکانی خۆیدا و لەسەر بنەماو ڕێچکەی کاری نوێی قۆناغ و بارودۆخە نوێکانی کوردوستان و عێراق ڕێکیان بخاتەوە و بەبیرو توانا و خوێن و عەقڵی نوێ پۆشتەیان بکاتەوە و ڕیزەکانیان ڕێك بخاتەوە .

ئەگەر یەکێتی بەزوویی بکەوێتە خۆی و ئەم ڕێوشوێنانە و گەلێکی تر ئەنجام بدات ئەوا بەدڵنیاییەوە دەتوانێت پرۆسەی ڕیفۆرم بگەیەنێتە مەبەستە ڕاست و دروستەکەی خۆی کە پاراستن و پارێزگاری کردنە لە یەك ڕیزی یەکێتی و هەموو ئەو دەسکەوتانەی کە بەدەست هاتوون لەماوەی ئەو 30 ساڵەی خەباتیدا و بەبێ گومان و دوودڵیشەوە دەتوانێت بەردەوامی بە خەبات و ڕێچکە و ڕێبازو کاری خۆی بدات بۆ چەندین ساڵی تر و دەتوانێت پارێزگاری لەو جەماوەرە پان و پۆڕەی خۆشی بکات و لەپرۆسە دیموکراسی و هەڵبژاردنەکانی داهاتووشدا زۆرینەی دەنگەکان بۆخۆی مسۆگەر بکات و دەسەڵاتی سیاسیش لەکوردوستان و لەعێراقیشدا بەدەست بهێنێت و بتوانێت بەرنامە سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتیەکانی خۆی جێبەجێبکات . بەڵام خوانەخواستە گەر بەپێچەوانەوە کار بکات ئەوا دواڕۆژێکی تاریك و نادیار چاوەڕوانی کوردو کوردوستان و مەسەلەی کوردایەتیش

دەکات و ئیدی لەوکاتەدا پەشیمانی داد نادات و هەمووانیش بەر نەفرەتی مێژوو و نەوەکانی داهاتووش دەکەوین....

* * *

* *

*

پەراوێزەکانی بەشی سێیەم

===================

1. ڕاپۆرتی ڕێکخراوی نێودەوڵەتی بۆ شەفافیەت/ کەڕێکخراوێکی ناحکومیە و لەساڵی 1993وە دامەزراوە وکاری سەرەکی بریتیە لە بەرگرتن لەگەندەڵی‌کە لەئێستادا لە 90 وولاتدا لقی هەیە و بارەگای سەرەکیشی لە شاری بەرلینی ئەڵمانیایە و ناونیشانی لەتۆری ئینتەرنێتدا بریتیە لە www.transparency.org

www.dengekan.com

سەرچاوەکان

- موسوعه السیاسیه / الجزو الاول/ المؤسسه العربیه للدراسات والنشر / الگبعه الپالپه / 1986/ بیروت / لبنان
- الموسوعه الفلسفیه / دار الگلیعه للگباعه والنشر / الگبعه الپانیه / 1980 / بیروت / لبنان
- فەرهەنگی نویٚ/ بورهان قانع/ چاپخانەی حوادپ/ 1984/ بەغداد / عێراق
- ڕیفۆرم/ سارا فلۆوەرز/ وەرگێڕانی / ئەبوبەکرخۆشناو / کوردوستنان / سلێمانی / چاپخانەی داناز/ 2004
- الاصلاح والنهچه/ مگابع وزاره الپقافه/1992/ دمشق/ سوریا

- موقع الانترنيت لمركز الاهرام للدراسات الاستراتيجيه/ قاهره /مصر
- مستقبل الاصلاح فى المنگقه العربيه فى ڤل الفوچى الخلاقه/ مسفر بن على القحگانى /جريدهالحياه/عدد15850/الاحد 2006/8/27

- ڕاپۆرتی ڕێکخراوی نێودەوڵەتی بۆ شەفافیەت/ کە لە پێگەی ئەمان لەسەر تۆڕی ئینتەرنێت وەرگیراوە و ناونیشانەکەی www.transparency.org

نوسەر لەچەند دێڕێکدا

نەوزاد عوسمان عبدالرحمن

ناسراو بە (نەوزادی موهەندیس)

- لەدایك بووی ساڵی 1970 لەگوندی کەڵەکنی سەر بەناحیەی سەرچنار لە سلێمانی
- قۆناغەکانی خوێندنی لەگوندی کەڵەکن و سلێمانی و بەغداد تەواوکردوە
- دەرچووی کۆلێژی ئەندازیاری کیمیاویە لەزانکۆی تەکنەلۆژی لەبەغداد ساڵی 1990-1991
- ئەندامی یەکێتی ئەندازیارانی کوردوستانە بەپلەی ڕاوێژکاری
- ئەندامی سەندیکای ڕۆژنامەنوسانی کوردوستانە بەپلەی بەشدار
- سەرنوسەری گۆڤاری ئەندازیارانە
- خاوەنی دەیان بابەتی (سیاسی و ئابوری ئیداری و زانستیە) لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی کوردوستان و سایتەکانی ئینتەرنێتدا
- لەئێستادا بەڕێوەبەری کارگەی گەچی هونەری بازیانە
- پلەی ڕێکخراوەیی ئەندام کۆمیتەیە لەسنوری چالاکی مەڵبەندی ڕێکخستنی سلێمانی

- لەئێستاشدا کۆمەڵگای کوردەواری لەدوای ڕاپەڕینی ساڵی 1991 و هەڵبژاردنی پەرلەمان و دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردوستان و دەسەلاٚتێکی خۆماڵی و چێبوونی کەش و هەوایەکی دیموکراسی و ئاشتی و ئازادی لەم دەڤەرەی کوردوستاندا بەگشتی و کرانەوەی کۆمەڵگای کوردەواریش بەسەر دونیادا و تێکەڵ بوون و بەکارهێنانی بۆ تەکنەلۆژیاکانی

www.dengekan.com

سەردەم و تینویێتیان بۆ زیاتر گۆڕانکاری لە ژیانی ڕابووردویاندا لەهەموو بوارەکاندا و وەك خۆگونجاندن و پەڕینەوەش لەزەمەن و زەمینەیەکی کۆن و ڕابووردویەکی تاریکەوە بۆ سەردەمێکی ڕوون و ئاسۆفراوان و بەمەبەستی زیاتر دوانەکەوتن و هەنگاونان بۆ پێشەوە لەگەڵ گۆڕانکاریەکانی سەردەمدا .

پڕۆسەی ڕیفۆرم وەك زەرورەتی قۆناغەکە خۆی سەپاندووە

سەرەتای ئەم پڕۆسەیەش لەم حکومەتی هەرێمی کوردوستان

و(یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان) ەوە دەستی پێکرد

لەچوارچێوەی نەهێشتنی ڕۆتین و گەندەڵی لەئیدارەدا .

www.dengekan.com